क्रम सं०

प्रवेश सं०

विषयः

ग्रन्थकार

नाम द्वैत निर्णयः

पत्र सं० १-३२, ३५-५५

अक्षर सं० (पंक्तौ) ३७

पंक्ति सं० (पृष्ठे)

श्लोक सं०

लिपिः दे.ना.

आधारः

आकारः

वि० विवरणम् अपू.

सी० एस० यू० पी०--९९ एम० सी० ई०--१९४९--४० ०००

12296

Indira Gandhi National Centre for the Arts

४० [illegible]दत्त निर्लोपविदं नंदिकेशेत्तातेति। ६५

पत्र ६५

[illegible]ना ६२

ओर २२+ १४ [illegible]नदी

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्रीमहागणपतये नमः॥ ॥अभीष्टदायकमुदं वितनोति किं कर्णीकमातापार्वतीनन्दनं पुराणं ॥ मं

1 जीवमंजुमगुणाध्वममकुजाज मद्वैत चिन्मयमनंतमनादिमीडे॥ ॥ प्रणम्य परमात्मानं निर्वंधानवलोक्य च। गुरु

श्रीवाचस्पतिधीरेण द्वैतनिर्णय उच्यते॥ तत्रादौ नामनिर्णयः। शर्मेति ब्राह्मणस्योक्तं वर्मेति क्षत्रसंश्रयं गुप्त

दासात्मकं नाम प्रशस्तं वैश्यशूद्रयोः नित्यं चेति शर्मादि पदघटित शर्मात्मकमेव नामावगम्यते तथापि न तन्मात्रं नाम

किंतु तद्युक्तनामेति निर्णीयते। यज्ञे त्वनुजानीमित्यादि दर्शनात्। एवं च हरिशर्मा नारायणशर्मेत्यादि

ति। शर्मपदमात्रात्मकत्वेन नाम्न अनुज्ञातानस्यादेव तथा च नारायणादि पदं शर्मपदाभ्यां मिलितमेव नाम

यज्ञादिकं तु शर्मपूर्वप्रतीकमात्रमेव। अत एव दानादौ नामोच्चारणे चैत्रशर्मणे इत्येव भूयते गोभिलाः। शर्म

न्नश्रादिकं कार्यं शर्मान्तर्पणकर्मणि। शर्मणो न्यथ्यकाले स्यादेवं कुर्वन्न नश्यति। इदमप्युत्तरप्रतीकमात्रपरं पुत्रः

श्रेणासहैकमूलत्वात्। एतेन शर्मसु रक्षणीयमिति कर्कदर्शनात् शर्मपदमर्थपरं। तेन शुभं करोति धेव नामेत्यपा

स्तं। नो मिलविनो चात्। कर्कस्तु पूर्वप्रतीकमात्रपरः। तेन शुभंकर शर्मा भीमवर्मेत्यादि। एवं च सर्वत्र द्वयोरेक

प्रमाणत्वाप्रमाणत्वयोर्नियोगकल्पनात्। ननु द्वीवनदाना प्रमाणोक्तं ...

वद्दशमेव नाम तेषां प्रयोजनमपवादकाभावात्। अत्रैवमनुः। मंगल्यं ब्राह्मणस्य स्यात् क्षत्रियस्य बलान्वितं। वैश्य

स्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य तु जुगुप्सितं। शर्मवद्ब्राह्मणस्य स्याद्राज्ञो रक्षासमन्वितं। वैश्यस्य पुष्टिसंयुक्तं शूद्रस्य प्रे

ष्यसंयुतं। स्त्रीणां सुखोद्यमक्रूरं विस्पष्टार्थं मनोहरं। मंगल्यं दीर्घवर्णान्तमाशीर्वादाभिधानवत्। शर्मवर्मप्र

भृतीनुत्तरपदानीति मनुटीकायां। स्त्री नामतु यशोदादेवीत्यपि। स्त्रीणां दातभित्यपि पूर्वप्रतीकमात्रपरं।

वैश्यस्य गुप्ता × निकायी × तमितिपनाशनः। एवं च सर्वत्र दानादौ चैत्रशर्मणे ब्राह्मणायेत्यादिरूपं वाक्यं नाम

करणं त्वेकादशे तदभावे द्वादशे दिने कार्यं एकादशे द्वादशे वाहनि पिता नाम कुर्यादिति श्रुतेः। नत्वयमेकोवि

कल्पो दैवसमासात्॥ ॥ ननु किमिदं दानं। स्वस्वत्वनिवृत्तिपरस्वत्वापत्तिफलकइच्छाविशेष इत्येके। अस्य चे त्वोप

च्छाविशेषस्य इदं न ममेति शानीनं तत्र संप्रदानस्य स्वीकारं ददस्वेति रूपमासाद्यजायते इदं च दातुः स्वत्वध्वंसं प्रही

तुश्च स्वत्वं जनयति। यत्र च दानोद्देश्येन स्वीकरोति तत्र च न दानं दातुः स्वत्वमपि नापैति तद्रूप सहकारि विरहात्

अत एव संप्रदानस्यापि तत्कारणत्वमनुमतिद्वारा तदनुमतिप्राप्त्यर्थमेव जलं ददानीति दातासंप्रदान हस्ते जलं ददाति

अनंतरं च देयद्रव्यप्रक्षेपणं तस्माद्दद्यात् वो न्यदद्यादिति शानीतवचनात्। यत्र तु नादृशं न तद्दानं तत्र मविष्यद्

उत्तरेण तु हस्तेन प्राङ्मुखे स्मृत्युदाहृतौ। तिरथ्यावालणेयोक्तं प्रवरायुक्तं मतं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

व्यप्रतिपत्तिभागिनः संप्रदानतापि नास्ति· कारकत्वस्यैवाभावात् संप्रदानस्य च कारकविशेषत्वात्· न चैवं
यज्ञाध्यवधानेनैव द्रव्यप्रतिपत्तिस्तत्रापि प्रतिपत्तिभागिनस्तावत्संप्रदानता नास्ति स्वीकारणाविनाकृतत्वाच्च सं
२ प्रदानानुशिष्टा चतुर्थ्यपि न स्यादिति चेत्· सत्यं· चतुर्थी तत्र कारक एव· वक्ष्यमनुमिनोमीति द्वितीयावत्· दान
स्य· दैदेयब्राह्मणौ पूज्यौ· योऽर्चितः प्रतिगृह्णाति योऽर्चयित्वा प्रयच्छति। उभौ तौ वसतः स्वर्गे विपरीते विपर्यय
इति यमवचनात्· ननु ब्राह्मणोद्देशेन यत्र द्रव्यत्यागः तत्रापि ददातिप्रयोगः क्रियते स कथं त्यागस्य नाहित्वा
गनात्रे ददातेः शक्तिः न चोत्सर्गे ददातिर्मुख्य एवेति वाच्यं· स्वस्वत्वनिवृत्तिपूर्वकपरस्वत्वस्य नुपपत्तिजनितो हि गो॰
गोषितेया त्यागे ददातेः शक्तत्वात् स्वस्वत्वध्वंसमात्रे प्रत्यभिज्ञेतेत हि शेषितेया त्यागे यदि ददातेः शक्तौ तत्परनाना
र्थतापत्तेः· सा चायुक्ता अन्याय्यश्चानेकार्थ इति जैमिनिवचनात् लक्षणादिनापि प्रयोगोपपत्तेः यत्र तु
एकार्थानुपपत्तिप्रतिसंधानमंतरेणोपपनार्थधीर्गोशब्दादिवत् तत्र नानार्थतायुक्तैव ददातौ तु न तथा· २
दानानुपपत्तिप्रतिसंधानानंतरमेव ददातिप्रयोगे उत्सर्गप्रतीतेः· न चैवमुत्सर्गे ददाते लौकिकैकीज
लक्षणा· सा चायुक्ता तदुक्तं न स्मदायत्ते पदप्रयोगो लौकिकमित्यवाचकं प्रयोजयामहे· तथा च ब्राह्मणाया

हमुत्सृज्य इत्येव प्रयोक्तव्यं न तु ददद इति चेत्· मैवं· उत्सर्गेऽपि ददातिर्मुख्य इति नयमाश्रित्य प्रयोगकारणात्·
यनु दानमेवेदं संप्रदानस्य तु कारणतापनामिह नास्तीति तत्र· ह संप्रदानकोऽपि त्यागो दानं· देवतोद्देशपकस्त्या
गो यागः· हविःप्रक्षेपावच्छिन्नस्त्यागो होमः· एतत्त्रितयभिन्नस्त्याग उत्सर्गः· तत्रापि स प्रतिपत्तिके ददातिर्मुख्य
वृत्ति हि प्राभाकराः· दानमुत्सृज्य इति सर्वथैवायुक्तं· द्वयोरपि धात्वोरिच्छार्थकत्वेनेच्छाकर्तुमिच्छामीत्यवप
प्रसंगात्· परस्वीकर्तुमस्वीकरोमीति तस्यार्थं इ
प्रसंगात्· फलार्थकत्वे त्वस्वीकर्तुमस्वीकरोमीत्यवप्रसंगात्· ददात्यर्थैकदेशे तद्विवक्षया ददातुमिति प्रयोगोऽयं तथा च लक्षणा स्यात्॥ अथासद्द्रव्यदानमप्य र्पं·
तिचेत्· तर्हि ददात्यर्थैकदेशे तद्विवक्षया दातुमिति प्रयोगोऽयं· यच्चोपकारिणे ददाति तन्मात्रं परिकल्पितं यच्च सोपधं ददाति अन्या
यच्च दत्वा परितप्यते तत्सर्वं दानमफलं· यच्चोपकारिणे ददाति यच्च दत्वापनिकीर्तते स्मयदानमासुरं यच्चाश्रद्धया ददाति· क्रो
धाविते मल्पफलं यच्चापात्राय ददाति यच्च दत्वा परिकीर्तते स्मयदानमासुरं यच्चाश्रद्धया ददाति· को
श्राविते मल्पफलं यच्चापात्राय ददाति यच्च दत्वा परिकीर्तते असत्कृतं पैशाचं यच्चावज्ञातं ददाति दत्वा चावजानी
धाडीजमं यच्चाक्रुश्य ददाति· दत्वा चाक्रोशति· असत्कृतं पैशाचं यच्चावज्ञातं ददाति· दत्वा चावज्ञानी
ते· मुमूर्षु स्नानसेयं यच्चापकृतो ददाति· एते दानोपसर्गा येनुपस्पृष्टं दानं नासिद्धमत्वर्थमयं राज्यमधुव
मफलं भवत्यल्पफलं वा॥ तर्हि दानं तर्हि संकल्पकालेऽदानं देयद्रव्यस्य संप्रदानेऽसमर्पणं· तस्मात्तं य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

धाक्षोपकरणानाहितं सोपधं सछन्न स्मयो मानभेदः इतिहारीतवचनात्। अविद्यमानस्यापि द्रव्यस्य दान
सिद्धेः कथमविद्यमानस्य दाननिषेधं भूय इति चेत्। उच्यते। त्यागकाले विद्यमानस्यापि वस्तुनोऽनर्पणः
3 संभवेत् यदि दानमफलमित्येतस्य तादृशदोनाभासविषयत्वं। यद्वा अनेन निंदार्थवादेन अविद्यमानद्रव्यदा
नस्य निषेधनं। तस्माद्विद्यमानस्यैव द्रव्यस्य दानमुत्सर्गः। अविद्यमाने स्वत्वध्वंसाभावात्। तत्रैव प्र
तिग्रहो मुख्यः तत्र संप्रदानस्वीकारणाः। असंभवेन संप्रदानस्य क्रियायां कोनकत्वेन संप्रदानस्य चतुर्थ्य
र्थीन्वयात्। उत्सर्गे तु न तथा भावि व्यवहितयत्निभागिनो दानात्। स्वीकारणाविनदे न कानकत्वा
संभवेन संप्रदानत्वासंभवात् चतुर्थ्यर्थान्वयायोगात्। उभयस्मिन्नापि कल्प्ये देयद्रव्ये ननु स्वत्वं तदनंतर वो २
मेव दक्षिणा तत्संदर्ते नैव दाननिर्वाहात्। तद्वा व्यवहितं तस्यैव फलस्य गम्यादिवद्दानार्थत्वं वच्छेदक
त्वात् एवमनुक्तिदक्षिणादानं नास्त्येव। अविगानादिद्वारा तस्य कल्वं गत्वा तद्दत्तेनु मतं तद्वशद्दानिणां
यैविरुत्तेण लोचितमिति नेष्टव्यत्ते। अन्यतुलापुरुषदानं निरूप्यते। तत्र तावत्तीर्थयुगवदपूर्वमर्थ 3
निवेश्येत्। अविगम्योपनमर्वददद्यादुदकपूर्वकं इति वचनाद् दानयुक्त फलकामनया उत्रवेततत्रा

द्दक्षिणा ततो दानमशिष्यकतक्षिणेति हेमाद्रिः। तत्र। एवमार्थवादिकं फलमजय द्रव्यस्य दान द्येऽत्र
वृत्यालीगत्पदि तुलापुरुषादयविनश्यैकदानासंभवात् तत्र वचनालीगभ्यतीति। ज्ञानं फलं तत्र नाचितं स्या
त्यवचनाभ्रा तत्रान्चितं स्यात्। द्विगुणं स्यात् अन्यदानयोर्द्वयोर्दक्षिणा वयं स्यात् इति महदेशसं। अथै
कएव त्यागएक एव च दानीतु पनयः एकमेव च वाक्यं। तद्यथा। यथोक्तफलकामः इदं स्वं शनीनसन्निधितं कांच
नार्द्ध गुनवेऽपनम इदमहिताभ्यां पुरुषाय मम हं संप्रददे इति एवं च एकएव दानार्थ भूतस्त्यागएकएव च प्रयोगः
अर्द्धयोदानमेव समुदायस्यापि दानं न हि समुदायः संख्यां न प्रयोगं च दीयते किंतु समुदायिन एव। एकैव
च दानक्रियातं ताश्चोद्दिश्य भागशो दानं द्वयं स्वत्वध्वंसं जनयति यहीतृणांवत् पैव स्वीकारात् तथैव स्वत्वा
जननयतीति चेत्। न। एतादृशदानक्रियायां मानाभावात्। उनवे पूर्वमर्थं निवेदये इति अभ्योपनमर्दद
चाशितुलापुरुषदानं दीयेनेच नानामिति चेत्। अतो सिनायं दानविधिः किंतु दानोदेश्य प्रतिपादि
तं तादिति कर्तव्यता मात्र कथनमेतत्। अत एव अनेन विधिना परिसंगच्छते नाह विधिना तुलापुरुषाख्य

स यथोक्तफलभाग्भवतीति वाक्यार्थः नवमहादानेष्वि

णं॰ किंतु नीत्या तथा वानया नीत्या यस्तु तां पुनः प्रमार्जयेत् ... विध्यभावस्याकिंचित्करत्वात् तएव विधेः

४ ध्यभावादयमेव विधिः अर्थवादादेव प्रवर्तकेष्टसाधनताज्ञानोदये ... वेदन ना द्वयोर्दानं तयोः प्र

कल्पनाद्या॰ नन्विदं नीतिकथनमिति सत्यं किंतु तत एवाद्ययोर्दानमायातीति ... रवीतनाशकलीकृतो तितस्माद्रक्ष

रक्षणात् नाप्यभिसंधितः अविनिगमात् कः खंडो वा गुणो: न ह्यभिसंधि ... त्यागवाक्यानुकूलनेय धर्मः गां नुदान

दानमन्यथाऽसंभवादिति। अथ तुलितं विभज्याव धार्यं तत्रैणो [illegible] ... तथापि तं वत्वात् तेन यद्गृह्यस्य द्वादशाह

तोवतीर्य गुरवइत्यादि॰ नवजलदानादिकं करणीभिः दातं [illegible] भवः॰ ... इति चतुर्थी द्वयं श्रुतं॰ हंतेवानि

तकेषु हस्त एवाग्रे प्रतीर्थेन जलदानं च तेन गुरवे [illegible] ... अवतीर्य दद्यान्महादानमिति पृथक्

नरयेच्छ्यादिति क्रियाद्वयश्रवणाद् [illegible] न द्वयमपि स्यात्॰ तस्मादयमर्थः॰ ... न चैवमेकस्यापि दानस्य नानासंप्र

णात्ततः पूर्वमर्द्धं कुदककदूर्वं कं गुरवेऽर्पयनमर्द्धं च ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेदिति। ... मिलितानामुद्देश्यत्वं उत प्रत्येकं तत्र नाद्यः

दानकत्वपनिषदचिकनणाति नावः॰ तथाहि नाना [illegible]

पि दातुस्तथाउ [illegible] त्वात्॰ दाता हि स्वत्वत्यागितया

मिलितानामनवेतस्य नास्वीकर्तृत्वात्। प्रत्येकं च स्वीकर्तृत्वेपि ... नैकेन रूपेणोपास्य

मिलितमभिसंधत्ते न तु गतैकमिति॰ ननु यथा यहलक्ष्मीत्यत्र सर्वस्यापचय ... दाना तयोस्तु स्वत्वं तु तेषां

तादीसम्भार्गाद्वयः तथापि मिलित्वैकेन रूपेणोपस्थितानां चयोर्दशानां ... द्विभागपरिकल्पनापि॰ मैवं॰ वानेणामुद्देश्यत्वे वैक

स्वाहणामिदहत्त्वरद [illegible] नेन तत्र वा ये श्रुत्यनुसारेण ... श्रुतावपि अग्निप्रजापतिभ्यां स्वाहेति द्वू मन्त्र

स्यापत्तेः अतएव यदग्नये च प्रजापतये च सायमग्निहोत्रं जुहोतीति ... इति श्रुते ४॰ अतएव जैमिने

तैतेन समाहाराद्वैकस्या वकाराध। इत नेतनयोगस्यैव ... पस्थितयोर्नानात्वयोर्विधीय

दस्तानादग्नेनादधीया ताभिरुच्चारियजमानदंपत्योर्नेयवसानपदाम्भि ... नैकेन रूपेणोपस्थितानां लक्ष्य

ते॰ अत्रोच्यते॰ यथाग्नाधाने दंपत्योर्नवयस्याहि येन तथाऽत्र मिलितानामुत्पत्त्यै ... स्वत्वमसंभवात् एकएव तु

मानमहादाना द्वयोस्तु॰ ननु यत्तु नानासंप्रदाना मे कस्मिन्नवस्तुनि नावच्छेदने दे ... वस्तुत्वं स्वत्वानि वेतिवा

वर्णिताशेन नवच्छेदनदीयत इति॰ नवा ... इति भ्यो दीयत इति ... दातव्य इति सत्यं किंतु भाग ... त्वा

च्यं॰ नहि कां चनं शकलीकृत्य दीयते किंतु दत्वा शकलीक्रियते॰ न चैवमेव दीयत इति सत्यं किं तु भागश एव तत्त्वत्वा

ना३

न्युदीयंते तथैव तेषां स्वीकारात् भागश एव तानुद्दिश्य स्वत्वं स्यादिति तथैव दातुमभिसंधानादिति चेत्। नहि भागे पुमिन्न
पुस्त्वोदयप्रयोगो भागानामेवाकरणात्। किंतु कृत्स्न एव सुवर्णे दातुस्त्यागात्स्वत्वं स्यादिति कृत्स्न एव सुवर्णे ऋत्विजा
५ मनिभागेन घ्रणुकादानप्रवचनमस्य लपर्यंते स्वत्वानि जायंते स्वीकारात्। पितृधने पुत्राणामिव। नन्वेवं सर्वे
षामेव स्वत्वं सर्वस्मिन्नेव घ्रणुकादिवनमपर्यंते सुवर्णे स्यात् तथा च ज्योतीपानापि तदवयवो नैकेनापि विनियो
ज्यः साधारणत्वात् अविभक्तधनवदिति चेत्। वाढं अत एव बहुसाधारणे धने एकतमेन कृतं दानविक्रयादि निव
र्त्यमिति स्मृतिः। अथ द्वादश द्वादशाधेभ्य४ त्रदूष दूधितीयेभ्यः वतस्त्वथ तस्त्वस्तृतीये भ्यस्त्विस्त्वाजित्वदतने भ्य इतिश्रो
तकात्साय नसूत्रेण ज्योतिष्टोमीयदक्षिणा गोशतस्यैकं दानं भागशस्तु स्वत्वानीति सिद्धमिति चेत्। तथापि भागशोपि
स्वत्वोदये नध्यवसाय४ स्यएव। नहि विभागं विना पिकोपि भागपरिवायक४। नवा स्तुविभागएव तत्र। नहि यत्तत्र
वैतस्य प्रतिग्रहेण भागस्तत्रैव तद्ज्ञेयात इतिविना दैवव्यापारं घटते। तस्मात् द्विभाग४ प्रदत्तस्य त्वानां संकोचा उद्दे ५
शिकतत्र तुतुर्थीय प्रमयस्त्वात्वायवा। ननु स्वस्वभाग परिचयाय। नहि विभागफलं भागपरिचय४ क्वापि दर्शना
त्। नन्वनेकस्मै एकस्याव्यक्तेर्दानमेव न संभवतीति चेत्। मैवं। आकाशाव द्वयं ये ददाति स्वजनुजानेनुक्ल होत्रे
अर्थं प्रस्तोत प्रतिहर्त्ये। पां द्वादशप्रष्ठौ ही ब्रह्मणे वशां मैत्रावरुणाय ऋषभं ब्राह्मणाच्छंसिने वासनीने ष्टापो

त्भ्यांस्पूतियवा वितमच्छावाकाय अनड्वाहमग्नीध्रे इति यजुर्वेदीय बौधायनशाखीयाद्रप्रमाष्टकीयाष्टमप्रश्ने
प्रस्तोत्प्रतिहर्त्रोरनेकस्यैवाश्वस्य दक्षिणा भूतस्य दानकथनात्। प्रष्ठौही प्रथमगर्भा गौः। प्रथमगर्भाः प्र
ष्ठौ ह्योर्दक्षिणा इतिशतपथात्। अपपस्य वस्तुनो विषमांशस्य प्रतिपत्तिस्तु स्पष्टवकुम्पए कादानक्रियानसंन
वतीति चेत्। न। तृतीयाध्यायभवदेवविनोधात्। तथा च भवदेवफक्किका। दक्षिणादानमुपक्रम्य तस्य द्वादश
शतं दक्षिणेत्येकत्वश्रुतेः दक्षिणादानमेकमेव। नवा त्रयहवदेकत्वा विवक्षा। तत्र यहेर्जुहोतीतिवाक्येन दशायत्त
गृहीतइति तेषां दशानां नानुपिसंस्कारकांत्रायां पुक्ता एकत्वस्याविवक्षा। अत्र द्वादशाधिकगोशतस्य दक्षिणात्व
नस्य विधित्सस्य वाक्यांतरेणाप्राप्तत्वात् दक्षिणोपनागेनाच श्रुतस्यैकत्वस्य नपरित्याग इति। गवां शतं द्वादश
धिकशतं चाभित्रे दक्षिणा तथा चोपक्रमोपसंहारानौभिन्नविषयाविति चेत्। किमतः एका समुदायदानक्रिया रोध
विषमो विभागइत्यत्र तात्पर्यात्। न त्वेवं पतिपदिदत्तमदत्तमिति प्रलाप इति चेत्। ना प्रत्राहि बहु संप्रदानके दाने
विभागवैषम्यमपि देशितं तत्वादावेव दातुस्तथैवाशय३ प्रतिग्रहीतॄणां तथैव स्वीकार इति तादृशविभागपर्यंता प्र
नाक्रियाते न विभागेन विना नपूर्यत इति परिषदधिकरणे तात्पर्यं। तादृशस्यनुद्देशितस्य विभागस्य दाशाक
रणाभावे पतिपदिदत्तमदत्तमित्यादि कार्निधा। अत एवात्रयजमानेन संकल्पत्रयोदशोद्देशो नादो स्वकल

मेवस्तु वर्णितप्रकारं पुनर्द्वर्द्धगुणवेदी मध्ये । भ्रमइति नीत्या विभज्य प्रतिपादनीयमथापनिषदधिकरणे
विनोद्यः स्यादिति सर्वं समंजसं । एवं तडागे दिपं चविंशतमो मृदराय स्त्रयोदशपोवा मध्ये । यो गोरा
तादिकमेकदेवदक्षिणादीय तेन तु विभिद्यात् स्यादिति । हिरण्यगर्भे च सर्वं एव द्विजः स्वशाखोक्रमेवय
जमानस्य संस्कारं कुर्युर्न तु तच्छाखीयं । विधाप्रयुक्ति कल्पनापत्तेः । संस्कारानुद्दयस्तु समर्पण ॥ ॥
६ अथ जलाशयोत्सर्गः । तत्र जलाशयश्चतुर्द्धा ॥ कूपवापी पुष्करिणी तडागभेदात् । एतेषु लक्षणं
खननसाध्याः पंचमः सेतुः । तत्र कूपो वर्तुलः खनित्रिद्धस्तकः खातविशेषः बहुसोपाना या वापी । शत
धन्वंतरं चैव ताव पुष्करिणी शुभा । एतत् सं वर्तुलः गोकृतस्तडागः सर्वसूभिभिः । इति वाशिष्ठसंहिता ।
एवमेव पुराणोक्तं तडागविधिरुत्पाते । कूपवापीषु सर्वासु तथा पुष्करिणीषु च । इतिमत्स्यपुराणेव ६
चनेनाप्य मीमांसतुष्टिसिद्धं इतेषु पुष्करिणीतडागेषु विशेषतुमेइतिमं च पुष्करिणी पदेनोक्तसम
वेतार्थ खादितिचेत् । न । पुष्करिध्योपसकृति विकृतिभावाभावे नोदासंभवात् । तडागपद
तुतत्राजहत्स्वार्थलक्षणया खातपरं । आदित्यपुराणे सेतुबंधनतोयेतु तीर्थशोचपनाश्रये । त

लागकूपकर्तारो मुच्यंते ते पिलद्धपात् । सेतुरत्र जलधारणहेतुभूतो बंधः । ततस्तत्कर्तुरुदककर्तृत्वा
द्धद्भुपाभावः । तीर्थशौचघदपरिष्कारः ॥ ॥ अथ करणफलं । तत्र विष्णुः । अथ कूपकर्तुस्तत्प्रह
रद्धपाभावः । तीर्थिशोचघदपरिष्कानः ॥ ॥ अथ करणफलं तत्रविष्णुः ...

नतत्र देवतात्वं अतो नास्य यागत्वं। देवतोद्देशपूर्वकहविस्त्यागत्वाभावात्। तथापि प्राप्नोति तद्यागबले
न भूयश्चेति मत्स्यपुराणे दर्शनात्। सत्यागोपि याग इति निर्देशः॥ सत्राधिवासनन्तु यागांगकतया पत्ता
त्माभवति यागांगकृदागस्यैव यज्ञत्वात्। अत एव तस्मिन्नेक निष्पमाण यज्ञ इति प्रयागः। तेन श्वोधिय
त्रुणाधिवासनदिने ऽमाधिकारापत्तद्बीजभूतप्रधानाधिकारसंपादकः कुशतिलजलत्यागसहितः का
म्याभिलापपूर्वकः प्रधानसंकल्पः कार्यः। अत्र च एतान्महानजविशेषयन्तीन्द्रकता तिथ्यादि मति
शुद्धबुद्धिः। सपातिकुड्डालयमाकुरतः कल्पान नकः नूदिविमोदते वा। अनेक लोकांश्च महल्ल
पादीन् मुक्तापनाईहूयमंगनाभिः। सहैव विष्णोः परमं पदं तत्प्राप्नोति तद्यागबलेन भूयः इत्य
र्थवादांशमत्स्यपुराणे क्रतलाभोत्सर्गे। अत्र भूत इति कर्तृविशेषणं तेन कर्तरि पूतत्वान्वयानंतरंग
मनान्वयः॥ पूतत्वं क्षीणपापत्वं तेन पापक्षयः कर्तृविशेषणीभूतास्य फलं। तादृशो व कर्ता कुड्डलोक
गमनाद्यपः न च तिङः तस्य कर्तृत्वाभिधानात् गमनकर्तृत्वं फलं न तु गमनयत्वमिति वाच्यं· विवृत्ति
तविवेके न गमनस्यात्र फलत्वात्। सुखीभवतीत्यत्र तु वित्वभवनवत्· मुक्तापनाईहूयमंगनाभि

त्यत्र प्राप्यस्यात् भोगक्रियाया मेगनाभिः साहित्येनान्वयः। विमलं जलं नद्याः क इह इत्यत्रेन
द्यो जलान्वयवत्। न तत्तु सहैवेति श्रवणात् विष्णुपदप्राप्तावपि साहित्य प्रतीतेन त्वाति योग्यायोको
ज्ञायामुपस्थितत्वात् दानानामेव तत्त्यतियामि र्वसिद्धान्ता। तदेवं प्रयागः। पापक्षयपूर्वक
कुड्डालयगमनानेककल्पावच्छिन्नस्वर्गलोकहर्षपर्याईहूयावच्छिन्नमहल्लपः प्रभृतिलोको
गनासहितभोगपूर्वकांगनासहित परमविष्णुपदप्राप्तिकामः श्वः पुष्करिणीजलाशयोत्सर्ग
पत्तेनाहं यक्ष्ये इदमेव वाक्यमुक्तं तद्दिने उत्सर्गे। प्र· किंनु तत्रादावेव घेति प्रजिप्यमध्ये श्वेति वहिः
कृष्णसकामस्त्वनंतनं अमुं पुष्करिणीजलाशयं वरुणदेवतं सर्वभूतोपयोगित्वेन सर्वसत्वेभ्योऽहं
समुत्सृजे इति तु त्यागवाक्यं· अयं जलाशयो मयोत्सृष्ट इति तु न त्यागवाक्यं· निष्ठाया अती
तार्थत्वेनासमवेतार्थत्वापत्तेः· न वा यमादिकर्मणि क्तः· तथा सति हि जलाशयोयं मयात्मान
वृत्याग इति स्यात् न तु क्रियमाणत्याग इति अयं लघुर्थ एव न तु इदं क्तनिष्ठार्थः अत एव त्वं म
यानिमंत्रित इति प्रकृतावपि त्वामहं नामंत्रये इति श्रीदत्तोपाध्यायपादाः। सर्वसत्वेभ्य इदं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

रुपतामाश्चेवतुर्थी। न चैवमसंकुचितसर्वपदस्वरसात् स्वस्याप्युद्देश्यवर्गे निर्भावात् स्वस्यापि स्वजलाद्यो
पयोगो न विरुद्धः। औपादानिकस्वत्वाविशेषात् इति वाच्यं· तिर्यगधिकरणविरोधात्। तथाहि तिर्यक्पंगु
श्चार्थ्यदेवतानामनधिकार इति तत्रोक्तं तत्र तिरश्चां विशिष्टान्तस्संताविरहात् पंगोः प्रवचनविरहाच्चा
र्वयाणामंधबधिरमूकानामवेक्षणश्रवणोच्चारणविरहात्तद्युक्तो नाधिकारः देवतानां त्वसंततबुद्धीनां क
थमनधिकारः। अथैतत्तेनु कथं ध्रुवच्छंकापिनादिद्युदाप्यधिकारितपार्शमते। अत्राहुः। श्रोत्रिया देवतानां
वैतन्नमास्यायतामामनधिकारोत्र प्रतिपाद्यते· तथाहि· कर्मफलीभूतस्येंद्रस्यैव कर्मफलप्रदं इत्यादि
नवलूर्वैतत्त्वेन थापितस्यानधिकारः नहि स्वमेव हविस्त्यागभागित्वेनोद्दिश्य स्वयमेव हविस्त्यजतीति
संभवति नहि स्वकर्तृकहविस्त्यागोद्देश्यत्वं तस्य नापि तत्त्यागोद्देश्यताविशिष्टस्य तत्त्यागकर्तृता·
वनादित्यागेप्येवं· ननु वाच्यापाकेस्यनतिसत्वावेश्यैवोद्देश्यारति क्वविरोधः· हंत तर्हि इंद्रादिपि स्वयं त्यज
तु स्वं वान्याश्च देवताउद्देश्या इति न तत्रापि विरोधः· तस्माद्यस्य कस्यचन त्यागोद्देश्यः· अत एव सत्रे नद
क्षिणा· यष्टृणामेव ऋत्विक्त्वेनाभावात्· त्यागकर्तृत्वत्यागोद्देश्यत्वयोर्विरोधादिति· अथवा स्यादेतत्प्रकृ
स्वागानुद्देश्यस्याप्यौपादानिकस्वत्वमिति चेत्· न· स्वत्वके स्वोपादानस्य हेतुत्वे विदप्यदर्शना
लू· किंच सत्रेपि तर्हि तथास्तु· तथा च भग्या तत्रापि दक्षिणादानं विरुद्धं सत्रे न दक्षिणेति प्रलापः॥ अत्रेच

मुख्यकल्पे पंचविंशतिऋत्विजो नवकुंडानि भवंति· मध्यमकल्पे सप्तदशऋत्विजः सप्तकुंडानि भवंति·
तथा त्रयोदशऋत्विजः पंचकुंडानि। अवरकल्पे एकमेव कुंडं। अत्र चाचार्यकुंडपूर्वकुंडदक्षिणकुंडानां
दक्षिणमेखलायां योनिः। पश्चिमानां कुंडानां कुंडयोर्वा पश्चिममेखलायां· तदुक्तं· मेखलावसाने· दक्ष
स्यापूर्वयाम्ययोस्तु जलस्यापश्चिमा तेन। नवमस्यापि कुंडस्य योनिरैंद्रदलस्थिता इति· दत्तं दक्षिणे· तेना
चार्यकुंडपूर्वदक्षिणे कुंडेषूदङ्मुखा होतारः· कलशस्थापनं उत्तरस्यां दिशि यथापश्चिमं· पश्चिमोत्तरकुंड
नां कुंडयोर्वा प्राङ्मुखा होतारो· ऐशानीतो यथोत्तरं शांतिकलशाः। शेषं महादाननिर्णये अवसेयं· दक्षिणेय
त्समं सर्वानाचार्ये द्विगुणं पुनर्निमित्तस्य पुराणदर्शनात् अधिवासनदक्षिणायोगेषु एकस्य ऋत्विजो या
वानूभागस्तेनाद्विगुण आचार्यस्य भाग इति केचित् तत्र। हेमालंकारिणः कार्याः पंचविंशति ऋत्वि
नः। कुंडलानि च हेमानि केयूरकटकानि च। तथांगुलीयपवित्राणि वासांसि विविधानि च· प्रदद्या
तु समं सर्वमाचार्ये द्विगुणं पुनरिति मत्स्यपुराणवाक्यस्य रूपनारायणोदाहृतेनास्य गवाविषयत्वम
वास्पिते॥ अथैवं दक्षिणापदसहितस्याहोमवाक्यस्य निबंधांतरे दर्शनादस्तु संशय इति चेन्न मेवं· अ
स्येव वाक्यस्य व्याख्यानरूपायां चूर्णिकायां भूपालरूपनारायणसंवाददर्शनात्। तथाहि ततः सौवर्णाः कटके हेमालंकारिणः पुंस ऋत्विजश्च कुर्यात्· वासांसि
अंगुलीयपवित्रादिभि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

विविधानि वतेभ्योऽदघात् । एतच्चतुर्विंशतये यौपित्न्यात् त्रिभ्यः समं दातव्यं आचार्याय तु एकैकं कस्मात् त्रिगेहस्याद्विगु
णं देयं नन्वणुरपि विशेषोऽध्यवसायकर इति न्यायात् भूयसा दानेन द्विगुणपरदर्शनात् दक्षिणागती बुधि
८ द्विगुणमाचार्यस्यास्त्विति चेत् । न । बा वनिकी दिक्षवस्यायावद् द्वचनमेव प्रसज्जति यत् सर्वे वाम
र्द्धिनो मुख्या द्वितीयास्तु तदर्द्धिनः । तृतीयिन स्तृतीयांशस्तु चतुर्थ्यो अैकपादिन इति तावद्गौणिक्यामेव दक्षि
णारूपेणोशत मनुनापि विभाग उक्तः स रहाप्यस्त्विति तत्र । सहितोऽश्राना मृत्विजां संभवन्ति तो चतु
णारूपे गोशत मनुनापि विभाग उक्तः सर्वहाप्यस्त्विति तन्त्र पंचविंशति सप्रश्न्यत्रयोदशाम्न त्विज इति स रहासंभववाधित एवेति तस्मात्त्र पंचविंशतावृत्विक्षु
गवां शतस्य दक्षिणा या: समांशतेवसम स्यादभुतत्वादिति न्यायात् अवाधितत्वात् । एवमृत्वि
जां गवांक्रासो संभवी विभागो दृष्टव्यः । ई भूत्वा सद्द्द भूमीतेवाऽदमग्रपरतिवाऽदंनसमः । तेनाग
कृतेस ति च्यात्विजां योग्याकृति स्या त्यायात् नेन नहि भाव स्यात् याग आकेत्यागपुन अ
तएवाग्नय इत्यागपु इति यद्वतया पीति तत्र । देवतो द्वे रूप को विस्तागो दानः सएव तकृ
स्य हविषः प्रक्षेपादाद्धिवो होमः अजयपमान स्यात् नाक्तविरूप त्रेपा तमात्स्यार्तकम
ति औतक्रमेव न्न यजमानः प्रत्याकृतिहवि त्यागो हि दुःशकत्वात्

किंच मिवासनतां ज्ञायोकदेवसर्वोणि हवींषि तेन याजमानिकस्य त्यागस्य प्रागपज्ञातत्वात् त्यागावसान एव होमप्रवृत्तिः
अत एव मंत्रे णांकानपूर्वेन स्वाहा तेन विच्छेत्रणः । स्वाहा वसाने जुहुया ध्यायन्दमं त्रदेवता मिति स्मृतिः । अथ यदिय
जमानः प्रागेवात्र ज्ञीदत एवा स्वाम्या व्हन्त्विगपि नत्यजति तदाऽदमन्नयऽतिकिमर्थं यद्यस्ति तदा दृष्टार्थं तत्रत्याग
प्रयोगः किमर्थं अदृष्टार्थो यत्याग प्रतिरूपकः प्रयोग इति वाधीयिनुमिति दिक् । वस्तुनस्तु इदमग्नय इत्यादि मन्त्रे कर्तृक
प्रयोगो निर्मूल एव हविस्त्यागस्य यजमानकर्तृकत्व नियमात् तस्य च पूर्वमेव वृत्तत्वादिति । यत्तु चतुर्णामर्थं मितिस्मन
तोऽपि न मिलितानां मंत्राणां आहुतीकरणत्वं किंतु प्रत्येकं तथा चैकेन मंत्रेणाज्यहोमानं तत्र समिद्धोमः एवं मंत्रां तत्रापि तथैव
पाठक्रमेण मंत्रैकेनैकाज्यहोमः समिद्धोमयोः सिद्धेरिति । तत्र । एवं दिपञ्चमन्त्रिक इत्यत्रापि सप्तदश सु पञ्चशेकाजन्कि
यानाञ्चेति असंभवात् किंतु प्रत्येकं तथा च येन येन क्रमेणाजनं तेन क्रमेणाभ्युक्षणाभाव पीति प्रावर्तिकक्रमोदाहरणं
तदुक्तं तथा च तत्रापि पदार्थानुसमयेन स्यात् अन्यथापि भुञ्जन क्रियायाप एकत्व एकत्र च क्रमासंभवे येन क्रमेणाजनं ते
न क्रमेणाभ्युक्षणाभावपीति न्यायमीमांसेव्याख्यायातां । तथा च त्बहुकाज्यसमिदाहुति व दकस्ये वंजनाभ्युक्षणा
मा एवमपनस्यापीति तथा वदर्शनद्वयविनोपस्यात् वक्तृत्वं तु एकस्य द्वय मिति वदद्यीयतां । किंच ऋग्वेदे दष्टौ चतुर्णा मंत्राः
तत्राद्ये श्चतुर्भिश्चतुर्दश धाऽऽहुतीः तेऽप्यचतुर्भिर्दशधाऽऽहुती नाज्यहोम एवमेव समिद्धोमः एवमष्टौ त्रयशतमा
ज्याहुतयः ततोऽष्टौ तन शतं समिदाहुतयः सं भवन्तीत्युक्तं च क्रमे एकस्मिन्नेव मंत्रे आज्यसमिधोना हुतिषु किं प्रमाणस्य
सप्तविंशतौ वाहुतिषु समविभागासंभवादाज्यसमिधोः संख्यौचित्यं स्यात् । ८

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मंत्रे
अथर्ववेदेपिचतुर्भिर्मंत्रैरुक्तमेवं तन्मते प्यविरोध एव॰ विभागस्त्वपि क्रमबीजं॰ तस्मात्पाठक्रमानुरोधेन जुहुयाद्यानुगुण्र्म्मंत्रे अतएव चतुर्षुवेदेषु उपनानाय
नाज्यानि समिधस्तथेति पाठदर्शनात्सकलाज्यहोमानंतरं सकलसमिद्धोमो वा तु पाठ अतएव चतुर्षु वेदेषु उपनानाय नाज्यानि समिधस्तथेति पाठदर्शनात्
१० गाप्ये वमेव। नवधिवासनयाग॰ पूर्वांगं चतुर्थीयागस्तत्वांगं तयोस्तु भिन्नफलत्वश्रवणात् दक्षिणावचनवलात् उत्सर्ग
स्तु प्रधानं तत्रैवार्थवादिक फलाश्रयात् चतुरस्रमौ पीतु होम फला पान प्रतिपत्तिः याग॰ तथा सति दिस्य कडव्यापचानेत
त्वा पः स्यात् तस्मात्यनिशेषादेगयागएवासौ। इतं तथापि स्य कडव्यापचाने गच्छाप एव न ह्यागमनुष्ठानप्रयोजकं॰ न
हि पिंडव्यापचाने पिंडाय पुनः पाकः॰ किंतु पिंडं विनैव तत्र श्राद्धपूर्तिरिति। अत्राद्धः। प्रतिपत्तियागएवायंत्य
कडव्यापचाने पिण्डपुनर्द्रव्यांतरेणानुष्ठानं तदसंतसंयोगश्रुतिवलात्। अंगत्वेप्यस्य समाधेयसाम्येप्यधिवासनया
अत्र सर्वेषामन्वहविवासहव तुल्यत्वात्यागे प्रतिपत्तियागत्वस्य वसिद्धमिति। अत्र च शाकुनंस्रक्रमभृग्वेदीयमतत्वादी
चाभिप्रायेवपठनीयं॰ अथवानि तीव गोः सवेलद्वं च दमश्रंगी नृप्यस्तुनाकांस्यापदो त्वष्टृन प्रजा विधायदया॰
संचल्क्ष्वंकेठोकांवन श्रंगी दृष प्रजो नृप्यस्तु नौकांस्यो पदो विधायद्दतगोदाननादक्षिणाद्याहितिकल्पतनु १०
लिखितव द्भवपरिशिष्टादौ। विश आयेसामग॰। कनकाले कृतं तत्र कृत्वा गामनता नात। सामगाध्वसादेयादि
त्याधन्यविशांपते। इति मत्स्यपुराणवचनात्। नचात्र कनकालं कृतामिति विशेषोपदेशात् विशेषणोत्पत्तागः॰
अस्यतदुक्तस्य कलोपलक्षकत्वात्॰ तयोरेकद्रव्यकल्पनालाघवात्॰ नचाद्याना माद्यानयतीतिवदेकं अरोह

विरोध तस्यानेकनकालंकार विधिः। अनयोः प्रकृतिविकृतिभावाभावेन तदसंभवात्। विकृतौ हि वि
शेषोपदेशात् तिदेशागतं प्राकृतं धर्मं कचिद्वाधयतीति यथा शरमयं बर्हिरिति दसन॰ कचित्तु पतियथा
पयुपंजुहुयादित्यत्र कचित्सर्वस्यानेतदेव विधत्ते यथाआद्यासमाहयतीत्यत्रेति॰ अत्र तु गोनवतारणार्थ
मंत्रस्यार्थज्ञमानकर्तृको मंत्रपाठः। अत्र वा मंत्रकतया स्त्री शूद्रयोरनधिकारोगत इति यागेप्यनधिकारात्
विशेषोपदेशाविरहादिति॰ आथर्वणेन साम्ना च पुनर्मामित्यृचेति च। आपोहिष्ठेति मंत्रेण त्रिर्हरिवागत्यवमेद
पमितितावसे॰ शन्नोदेवीरभिष्टय शन्नो भवंतु पीतये। शंयोरभिस्रवंतु नः इत्यस्या ऋचि गीतमाथर्वणं साम आ
तरुपनाभिगानमिति॰ तथा च तेन साम्ना पुनर्मामित्यृचा आपोहिष्ठेति त्र्यृचेन समुदितेन यथा कडव्यप्रज्ञेपः
कर्तव्यः। अन्यत्स्वर्गतफलकामवत् पित्रादिगतफलकामो प्यधिकारी तिन्यापन्नत्वेहविनाथमहाम
होपाध्यायाः॥ ॥अथावान्तरादौ स्नाननिर्णयः। तत्र येन कल्पेन स्नानं कृतं तत्कल्पस्नानमेवतर्प
णाकार्यं तस्य तदेवाङ्गत्वात्। तथाच नचासिंहपुराणीयस्नानकल्पे तर्पणाभिधानात्। अनन्त
त्यावीतविष्णुपुराणीयतर्पणं तत्रान्वेति व्याख्यानादिवशात् उक्तादिस्नानकाल स्नानोगतर्पणस्यापि
तर्पणं तु आर्द्रः कुर्यात् प्रत्यहं स्नातको द्विजः। देवेभ्यश्च ऋषिभ्यश्च पितृभ्यश्च यथाक्रममितिवचनात्॰

Indira Gandhi National Centre for the Arts

प्रातःस्नानस्य नित्यतर्पणस्य च विष्णुपुराणविधिनानुष्ठानं तस्य नानाधीनत्वेन स्नानाङ्गत्वेनैव प्रवृत्तेः। तत्र देवेभ्यो
जलित्रयं ऋषिभ्योञ्जलित्रयं। ततः प्रजापतये एकोञ्जलिरिति त्रयोदशरूपं त्रिजगत्प्रीणनार्थाय देवानामपि वर्जयेत्। अथ ऋषी
११ णां च यथान्यायं सकृत्सकृदेव प्रजापतेर्मेति विष्णुपुराणात्। न चेदं देवतर्पणं अन्यतः प्राप्तं अञ्जलित्रित्वरूपगुणवि
धायकमिति वाच्यं। एवंविधाचमनविधिना गुणविधानासंभवात्। एवं च जीवत्पितृकेन कातीयकल्पेन स्नानं
कृतेन कल्पेनैव यमतर्पणोत्तरं तर्पणकर्म कर्तव्यं। जीवत्पितृकोप्येतानन्यो अत इति कात्यायनवचनात्। तत्र
चार्घ्यदानस्य प्राणायामस्नानानन्तरं तर्पणे चंद्रयशादौ कर्तव्यं। एतं सार्वत्रिकं ग्रहणेपि तत्र संध्यावंदनस्य स्नानत
र्पणयोर्मध्येनुपदेशात्। प्रातर्मध्याह्नकस्नानतर्पणयोः प्रधानाङ्गयोर्मध्य एव संध्यावंदनं। तथ च कात्यायना
दिना तद्योगाभिधानात्। वाग्यादाय एकीयस्नानतर्पणयोः कर्माङ्गत्वे अथ प्रातःस्नाने पिंडी द्विनस्य स्नानार्थे ११
नेनानुष्ठानं। अङ्गानां तत्रोपदेशात्। प्रयोगकत्वात्। तीर्थविसर्जनादितं स्नानस्य नाशात्। एवं तर्पणस्य स्नानां
गत्वाप्राप्तौ तथाप्यहनि नित्यविधिना च प्राप्तत्वेन तदेतानीद्या नाहृतेन स्नानाङ्गत्वेन तर्पणस्यापि सिद्धिः का
लभेदात् प्रसंगविनोदिनात्। तर्पणं तु जीवत्पितृकानां कात्यायनकल्पवतां यमतर्पणान्तमेव कार्यं यमतर्प
णान्तमभिधाय जीवत्पितृकस्यैतानन्यो अत इति कात्यायनवचनात्। अन्यानृषीनादीन् पितृनेव यमोत्तरपितृ
कदुस्तर्पयेत्। यमतर्पणे तु एकैकस्यांजलीनिति श्राद्धात्स्वैर्नरदघाज्जलीन् इति। याज्ञवल्क्यं

पापं तज्ज्ञेनदेवनस्पतिरिति वचनात् यद्यपि काम्यं तत एव नित्यापत्तया विलम्बिताधिकानं तथापि कातीयवि
धिवत्तेन कव्यवालादिस्वपितृ आदितर्पणयोर्नित्ययोर्मध्ये विधेयं। कव्यवालश्च सोनो देवता। कव्यवालेनलसो
ममिति कामधेनुदर्शनात्। ननु कव्यवाहनो देवतानां हव्यवाहनः पितृणामिति श्रुतिदर्शनात् कव्यवाद्धिविशि
ष्टोनलः कव्यवाडनल एकैव देवतेति तत्र। कव्यवालादयो दिव्य यमाः कव्यवाडनल श्रुता वदग्निस्तस्य च
पितृणां कव्यवाहनत्वात् तस्मात् श्रुतिर्भिन्नविषयतया नदिव्यमस्य इति। तर्पणं तु पुरुष एक स्त्रीष कृष्या ५
र्नित्यमिति प्रातःस्नानेनाव देवांगतया कर्तव्यं। यत्तु कामं वा नदी भ्रूणुपु मह स्नुपकृष्यामात्रे प्रमात्रेण मात्र
इत्यभिधानात् मातृणामपि तर्पणं काम्यमिति। तत्र। त्रीन् पितृन् स्त्रीन्यात् ततः पत्नी अथ गोत्रपि लक्ष्मी नाहनि
त्यत्वे पितृकाम्यत्वाभिधानस्य फलार्थत्वात्। रत्नाकरादयोप्येवं। स्नानशाखाः मन्त्रयोगप्रज्ञालनं वस्त्रनिष्पी
डनोदकदानाद्यवहितप्रयोगत्। अपूर्वं रूपायकारजनकत्वे मत्स्यसाधारणत्वात्। तस्याः प्रज्ञालनमपसव्य
नाउत्सर्गतोङ्गानां प्रधानवीतन्त्रयात्। तर्पणे याज्ञवल्क्यः। असाचाह्य दैवमन्त्रेनाक्लीर्य च कुशान् भुवीत्।
प्रागग्रकुसुमान् सम्यग्दक्षिणाग्रान् भुवे पितृन्। तल्लिङ्गेस्तापयन्मन्त्रैः सर्वान् पितृगणांस्तथा। अस्यार्थः। मं
त्रेनावाह्य भुवीत्कुशानास्तीर्य प्रागग्रकुशेषु स्नानात्तर्पयेत्। दक्षिणाग्रेषु कुशेषु तल्लिङ्गैर्मन्त्रैः पितृन्ता

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्तर्पयेत। पितृतर्पणे प्रयोगपारिजाते आमाक्पूर्ववत् देववदित्यर्थः। तेनाञ्ज[illegible] विना तत्पतामिति सिद्धान्तीति
धृतीपः। जलत्यागस्तु माध्यंदिनीयानां स्पृश्यानां कुर्यादेव लिखितवाक्यात् [illegible] देवावास्ते वि अं द
१२ वास आगतवि[illegible] देवाः भगस्तु ते मम ति तेभ्यो [illegible]धिवाघा वा हने तु उशंतस्त्वा निधीमहीति आ[illegible] लुनः पितर
इति मंत्रोच्चरति तु कातीयकल्पकल्पांत नेतद्[illegible]तीतिः। तर्पण[illegible] तु देवतीर्थत्यादि देवतानां पितृतीर्थे
स्वर्गि पितृणां दयं। देवानां वा मात्रा न भूदग्नि[illegible] मंजलि[illegible]। पात्रतर्पण पन्नीपिने[illegible] नप
वाह:। अंजलिपात्रया। [illegible]त्या अवणेन। वाक्ये तु अस्म[illegible] भिति कल्पत[illegible] ता नपाग्निज्ञा
ता तत्र पाणिज्ञाने पद्धित्याय आश्रयः कल्पतवीरा शाखा[illegible]तानन[illegible]। तथा च पित[illegible] तु नः पितान
इतिमं त्रयोर्दर्शनात् [illegible] मालि कन्याधमन[illegible] सो नीतु कल्पतं[illegible]नि। मंत्रेण तर्पणे कृपमा
[illegible] तर्पण स्वर्गन[illegible] मन्वो अवच्छेदना[illegible] मातामह तर्पणं पुष्ठ
णादेश अरस्पं तत एव मातामहतर्पणमंत्र[illegible] पितॄणां प्रीतिवर्द्धनाः इत्यनेन तर्पणमंत्रस्य क[illegible] पूर्णं १२
प्रतिपुरुषं मंत्रपाठः मंत्रस्तु दयकुरु[illegible] पितॄणां प्रीतिवर्द्धनाः[illegible] एवं च मंत्रयाक्याम्यामंजलित्रयं ए
तः। वा[illegible]नन्नव्यवधाने[illegible]नगत्पर्वमातर मं[illegible] एवं च मंत्रवाक्याभ्यामंजलि[illegible] ना तामन[illegible] कृत[illegible]तेनैववा
वेधमातामह[illegible] एवं हृ इधमा[illegible]मह[illegible]। पा[illegible]त्पंजलि तु नवांकं म[illegible]

कोनांजलित्रयदान सिद्धान्तनुप्रथमांजलि[illegible] समये द्वितीयतृतीय[illegible]त्यो म[illegible]प्यत्रयानंदमानिर्देशो
नवाम्बधारा दृष्टं न[illegible]गः संभवति उद्धृतोदकपक्षे जल्पासिद्धेः अनुद्धृतोदकपक्षे[illegible] विषयेदजल्पांजलि
आशयस्येनु[illegible]न्नतया आपादानिकस्य[illegible] स्याप्यसिद्धमिति। मनं इत्यवन्नयानाधिका[illegible] किंतुद्रव्य
याग्यतया अत एव भविष्यतीनामपि समिधो यागेव त्यागः इत्यवाहितस्या[illegible] स्पष्टत्वपीव[illegible]त्वां
बंद्रोप्येवं। ननु दाने प्येवमस्तु तथा वादि[illegible] मपि दीयतां तिचेन्न। न हि दानमफलं यद्दत्वा[illegible]नतोता
दिना विशेषवचनेन [illegible]दाननिषेधात् तर्हि त्यागकाले[illegible]नमेव दानमस्त्वतानुमानिः। नितेनपाच
व स्वस्वत्वध्वंसपरस्वत्वा[illegible] सत्तोनुपलब्धाणी भूयददात्यपीवि उदकत्वात् पुष्पमाल्यादि इदमस्तु वो हसि इत्य
न्नाधिनामापानस्यदलज्ञीमालना त्रयप्रयोगः। अत एव पूरकपिंडे बहूनामपि तिलतोयांजलीनां सकृद्व
दानमिति। तर्पणं तु न दानं किंतु यागः। आद्यंतस्य। देवतोद्देशपरकत्वे त्यागत्वात्। पितृतर्पणं तु द
क्षिणहस्तानामिकायां कुशत्रयस्तु वर्णान् रजतान्यपि धार्यानि। जपहोमे तथा दाने स्वाध्याये पितृतर्प
णे। अभूनं तु कनं कुर्यात् सुवर्णरजतैः कुशैरिति वचनात्। सुवर्णधारणं दक्षिणहस्तानामिकायां।
अनामिकायां तत्र हार्च्यं दक्षिणस्य कनस्यचेति हेमधारणप्रकरणस्थ देवीपुराणवचनात्। रजत

Indira Gandhi National Centre for the Arts

कुशावधारणमपि तत्रैव तत्संदंशात्। तर्जन्यां रजतं धार्यमित्यप्रवादो निर्मूल एव। एकसुवर्णधारणेपि बद्धकु-
सुवर्णधारणे। सुवर्णत्वजातेर्दृष्टि[illegible]ध्य एकादानम्य हृत्रः। नजते पदम वा। [illegible]तं सुवर्णबद्धकुशवत्तनं च्य
3 पमकसुवर्णधारणे यथा देवबद्धकुसुवर्णधारणे[illegible] इति तिवत्। तथापि बद्धकुसुवर्णधारणस्य कमंगिल्वमि
त्रिविववपि[illegible]कु बन्धनानंभात्। अथैवं बद्धकुशस्य प्रत्येकमवयवावयवे[illegible]दत एव सा[illegible]लज्ञेण
कुमइतिवत्[illegible] मनभिदं न तु भट्टमतमन्वयपप्रयोजक[illegible]त्वंयोपपतितेन उपगमात्। कुशनितिवद्धुव
नैनं तु कथंचित्[illegible]याचित्[illegible] पर्यवसितं॥ ॥ संध्यावंदनं[illegible] पुनर्भवेत् कॆन तद्ब्रह्म माध्यंदिनीयानां
नास्यव ऋग्वेद[illegible]केवाक्ति। न च तन्निनी[illegible]स्यपाज्ञवल्क्या[illegible]माध्यंदिनीयस्तुइकेन[illegible]
गद्यते। किंतु ऋग्वेदाक्रमेणाद्यमपर्वणस्य कमा[illegible]नत्वनाचीयह्वः समुदा[illegible]कमिंक। ऋक
त्यपदित[illegible]त्रितीयकं तु[illegible]गायत्र्यह्वः समुद्रा[illegible]स्पचाका[illegible]अकत्स्यबद्धिवीमल १३
चसंधिः। उद्वयं। उदुत्यं। चित्रं। तच्चक्षुरिति त्रिचतुर्थो[illegible]ऋष्याद्यः। तथाहि। उद्वयं सो
ऋसंधिः। उद्वयं। उदुत्यं। चित्रं। तच्चक्षुरिति ... प्रस्कण्वऋषिर्गायत्री। चित्रं कुत्सऋषिस्त्रिष्टुप्। तच्चक्षुः प्र
ऋनुष्टुप्[illegible]उदुत्यं प्रस्कण्वऋषिर्गायत्री। ... जेणाहाम।
उद्वयं[illegible]ो गायत्रीजपात्[illegible]

श्री[illegible]३

चतुर्थ्यां महावीरशांतिकरणे विनियोगः। तेन उद्वयमिति मस्य प्रस्कण्व ऋषिरनुष्टुप् छंदः सूर्यो देवता ज
लादुत्क्रमणे विनियोगः। उदुत्यमित्यस्य प्रस्कण्व ऋषिर्गायत्री छंदः सूर्यो देवता अग्निष्टोमे विनियोगः। वि
त्रमित्यस्य कुत्स ऋषिस्त्रिष्टुप् छंदः सूर्यो देवता[illegible]विनियोगः। तच्चक्षुरित्यस्य पुरउष्णिक् छंदः स
यो देवता महावीरशांतिकरणे विनियोगः। गायत्र्यस्य कपदी त्रस्य पनोरजसइत्यनेनमस्मात्सामाप्राय
र्दितिशेषः। तद्धर्कशतपथे। तस्मादुपस्थानगायत्र्यस्य कपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यपदसि न हि पद्यसे नमस्ते
तुरीयाय दर्शताय पदाय परोरजसेऽसावदोमा प्रापदिति। अत्र चतुरितिनाम्नवच्छेदनात्। गायत्र्यसी त्युपक्र
म्यपापदं न उपस्थानमंत्र इति शंका वार्या भाष्यकारानार्थयोर्व्याख्या। यद्यपि बोधायन[illegible]परोरजसइत्य
तादवमंत्रः श्रूयते तथापि तस्य त्वस्य कल्पान्तरकारादिभिरलिखितेनानिर्मूलत्वात् समूललेवादौ बोधायनशा
खीयानत्वात्। शंकानावाधितिनाथाद्या। तस्मात्स्वपनमाध्यंदिनीयानां विनियोगः। किंतु शतपथोक्तस्य
वा। यद्गायत्र्यस्य पकपद्यसि तु उपस्थायत तोजपेत्। उपस्थाय तु नीराजन तनेवन विसर्जनं। अष्टाजनं पदेव
ज्ञानं ऋषिसावदामिति मंत्रधकाचादर्शनात्। सावदामित्यंतो मंत्र इति। तत्र। शतपथश्रुतिविरोधात्।
गायत्रीजपानंतरं तु विभागि त्वनुकाकपुरुषस्य केशिवसंकल्पमंडलब्राह्मणं चतुर्भिरुपस्थाने का

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त्याधने नोक्तं तत्रकाम्यं विधाज्ञ दीक्षयाजपेदितिवचनात्॥ ॥देवपूजा तु नित्या। शिवं भक्त्या समभ्यर्च
करावं कौशिकीमपि। मन स्नानं वर्ण्यत्या नित्यं स्वर्गलोकादधो गतिमिति वचनात्। एतान्मनस्नाप्य नर्वयत्वि मन्त्र
१५ या। अत्र शिवपूजास्ते दस्युत्वेनैव कार्या [illegible] शंकना नाथनं तदुक्तं सदा कुर्यात् दस्युत्वेनेति वचनात्। देवानां पूजाप
वी क्रिया सुत्वेन सा यं पश्चिमाभिमुखेन नात्रा वृत्ताभिमुखेन कार्या। प्राक्पश्चिमोदग [illegible] स्तां दर्शनं निरा
सुवतिवचनात्। वैश्वदेव होमे जले क्रियमाणोपर्युक्तान्न कार्यं वैश्वदेवादन्नात् उद्धृतान्यं अस्वाहाकारेर्जु
कुर्यादित्यनेन तावत्पुत्राणां विहितं तं च होमसामान्यधर्मता प्राप्यते तथा च रघुः [illegible] विधियत्नकाविकामर [illegible]
सामान्यतः प्राप्तिक [illegible] लोपः पतिसमुद्रीपति [illegible] इत्यादिना का [illegible] वचनेन वक्ता वेव प्र
न्नाइति तत्कलस्यानीयन्न पर्युक्षणं मपिव क्वाववी [illegible] इदं ब्रह्मणा रत्यादि रूपस्त्या रहापि तस्य
वयाग त्वात् यागस्येव [illegible] जपफलकस्य होमलाना तथा च त्यागानंतरं [illegible] तस्येव हवी स्वनकालत्वेन १४
का त्वेका तत्र। स्वाहाकारे इति पुनर्वि [illegible] दशनत्याग स्वा [illegible] वा नाणान् गुरुकुर्यादित्यनेन होमवि
धिः॥ स्वाम नुष्या इति पंचश्लोका पठितय कुएव [illegible] यः। पंचश्लोकी पठितो इस्तु ब्राह्मणं नादद्या
दिति विष्णुपुराणाभिधानात्। इतेना चोपस्थितायाः पंचश्लोक्याएव प्रत्यजमधो विस्तात्। एके
कश्लोकस्यैकका वयस्य वा प्रत्यवमर्व [illegible] वाक्यभेदादोषः स्यात्। एतेन प्रतिश्लोकवलि

दानं हविहत्वा क्रमयासा। श्रीदत्ताह्निकवद्धमाना [illegible] अप्यवं। काकबलिश्लोके धाम्याइ नियुक्तः पाठः।
यो स्मिमा पो मध्या पागे वायसाः पंचज [illegible] इंद्रा ब्रह्मवरुण द्वायायमा [illegible] नि [illegible] कोत्पत्तोथ
वणात् सोमा तत्का कोत्पत्तः [illegible] दिप्य [illegible] णादिति। यद्यपि यज्ञवत्यनं तन [illegible] उद्धृत्यान्नं ब्राह्मणा याल
नेज्प दद्यादन्नं इति पान [illegible] श्रूयते तथापि तद्धिकृजी वति [illegible] पनामि तिमं तत्र [illegible] पितृफलनि
त्य श्राद्धानंतरं हंतकारः कर्त्तव्यः। पितृभ्यो थ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विज इति कर्म [illegible] धायक [illegible]
निशिष्टात्। हंतकार श्रातिथ्येन नावश्यकत्वा। ब्राह्मणो तना यादि [illegible] अहरहर्द्वाल [illegible] दद्याद
मूलफल शाकं [illegible] थेनं मनुष्ययज्ञं समाप्नोति इति बोधायनवचनात् अहरहर्दद्यात् [illegible] पाचान्न
येनं मनुष्ययज्ञं समाप्नोति इति शंखयाज्ञ। अथ पितृयज्ञः॥ तत्र [illegible] दागयतिरि [illegible] पितृयज्ञस्तु तर्पणं
तथा श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात् पित्र्यो बलिस्तथापि वा। श्राद्धं नित्यश्राद्धं तदाह अप्य कमाशयाद्विप्रं पि
तृयज्ञार्थसिद्धये। अदैवं नास्तिदेवस्या भोक्ता भोज्य मथापि वा। बहूनाम त्रानालिप्राणां वसं भवे वह
लपताय सिद्धये। अदैवं नास्ति देवः [illegible] यथाशक्ति किंचिद्द्द्यथावि
नि तदभावे एकमपि विप्रं भोजयेदित्यर्थः। अपयाप्य [illegible] अप्युद्धृत्य यथाशक्ति किंचिद्द्रव्यं यथावि
धि। पितृभ्यो थ मनुष्येभ्यो दद्यादहरहर्द्विजः यथाविधि इति व्या [illegible] पितृभ्य इदमित्युक्त्वा स्वधाकारो
न मुदीरयेत्। हंतकारं मनुष्येभ्यस्तदंते निनयेदपः। एवं वेदमन्त्रैः पितृभ्यः स्वधा तिलं [illegible] नित्यं आह्निकं
इति कृत्यं॥

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

हेतकान्तप्रयोगस्तु व्यक्तः एवं मिलितं ददतां [illegible] प्रामाणिक निबंधे पुचितानपदेशना
दत्त्रापि प्रत्येकं दवतां स्वमेव । अमुकामुकाभ्यां तेन तु [illegible] मन्त्रेण [illegible] नाम [illegible] ति [illegible] धर्मात [illegible]
१५ यांपिता त्वेदं दद्यादिति अत्र वापि नामिलितं ददतां । नन्वत्र भुतवाद [illegible] नुमितं । एवं मया निनेति
तदीनवान्नस्य भूतत्वात् सर्वे स्वनिर्वह [illegible] त्वात् [illegible] संपत्त [illegible] प्रदानं त्व चस्य
त्र कयत्रेपि कालि [illegible] निरपेक्षा क्रम दर्शनस्यात् [illegible] दि वर्जितं [illegible] मं [illegible] तदा [illegible] त्
क्रितमिति [illegible] कां [illegible] नुमितं [illegible] [illegible] द्वर्जितं [illegible] तवचना [illegible]
दातव्यापि [illegible] श्राद्धं कर्तव्यमिति व्याख्याने [illegible] स्य [illegible] स्य [illegible] भद
प्रपेदः स्मरना [illegible] भवति [illegible] नेदा [illegible] ति वचनात् [illegible] ॥ ॥ १५
गोग्राह [illegible] सोन [illegible] धारन [illegible] वि [illegible] त्वात्
दा [illegible] एतच्चुन [illegible] मिति पितन [illegible] कार्यमिति वृद्धाः ।

॥ ॥ विवादेतु [illegible] यनः । ऊर्ध्वं कन्यायावाधिपत्युः [illegible] गृहे पिता । भ्रातुः [illegible] त्वात्तु पित्रावीलं
सौदायिकं स्मृतं । सौदायिकं धनं [illegible] स्त्रीणां स्वातंत्र्य [illegible] यस्मात्तदानृशंस्यार्थं तैर्दत्तं तत्
सौदायिकं स्मृतं । सौदायिकस्य स्त्रीणां स्वातंत्र्य [illegible] र्ति । विक्रय [illegible] दाने च यथेष्टं स्थावरेष्वपि । पत्युर्गृहे
जीवने सौदायिकस्य [illegible] दत्ते [illegible] पितृकुले [illegible] सौदायिकं
इति संबंधः । भ्रातुः पित्रा वा स्नुषा [illegible] तेनान्यस्मा [illegible] पितृकुले [illegible] लब्धं [illegible] सौदा [illegible]
त्व स्थावरेष्वपि [illegible] दाने विक्रये च स्वातंत्र्यं । नारदः । भर्त्रा [illegible] दत्तं स्त्रियै [illegible] स्मिन्मृते
पि तत् । सा यथाकामम श्नीयाद्द्याद्वा [illegible] स्थावराद्दते । भर्तृदत्तं तु स्थावरं [illegible] स्त्रीधनत्वं सौदायिकं [illegible]
पितृस्यादानादौ न स्वातंत्र्यं अमेतद्दत्तं वलादेव । कात्यायनः । भर्तृदायं मृते पत्यौ विन्यसेत्स्त्री यथेष्ट
तः । विद्यमाने तु संरक्षेत्क्षपयेत्तत्कुलेऽन्यथा । अपुत्रा शयनं भर्तुः पालयन्ती व्रते स्थिता । भुंजीता मर
णात्क्षांता दायादा ऊर्ध्वमाप्नुयुः । भर्तुर्दायो भर्तृदायः स च द्विधा । मृते भर्तरि [illegible] जीवति भर्तरि त
दनिषिद्धा स्त्री स्वीभूतः । आद्यापि द्विधा गमः स्यावरश्च । तत्राद्ये प्रथम श्लोकः प्रथमार्द्धं न स्थाव
रं । द्वितीये तु द्वितीयश्लोकद्वितीयार्द्धं न स्थावरं । तेन भर्तुः स्थावरे संक्रांते [illegible] न तु दद्यात् कीं विर
णीतवत् पर्थः । जीवति त्वाह विद्यमाने त्विति । जीवति पत्यौ न दद्यात् तदाज्ञां पालयन्ती न तु दानमनोंकुर्या
दिति प्रकारः ।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

भर्तृदायो भर्तृदत्तं स्थावरं जंगमं वा तत्रैव स्वयं व्यवस्था सौदायिक[illegible]प्राप्तत्वात् संक्रान्तस्य वा सौ

१८ दायिकत्वादिति हलायुधपारिजाता[illegible]त्रा एवं हि स्त्रीणां[illegible]तद्व्यवस्थायां[illegible]धानात् दायको[illegible]

निवृत्तिन[illegible]स्थावर[illegible]प्रकारव्याख्येव[illegible]तिनत्वाकारः एवं[illegible]धनामा

तत्संक्रान्तः सौदायिक[illegible]कौ[illegible]मिदत्तमपि भर्तृदायत्वं[illegible]सं वेधादिति।

किं च पतिस्थावर[illegible]धनात् स्त्रीसंक्रान्तस्य[illegible]स्थावर[illegible]न्यायमूला[illegible]ताः

अत एव कुलिनी[illegible]धर्महानिः[illegible]रतिका[illegible]प्याह[illegible]ता[illegible]

[illegible]संक्रान्तस्यावरं भर्तृदत्त[illegible]विधादानादीन[illegible]प्रमितेरतद्वचनादपि सिद्धं[illegible]नाम

[illegible]तं प्रमित[illegible]नि॥ ॥हानीतः पुनः[illegible]मात[illegible]सिद्ध

[illegible]गतं संतिष्ठत एव धर्म्यो वृद्धैर्नो[illegible]धर्म[illegible]यथा

गाथा मनुः कुसीदवृद्धि[illegible]गुणं[illegible]स्थापनः मनिमुक्ता[illegible]

[illegible]तस्य च। तिष्ठति द्विगुणो[illegible]फलं कदाचिदपि[illegible]तात् १८

द्विगुणं वृद्धि[illegible]कानि तथा[illegible]स्यानु[illegible]

तेष्वाप्यतिनावताम[illegible]

तत्र तावद् द्रव्याद् द्विगुणाधिका वृद्धिर्न ग्राह्या। सा तु कानि तानि च वचनं च लेनदेयत्वेन सिद्धा। एवं शिखावृद्धेरपि

द्विगुणाधिका यादृश[illegible]मेव। शिखावृद्धि तिनित्य शिन[illegible]निवर्तत इति स्वरसात्। एवं धाधि[illegible]रूपापि न द्विगुणाधिका

गुणाधिकादेयत्व। ऋणलेख्यकृतं देयं पुरुषास्त्रिभिः[illegible]साधि[illegible]तत्ताव[illegible]दीयते। एवं कायिकापि

द्विगुणाधिका देयत्व। शिखावृद्धिं कायिकां चक्रभोगं लाभं तथैव च। धनी तावत् समादद्यात् यावन्मूलं न शोधितमिति

द्विगुणाधिकादेयत्व। शिखावृद्धिभागवृद्धि[illegible]मित्राः। अत्र च वाचस्पतिः[illegible]पादानात्। नवकापादिना धिनी

वचनात्। इयं च कायिका शिखावृद्धिर्भागवृद्धिर्न[illegible]शिखावृद्धिः। शिखावृद्धिः[illegible]पादानाप

[illegible]कायिकेति वचनात्[illegible]शिखावृद्धि[illegible]कथं[illegible]रूपासंभवत् न हीयं वृद्धिः कायिकी[illegible]

[illegible]नन्तु[illegible]मासिकी वा स्याद्वार्षिकी वा स्यात्[illegible]कथं[illegible]रूपासंभवत्[illegible]मूलार्द्ध मूलपादाद्या वा वृद्धिः स्वयम्

रूपा भवितुमर्हतीति[illegible]पणाशतस्य मूलधनस्य[illegible]तत्र मूलार्द्धं मूलपादाद्या वा वृद्धिः स्वयम्

[illegible]पणा वा[illegible]हलायुधपाठः[illegible]मूलेन[illegible]शतपर्यन्तं[illegible]सम्यासा वृद्धिर्ग्राह्या

तथा च[illegible]तथा च कायिका[illegible]द्विगुणाधिका[illegible]सिद्धं। एवं च[illegible]द्विगुणाधिकत्वं निषिद्धम्

मणिमुक्ताप्रवालादीनि[illegible]तथा च मणिपादा मणिपादिवृद्ध्या च प्रयुक्तं मणिपादिद्वयं[illegible]तथा च

[illegible]मणिमुक्ताप्रवालः स्वर्णा[illegible]तथा मणिपादिवृद्ध्या प्रयुज्यते तत्राहि मणिपादिकमेव वृद्धिर्भवतीति तच्च वा

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

[illegible]नितमनिनुक्तादौ [illegible] नजतवा व्रासणादौ कृत्याप्रयुक्ते कर्मे
कृतव्यवस्थद्विगुणप्रनियमः। एवं चनक्तिकादशमितमनिनुक्तादौ [illegible] पंचकं चशतं समे। मासस्य वृद्धिर्[illegible]
णाव्रासणादौ मासिमासि [illegible] का द्विपंचत्रयं वेति द्विकं त्रिकं चतुष्कं पंचकं च शतं समम्। मासस्य वृद्धिं गृह्णीयाद् गुणे
१० द्विगुणं नामनुपूर्वशः इति मनुवचनेन कात्यायनादि [illegible] द्विगुणप्रनियमः [illegible] नए वमनुना हि कुसीदवृद्धिर्द्विगुणं
नात्यति सकृदाहृता। कायिका शिवावृद्धौ [illegible] भोगवृत्तिनि [illegible] कुसीदवृद्धिः सकृद्[illegible] हामाका द्विगुणप्रेना
[illegible] कामतीत्यर्थः कानिनीं तु यथा व्यवस्थ भवतीति॥ ॥अथ क्रिया। तन्निर्णयः। तत्र मनुः। न त्वेवाधौ
सोपकारे कौसीदीं वृद्धिमाप्नुयात्। न चाधेः कालसंरोधान्निसर्गोऽस्ति न विक्रयः। कालसंरोधः [illegible] का
लावस्थानं तेन [illegible] हेतुना आधेर्निसर्गो दानं न दधिकृतणोऽधी [illegible] वा तदुभयमुक्तमर्मेन कृतं निवर्त
ते। तस्यैव पूर्वार्द्धे कर्त्तव्ये नापस्थितेः। मनुना निर्मुक्तस्यैवाधेर्न दानेन न विक्रयः [illegible] वचना दधमर्णे
[illegible] नानोसिध्यतीति तत्र। वचनस्यैतन्निर्मूलत्वात्। कालसंरोधाव धिकाल नियमनं तेन न
कृतदानादिनासिध्यतीति नत्र। वचनस्यैतन्निर्मूलत्वात्। कालसंरोधावधिकालानियमितम्॥ तत्र वचनमतण्ण
[illegible] तनेअधमर्णे कृते दानादिर्निराधारः। यघमुककालधनं नानि [illegible] सितदाधिविक्रिये न यात्र वचनं ८
धमर्णो कृतेदानादिर्निराधारः [illegible] आधिविक्रयो नासिध्यतीति [illegible] वनाघनुमता
[illegible] इति व्यवस्थापत्रेना [illegible]

मनुवचनव्याख्यैति। न्यासं कृत्वा परत्राधिं कृत्वा वाधिकं नाशितः विक्रयं वा क्रियान् [illegible] मावलव
मनुवचनव्याख्यैति। [illegible] धिकं [illegible] अत एव गौतमो वर्ममाचाम धिके [illegible] मस्य चाधी
न तिव्यो कस्मृतिसा [illegible] वचनविनाधाः। अत एव गौवर्ममाचाम [illegible] वर्णान् [illegible] इति विष्णु [illegible] त्रयष्ठ
कृतां तस्मादनिर्मोक्षा [illegible] इति सर्वधर्मशास्त्र [illegible] वर्णान् [illegible] तया पानि [illegible] कस्मृति
ती तिसामान्यमुक्तमपीदमुक्तं नाधिनाशं [illegible] तीति आधिनूपादे [illegible] तया [illegible] कस्मृति
सानाद्व्याख्यानं अत एव सर्वे [illegible] विवादेषु बलवत्तरा क्रिया। आधौ प्रतिग्रहे क्रीते पूर्वे बलवत्तन
सानाद्व्याख्यानं अत एव सर्वे विवादे दुर्बलबलवत्ता [illegible] पूर्वे बाधा दुर्बल इति सिद्धतीति। यत्तु यथानि
तिवाक्यपूर्वसजातीयाः [illegible] क्रिया दुर्बलातेनो त्रावयं पूर्वं बाधा दुर्बलत्वात्कारं विनाभवत्। तुल्यकालोपभा
[illegible] विवदेतां यदानना। यस्य भुक्तिस्तस्य बलवत्कारं विनाभवत्। तुल्यकालोपभा
गो बलभागादिसमकालं तत्। यदानेविक्रयवदविधिर्न [illegible] कीर्तितं इति विष्णुवचनं तत्राप्याधा
गो बलभागादिसम कालं तत्। यदाने विक्रयवदविधि [illegible] सिध्यतीति प्रथम श्लोकार्थः। भाग
यो दीपर्यसंदेहक [illegible] कारं विना कृते यस्य भोगः तस्याधिः सिध्यतीति प्रथमश्लोकार्थः। भाग
स्यापुभयीयस्य तुल्यत्वे साधिना निपाम करस्तु [illegible] अमुमेवार्थं [illegible] पर्यसंदे
हविक्रयपावीपा [illegible] यथा [illegible] तस्याधि [illegible] नुमानीय
भित्यतिदिशति यदानं दिक्रयचेति। तद्यंस त्रैपः काधिनक्रिया पूर्वं स्वामिनः स्वत्वधसिका [illegible]
यपप्रवृत्ति निदानं [illegible] धिकातत्राघातनविक्रयपूर्वा द्वितीया तु गोप्याधिभोग्याधिरूपा अत्र च स्वत्व
यपथ प्रवृत्ति निदानं [illegible] धिकातत्राघादनविक्रय

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ध्वंसकक्रिययोस्सन्निपाते आद्यैव बलवती आद्यो न चेत्सन्निपातेऽपि स्वत्वध्वंसिकायाः क्रियायास्तु स्वत्वा
ध्वंसिकयास्सह सन्निपाते प्रथमाया न्यायात्स्वत्वध्वंसिकैव बलवतीति वक्तुमर्थः ॥ ॥अथ प्रसक्ता
१८ तत्त्वविवादस्थावश्यकत्वमाह इति रूपकः । छलानि त्वस्य भूतं तत्र प्रकरणान्तरपदं पद ॥ भूतं वर्णानुसंवद्धं यमा
दाभिद्रोहः छलानि [illegible] दिव्यानि तानि न तु विजिगीषुकथायामिति रूपकः अधिकारवशात्पदार्थान्नूनानि यानि पूर्व
न यदि तादिव्यन्तानि विजिगीषुकथायां ग्रधिकारादिपाते भगएव । एतेन द्वितीयस्थापना हीनत्वं [illegible]
वयं कथमपि नास्ति । मम वयं भूः क्रमागतत्वादिति स्थापि [illegible] मम वयं भूः क्रमागतत्वादिति समकालकारणा
न न तथा मम वयं भूः [illegible] महाभुज्यमानत्वादिति स्थापि तमम वयं भूः [illegible] दित्यधि
कबलकारणा न न तथानयोर्न व्यत्ययन हीनबलकारणान्न [illegible] अपि दर्शनात् । यत्तु तं
न घ्नशतस्य स्तु वर्णानां धानयः [illegible] क्रमागतत्वं न गृहीततावत्सु वर्णोकत्वादि स्थापि तयत्पनिशाधनस्तु न
नं तदानीयस्य स्वस्य उक्तस्य वा अपनिशाधितत्वं न यविशेषणास्यापि सिद्धिबाधकं कारणं न न नव प्रतिस्थाप
नानास्तीति स्तादितरास्य दितिवतान । एवं तर्हि स्वप्रतिपन्नेणानन्तरस्यातिपन्नस्य दायमानत्वं यत्वज १८
स्यापि वितद्रास्यात् स्यादयमाच्च रूपत्ववदूषणाकरणान्नूनं स्यात् दूषणाम् कृत्वा प्रतिसाधनेन करणा
शाप्तकाले च स्यादिति । न च समानीयजेन स्योपि वितद्र्वतिवाच्यं अपार्थकान्तास्तस्मात् यथा सत्र

तिपत्तौ द्वितीयमनुमानं पूर्वानुमानं हत्वा भासा प्लावनं प्रतिस्थापनाय तत्र तो वभवति तथापनिशाधितत्वा
धुत स्यापि स्थापनानुमानं सिद्धप्लावनं तथानाहत्वे प्लावितानि यागवानूपनिशाधितत्वादि तु भवरूप
मस्तु वेयर्थ्यानुन तावत्पर्यन्तं किंच [illegible] नन्तु न नापि नु आशयेन तावद्विपर्ययनिवर्तनं इति किंच दूरदिशि न स्था
प्यापनिशाधितत्वं रूपहेतु विरोधात्सिद्धप्लावकं पनिशाधितरूपकारणान्न न मिति भवदृष्ट्या दिभि
नुक्ते तच्चाविद्यास्य वितरालेन बट । किंवानुक्तापालं भवति नुयात्सानुयागः स्यात्तत्वनिर्णयफलकत्वे
तुविवादस्यतद्द्वैतेतन्नविनातत्वानेमपानुदयात् । किंच मूलानुपस्थितौ कल्पनाकृत्यां विवादनाकृतिके
नु विवादस्य तदृष्टाते तन्नविनातत्वानेमपानुदयात् । किंच मूलानुपस्थितौ कुतो दत्तत्वक्रीतत्वादि स्वयमभिधायतद्दत्तलम्भ
न प्रकृतवस्तु निःस्वक्रीतत्वादि केशान्निघात प्रसाध्यततः दत्तत्वक्रीतत्वानि स्वयमभिधायतदस्तु लभ्य
नोऽनद्युक्ते नाप्तिकथ्यं च कुतुत्त दत्तं शालाभिः स्वकं । अदत्तस्य क्रविक्रीतं कृत्वा स्वेलभतद्धनी नीतक्वादत्तत्वा
दिकेतत्वनिर्णयार्थं साध्यत न तु भाषा यामुत्तर वा तदा रूढमिति । नन्वेवं साक्षिणा नगानामीतु केतनि
गादपि तु भंगरानेषदीपालिखनं । युक्तं चैतत् न दाहृत्यान्ते बल्कमः । प्रत्यर्थिनाऽयतालतस्य यथा वादितम
र्थिना । समामास तद्दोषदृतं मनाला दिविक्रितं । अतः स्यात्तरं लक्षणपूर्वावदकसन्निधौ । ततोर्थील
खपत्सघः प्रतिज्ञातार्थसाधनं । तस्मि द्वौ सिद्धिमाप्राप्ति विपरीतमतान्यथा । प्रत्यर्थिनः साक्षिमा
बालितेन श्रुतार्थस्य त्याधुन्न लिखेनं तत्र्यर्थित्वादि प्रमाणालेखनं तस्य तु धामाणपसिद्धौ तायद
साध्यवांश्चाधिकेवलकारणात् तथाऽज्ञाययायां प्रत्यर्थीस्मृतबलसमबलकारणात् तमिथ्यानं तत्रार्थी

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

१

त्रयपितुः तदसिद्धो तु तस्य भंग इति मिताक्षरा । तथा च तस्य तदुभयं विरुध्यते । न हि साजिणो स्मरणमात्रेण
वस्तुभावः सिध्यतीति चलतान । योग्यास्मरणस्य च तदर्थत्वात् । अन्यथा तदनुभवः संस्कारमात्रेण
१८ नापि संस्कारः तदुद्भूतएवेति नियमः तथा चास्मरणमपदः पसाधकी भूतयोग्यास्मरणं ज्ञातुकामस्य प्र
णि आनमु मयु स्पतदति ता नानुपलब्धि स्पल स्मुवचनेन सरतस्य विनोयत्राग्रहोऽतनेनुप त्रविधिवोध
नार्थोपस्यापितेन साक्षिणा निषेधानिगद्यते तन्नतावन्मात्रेण वतत्सा निकुल्पवादिना मंगः अन्यथा वा
दिना पस्य पूर्वं तस्य पराजयइति वचनात् विपरीतमतोऽन्यथेत्यस्या प्यपमेवार्थः तथा च तत्र साक्षिणा
धंमा ज्ञुती णीतवान पत्रैव भंगानि णीयत इति कर्थं तत्वनिर्णयफलकत्वम स्तु विचारस्य न हि सतथ्य
वादीति वत्तामेव अत्र च हि वादिना स्वाभ्युपगमानुसारेण जयादि सिद्धिः न तु तत्त्वनुमानेन तदन्यथा वा
दवः सामा दिमत्पशंको योनष्ठप ..यस्तु तन्नयं न वादः गुरुशिष्यकथा त्वीना वा तत्र जल्पः सर्वत्राने
ग्रहोऽद्भावनप्रसंगात्तत्र वितण्डा तत्र स्वदर्शित स्यापनासंभवात्तत्वैकपक्षपातत्वात् वादइति गृहाण
न्यनादपस्तु नः त्रीणां वितन्वन चलातता एवं संप्रतिपत्तावुक्तं रसिद्धसाधनमाह न च तद्वचनव
तो देवेति अत एव मिथ्या संप्रतिपत्तिकारणानामपवच्छेदनप्रत्यर्थिनः प्रश्नके स्वरूपासि
द्धिर्नासिद्धसाधन विशेषणासिद्धीदयसो दैतेन मवनतु लक्षणादिनिविंशति ॥ स्तावता द्विपद

धेवयघपि स्वयमर्जितो असंभूयसुताम्यर्वा त्वदानेन वा विक्रयः इति यदि समृते तत्र पूर्वपुरुषार्जितं गृहा
द्वतं परमन्यथाऽत्रदृष्टार्थपर स्यात् ॥ ॥ अथ शुद्धिनिर्णयः तत्र शावे सपिण्डानुसारेण गा त्रत सगोत्रा
रुषी । पिण्डश्राद्धकदानं तदाशौचं तदानुगो गात्रं स्वततिगतनवीजि नमान्यसमं पुरुषमानेवाप्य सर्वे षोसं
तानिनोसंता नानोवपरस्य साविंदः एकस्याविसप्ताधिकत्वेन समम सप्तोनर्गतम्या सापिण्ड्यं निवर्ततेसं
योगवतस्यानयपिरूपत्वात् । पिण्डग्राहीत नसमानएकापिण्डः ऋतीः यथा नसपिण्डः एकत्वेवजनकस्मो
नानुबंधात् तदुक्तं गर्भादिनिषदि असप्त सापुरुषातः पितृतर्पणे संसुद्धिनामानन्तरं । पत्नीनाप स्मास
संश्रु स्पिनिरस्यो नेहत्यादि श्रुतिविलात तत्सिपिं दुस्तुत द्वानेवः एवं च साक्षात्परंपरासाधारणमिदं साविं
प्रमासहस्म पुरुषे एवं पितृ पत्नीयादः सापिंण्डादिअशौचलाध्ववंघपनवलात् मिताक्षरायं ननु सपिण्डप
दमिदहुक्तीतायां गिकयागआतिप्रसक्तः अष्टनादेनीपदनंपन्यकरानाम्नां पुत्रादीति । उच्यते । दाहाद्द
नयानेनमत्र प्रायणी कोदयनीयावाधंतत्र न हनीगवामयनेवति भूय ततत्रपदी सहान्यनेनो नप्रायणीउ
दयेत्पहान्यनेन तु दपने तत्र छत्रयपन प्रायणी वोदयनीयपदसिद्धं तथा च अहपंचा हषड हदशाद्यादि
कर्मस्थापिडपक्रमोपसंहारादिनोरुभ्रगापि प्रायणीयोदयनीयप्रसक्तेरुरतीम मदिपसंगमनेन दशाहादिक

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

गवामयनिकाघेताहान्यतरत्वमुपाधिरतान्यदीयष्टाघंताद्युपपन्नात्तेषु संगः तथा वीर्जेन मानभ्यसमानयतश्च
त्वमत्राप्युपाधिस्तेन सपिंडपदस्य सप्तम एव शक्तो नाष्टमादिरिति। अतएवमत्स्यपुराणे। लेपभाजश्चतुर्थाद्याः
२० पित्राद्याः पिंडभागिनः। पिंडदः सप्तमस्तेषां सापिंड्यं साप्तपौरुषं। अत्र चैव पिंडपदेन श्रीमप ... किंतु पितृपक्षीयपिंडपराणां
तिविशेषः स्मृतं तु। श्रोत्रियाणां मरुपिंडस्य ... नामादशमाद्दर्भो वोढा त्रिर्भवति धर्मः शावादिः। अ दशमात् दशमा
त्मा तत। तथा च दशमपुरुषानंतरं ब्राह्मणानाम ... विच्छित्तिः दशमपुरुषपर्यंतं तु दशमाद्यचित्ता त्वादि। ननु दशमपुरु
षपर्यंतमेकपिंडत्वपः कथं स्यात् सप्तमपुरुषपर्यंते तेन ... पिंडत्वे तिथिः। अत्र ... कतः। यस्य कर्तृत्वेप पुरुषाः
दंतितस्य तत्पूर्वं चाधस्तात् कर्तुः श्रोकपिंडत्वधर्मत्वं तस्यान्यस्यापि ... मिथ्याप्याशौचं किंत्वाम प्रमेयं तत ...
त्रयहमिति वाक्यान्तरे कवाक्यतया लिंगं न तु दशमपुरुषपर्यंतं सापिंडतातिनद्धवनवत्वादायाति। पूर्वाशौचनिमित्ते
न। त्वग्रशस्ततत्ननिमित्तेन ... प्रसे ... तमातस्याप्यपतात नकत्वान्तः ... डितह्या
तथा च प्रथमेन द्वितीयनत्रयाणां ... तानेन स ताकमी ... कारताधपी तकपापा ... षप्रथमशाच्चमुल ... त २०
... द्वयं तथा सतिदिवाद्दिष्टाद्वशौचं प्रथमेन तु साकियमाणप्रत भाद्दादाशय्यादेतानन्तस्य ... तत्रागा
... त्वादिति। किंचाम्यामुत्र ... मेकमेव पाव ... त्यतेन च ... मन ... व्यवचाप्यतेः ... गस्या
... य कृत्वा ... न एव तावदंत कालं कर्मणि धिकारः। तत्र ... वनयोः प्रतभा ... यदाप्रथमा ... निः

... द्वितीयनिमित्तात्पत्तौ प्रथमपापनद्वितीया ... न च कथं शौचं ... तस्यत्तनन
... न्नित पापानि व्याप्यका ... पेता। द्वितीयनिमित्तात्पत्तौ प्रथमपापनद्वितीयानां ... ननेनाउ भयथापि ... धिकारिणा स्तद्व्यपकाल
मात्रं स्यादिति। द्वेरूपे आद्यपापाद्द्वितीयनिमित्तस्यापात ... ननन ... त्र पत्त व्याप्यकालो नतत्ता ते निमित्तानां गाप
एवा शौचात्तकालः। न चैवं पूर्वापनिपतितस्यापि ममता ... व ... दाम्ने व्याप्यकालो ... निमित्तानां
निपाते च संकरः स्यादिति वाच्यं ... दृष्टत्वात्। न विद्य पापेना च त्रनिमित्तस्य ... पेमन ... माल्यमा ... तवाते
नापिनिमित्ता तानजन्यं। तत्सदेह्य ... पापत्तः। नापिनिमित्तानेनश्चपजन्यः। निमित्तान्तरपापा ... स्यापत्तेः। नापिन
आद्यमानानि निमित्तजन्यं। निमित्तस्य तत्रो ... नदानीमसत्वा ... नापिनिमित्तप्रमाजन्यं विदशस्यापिजा ...
व तएव स्मृतत्वश्च वणातदशौचानभ्यादास्तु पदशादिति। अत्राहुः ... नामन्त्रानि अप तत्पमेवाशौचं नमित्ति
... त्वनिमित्तगुणानि स्कन्न मुक्तानिइत्यादौ तथैव च। नैमित्तिकहोमस्य सिद्धांतितत्वा ... नु संकरस्तु प्रथमोप
कावान्तं मित्रगुणानि सकृत्न मुक्तानि इत्यादौ तथैव च। नैमित्तिकहोमस्य सिद्धांतितत्वात्। यथा प्रथमस्य दशाहपाते तद्द्वि
त्रिदृश्यकालान्यतरं द्वितीयास्वत्रिः सा च दृष्यकालाभ्यंतरहास ... नयति। यथा प्रथमस्य दशाहपातेतद्वि
तीये द्वादशाहस्तानिमित्ति॥ ॥नघः शावेतु तत्कालनाधस्ता नपिंड ... द्वानि। नयन ... शाचमापादितव्यातंकः
सघः शौचं तपैकाहर त्वादिविभागमंगापत्तेः। अशौचे द्वितीयदिने शय्या ... द्विपंचकमित्युदिनव्यापकाशौचप
ने। अन्यथा समर्थस्य त्रेपापोगाहा दंतदानीं शय्यादेतत्र ना हस्यात्तर्ह तथा च शय्यादिदानकर्मभंगः नवतत्तरवस्तु

बी२

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तिपत्तिरूपोगानुरोधाच्छुद्धमप्युत्तमाह॰ प्रतिपत्तिरूपस्योगस्य प्रधानानानुपकत्वात्॥ द्वितीये छीसाध्य घाविकान सम्मतिनात्वे
तात्पर्यात्। अशौचस्यपगमइति विष्णुवचनात्॥ ॥अथ कृत सङ्कल्पनियम॥ तत्रयन्नाणी ब्रूते। एकादश्यां निराहारइत्यादि श्लो
कस्य योदशम्यां भोजनोत्तरं पाठः स एव संकल्पः पूर्वेद्युः संकल्प यदि त्याग्निनद्वाद शीव्रतघनियाना इस्यैव संकल्पत्व प्र
वसिध्यते नेति। नेवं। काम्यैकान्त्यामिलाप पूर्वकः कुशतिलजलत्यागरूपः संकल्पः शास्त्रार्थ इति ब्र ... ना ... कनाम्नोक्ते
स्यानुनो ... नास्य काम्यानि ... लाप नति तस्य संकल्पत्वासिद्धेः अच तु संकल्पपद प्रयोगो ... । किं च ज्ये ष्ठ द्वादशी व्रते तत्र च
ज्येष्ठमास्येदमेव संकल्पेत्यभिधाय। नि ... मए तद्धृतमेव चीर्वेविशेष निर्दितत्वात्। चैत छ्रीकाव्ये संकल्पोनावध्यकंठन
वेणोक्तः तभावे ताडेन ... व संकल्पइति नाहनिः कामस्य सं ... ल्पः संभवति। न चैतादृशं वाक्यं संकल्पः। किं तु स एव द
शम्यां निशामुखे ... इतं निशामुखेदा ... वे ... नकदर्शनइति विष्णुक्ते नियिच्ल ... ॥ अस्य प्रायश्चित्तप्रकरण ... स्नातत्वे
न तन्मात्र ... नत्वात्। नचेदं वाक्ये दुकरणोपेत्र्यावलीयशोत नयकरणोननियम्यतइतिवाच्यं एवं हि ... के नापि वा ... नद्रक
रणोननियम्येत वाक्यत्वेनैव बलीयस्त्वात्। तथा वामनस्यापि भूइस्य विधाने ... तरत्साध्य धाद्याम्नात मन्य
चापि भूइ कर्तव्य कथा ... दीयेत॰ कथं तर्हि ज्योतिष्टोमप्रकरणाम्नातमप्युपांशुत्वं नन्य चाप्य देति॰ ... नाधारूपत्वा

दित्यवाह॰ यथाकनायाग्रपवित्र ... त्यमाघध्वाद्धकं ... म्नातं पार्वणादावन्वेतीति ... वनाहपुराणीयेषु व ... प्रायाश्चि
त्त व्रतेषु साम्यं संकल्पस्या ... त्वात्मूलकल्पनायां कल्पनायां सामान्य कल्पनायोला ... न्यायात्गुर्वनु
गमात्। न च ... व्रतमात्रस्यैव साध्य ... कल्पनमुचितमिति चेत्। ओ तोमि ... सीनामसावे ... हीतास्य कि
मीत्विति सामान्यनिषेधो वचनेन बाध्योन तु न्यायेन॰ तथा प्रायश्चित्तेत्स बाध्यतां विशेषोपदेशात् न तु व्रतांतरेषित
दनावात्। सर्वात्वेवयावालुगुणावत्॰ रमानेनाकिं विदनिष्टमितिसर्वासु ... भवन्तु शास्त्रार्थः इह तु भंग
एवानिष्टइति। यत्तु वनाहपुराणीयेषु ... व्रतेष्वि ... तदप्यसत्। व्रतांतरेत ... नाभिधानात्। द्वादशी व्रतस्यैव चार्यत्वा
त्॥ ॥अथैकादशी॥ तत्र भविष्यपुराणे। षष्ठीसमेनाकर्तव्या सप्तमी नाष्टमीयुता। पतंगोपासनायेह षष्ठ्यामादु
पोषणं॰ एकादश्योप्यकुर्वीत ... संमनीषिणः। आराधनाय द्वादश्यां विष्णोर्यद्वादशी तथा। कर्तव्या उपोष्याय तः पतंगो
पासनाय इह षष्ठ्यां सप्तमी समेताया उपोषणमाद्यः एकादश्यामित्यादि दृष्टांतार्थं। तेन यथो भयवेधे एकादशी द्वादशी
विद्धाया ह्यात तथा सप्तमी षष्ठीसमेता ग्राह्येत्यर्थः एवं च पूर्वविद्धाया एकादश्या निंदावचनानि उभयवेधे इष्टव्यानि।
उभय वेधस्यैव दृष्टांतत्वात्। किं चो ... काले तं कल्प्यवि धानात्रस्यैव प्रधानत्वात् तत्रैव का ... नादनो ... इतिन्यायो
दिवचनेनैव पनं नीयते अतस्ति ... तेनापि ... सत्युदयकालीन तिथिनैव व्रते ... हर्मुं ते। किं चावाहनकालेज्ञानद्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कर्मकालोतनेपिसमाप्यतइत्याचारइत्यभ्युदितेष्टावुक्तं ततोप्युदयकालीनतिथ्यादरः। पदं... वसातिथिः सकलाप्तेयाव
स्याभ्युदयतेनविः तथा संपूर्णातिथिः कर्मांगत्वाउदयगामिनी पूर्वा॥ एवं त्रयदशमीविद्धैकादशीनांतनेवनवद्धेते
२२ तत्रदिनद्वयेपि स्नानकालीनादंष्ट्रान्तकालानुसारदशमीविद्धैकादशीयाह्या। नतुद्वादश्युपवासः प्रमाणाभावात्·व
नाद्युपाणां तु द्वादश्युपवासविधिर्द्वादशीव्रतत्वख्यापनार्थः। उपासनयनो वा॥ नत्वेवंविधद्वैधे एकादशीकार्या द्वादशी
विध्यतेतथाऽश्रवणात्॥ नन्वेकादशीमुपवसेद्द्वादशीमथवापुनः। विमिश्रांवाप्रकुर्वीत नदशम्यायुतांक्वचित् इतिवचना
६२ दकौश्यादशनं। नात्रयोगात् शुद्धद्वादश्यानुपवासः कार्य इति प्रतीयते तथा चैकादशीकार्ये द्वादशीति विधिर्न पुनर्निदं व
तोतनं एकादशीसंदेशात्। एवं वा ... एकादश्युपवासविधिर्दशमीयुतैकादश्युपवासनिषेधनपरः। तत्त्वेवास
मेदः स्यात् अत्र शास्त्रदशमीयुतैकादश्युपवासस्य निषेधश्रापयेत तथा च यजेति युपे यजानं हं कर्णानिनानुयाजे षि
तद्दशमीयुक्तैकादश्यां निक्षैकादशीमुपवसेदिति विधिरनीतिसिद्ध्यति। तेनार्थाद्दशमीयुतैकादशीनिषेधः। अनु
याजव्यतिनिक्षु युपे यजमानं कर्णानीति वाक्यार्थसिध्याऽथादनुयाजेषु तन्मंत्रनिषेधवत्। तथा दशमीयुक्तैकाद
शीकस्यानुपवसनीया विध्यस्पष्टत्वात् विधिस्पृष्टस्यानुष्ठानादयात्। सा च दशा दशमीना नयुता पूर्वा हदशम्याउ
तनाह द्वादशीयुता वरूपं यो नयीदशमीयुतानेषिध्यते संकाचकाभावादितिस्थितिसानमतं। तत्र। नदशम्या

६
युतां क्वचिदित्येतद्वाक्यस्यानाग्नाधारोविवत्वेनामूलत्वात्। समयप्रदीपादिस्वन सोप्येवं। समूलत्वेवाउभयवेधेसति
पूर्वेविद्धवताम्या। नतु दशमीमात्रविद्धापि षष्टीसमेतेत्यादिवचनद्वयस्त्वनसारात्रयपूर्वोत्तुकान्येदिसादिविभ्यरूपानि
वंधाद्यं। तद्यथा। शुद्धाविद्धातथा चैवानित्रान्यूनसमाधिकैः। चेधैकैकाषुनर्भिन्नाद्वादश्यूनसमाधिकैः। अधासुषद्धुप
वैव्यवस्थानंतत्र द्वये। गरुनेध्रियतीनां तुनवम्यां स्यात्तनेहानि। विद्धात्रयेतु पूर्वा स्यात् व्यवस्थानंतत्रद्वये। अपने हानि
शेषास्युः समनीतुं व्यवस्थया। अस्यार्थः। एकादशीशुद्धाविद्धा चेति द्विविधा। तत्रैकैकाद्वसाम्यूनसाम्याधिक्यैः शोधि
त्रयभेदाः प्रकाराः। तत्रैकैकः प्रकारो द्वादश्यूनसाम्याधिक्यैर्योगात्त्रिविधो भवति। तथा ह्येकादशीतावत् द्वादशी हानियुक्ता
शुद्धहीना द्वादशीसाम्ययुक्ता शुद्धहीना। द्वादश्याधिक्ययुक्ता शुद्धहीनेति शुद्धाप्रकारत्रये प्रथमः त्रिविधः। तथा द्वाद
शीहानियुक्ता शुद्धसमा। द्वादशीसाम्ययुक्ता शुद्धसमा। द्वादश्याधिक्यशुद्धसमेति शुद्धाया द्वितीयप्रकारोपि त्रिविधः। तथा
द्वादशीहानियुक्ता शुद्धाधिका। द्वादशीसाम्ययुक्ता शुद्धाधिका। द्वादश्याधिक्ययुक्ता शुद्धाधिकेति शुद्धायास्तृतीयप्रकारोपि
त्रिविधः। एवं नवधा शुद्धैकादशीभिन्ना भवति। एवं विद्धाप्रकारत्रयेप्येकैकः प्रकारस्त्रिविधः। तथा हि द्वादशीहानियुक्ता
विद्धन्यूना। द्वादशीसाम्ययुक्ता विद्धन्यूना। द्वादश्याधिक्ययुक्ता विद्धन्यूनेति विद्धाया प्रथमप्रकारस्त्रिविधः। एवं द्वादशी
हानियुक्ता विद्धसमा। द्वादशीसाम्ययुक्ता विद्धसमा। द्वादश्याधिक्ययुक्ता विद्धसमेति विद्धाद्वितीयप्रकारोपि त्रिविधः।

Indira Gandhi National Centre for the Arts

एवं द्वादशीहानियुक्ताविद्धाधिका द्वादशीसाम्ययुक्ताविद्धाधिका। द्वादश्याधिक्ययुक्ताविद्धाधिकेति विद्धा तृतीयप्रकारेणापि
विधा ६ एवं विद्धानवधामिन्नेत्यष्टादशैकादशीभेदाः। तत्र व्यवस्थामाह ख्याख्यातृपक्षपूर्वं व्यवस्थानेतनद्वये। गहमधिप
२३ तीनां तु नवम्यां स्यात्परे हनि। विद्धात्रये तु पूर्वं व व्यवस्था नंतरद्वये। अपरे हनि शेषाः स्युः समन्यांतु व्यवस्थितिः। अस्यार्थः आ
द्यप्रकारत्रये पूर्वेद्युरुपवासः सर्वेषामाश्रमानां। द्वादशीहानियुक्ता शुद्धाधिका द्वादशीसाम्ययुक्ता शुद्धाधिकेत्यनंतर
प॰ ३५ प्रकारद्वये गृहस्थयतीनां वैकल्पिको उपवासः एतत्रानंतरे वस्कंदपुराणवचनं संदर्भे कादशीयत्र प्रभाते पुनर्न वसा। तत्रोत्त
रां यतिः कुर्यात्पूर्वामुपवसेद्गृही। यद्यपि वैकादश्याः शुद्धाधिक्यनेवोक्तं न तु द्वादशीहानियोगो द्वादशीसाम्ययोगो वा। त
थापि तदुभययोगोपि द्रष्टव्यः। द्वादश्याधिक्ययुक्तायां नवमप्रकारे सर्वेषामुत्तरत्रोपवासविधानात् दशमैकादशीनवमा
रूपेण हनीत्यनेनोक्तः पद्मपुराणे संपूर्णैकादशी यत्र प्रभाते पुनरेव सा। त्रयोदश्यां तु सा कार्या उपोष्या गतवकोनवे २३
रुपोष्ये द्वे तिथी तत्र विष्णुप्रीणनतत्परैः। इत्यनेन द्वादशीहानिसाम्ययोगे शुद्धाधिक्ये प्रकारद्वय एकादशी द्वादश्योस्तु
नयत्रसर्वेषामुपवासविधानं तत्र शंकनुकथ द्वाजडविषयः। एकेनैवोपवासेन फलोपलब्धावितनवैयर्थ्यात् एवं शुद्धा
नवप्रकारद्व्यवस्थाप्रसिद्धा। द्वादशीहानियुक्ताविद्धहीना द्वादशीसाम्ययुक्ताविद्धहीना द्वादश्याधिक्ययुक्ताविद्धही

नेति। विद्धायाश्चाद्यप्रकारत्रये पूर्वा दशमीविद्धवर्जोपोष्येति। तथा च स्मृतिः। एकादशी तु संपूर्णा कला द्वादशी भवेत् उपो
ष्या दशमीविद्धापि उद्दालको ब्रवीत्। एतद्वचनबलादेव नेयं पर्दर्शनीयेति गम्यते। पद्मपुराणे विद्धान्तरे विशेषान
गम्यते तथापि सकला द्वादशीभवे रीति वचनादि शुद्धाधिकविषयत्वाभावात् द्वादशीपूर्णाविषयत्वेन तथा विद्धा चतुर्थपंचमप्रका
रयोर्थ तस्यायोस्मृतिः दशमीमिश्रितापषा द्वादशी यदि दृश्यते एकादश्यां तदा दृश्यमनुपवासः कथं नवेत्। शुद्धेव द्वादशीना
जनुपोष्या मा त्रकोपि तिः सकामैर्दशमी द्वादशीते स्तुनिष्ठ्यः। एवं द्वादशी न पवापुनर्निरूर्व। नोवितव च नेय
दिसमूलं तदायतिविषयमितिमंतव्यं। द्वादश्याधिक्ययुक्ताविद्धसमेति विद्धायाः षष्ठप्रकारे द्वादशीसाम्ययुक्ताविद्धाधि
केति अष्टमप्रकारे द्वादश्याधिक्ययुक्ताविद्धाधिकेति नवमप्रकारेषु सर्वेषामुत्तरत्रोपवासः। द्वादशीहानियुक्ताविद्धा
धिकेति विद्धायाः सप्तमप्रकारे हरियतीनां व्यवस्था। विष्णुरहस्ये। निष्कामस्तु गृही कुर्यादुत्तरैकादशीं सदा। सकाम
स्तु तदा कुर्यात्पूर्वां वा वायना मुनिः। एवं विद्धायाम नवप्रकारेषु व्यवस्था सिद्धा। एकादशी दशमी षष्ठी द्वितीया चतुर्द
शी। अमावास्या तृतीया च उपोष्याः स्युः परान्विताः। इति विष्णुधर्मवचनं विद्धाधिकैकादशीविषयमतो नाविरोधः।
कला द्वैनाधिवेद्धा स्याद्दशम्यैकादशी यदा। तदा चैकादशीं त्यक्त्वा द्वादशीं समुपोषयेत्। इति तु वचनं विद्धासमद्वाद
श्याधिक्यविषयं दशमीविद्धैकादश्युपवासनिषेधार्थमिति पादं कवचनानेव

पत्नैकादशीसंभवविषयानीति प्रतिपादितमपरस्मात्। उपोष्या द्वादशी शुद्धा एकादश्यां दिनक्षये। मुमुक्षुभिर्दशाविद्धा नोपोष्यै-
कादशी तिथिः॥ द्विरेकादशीयत्र तत्र सान्निध्यं हरेः। तामेवोपवसेत्कामः कामो विष्णुतत्परः॥ एकादशी दशाविद्धा परतो वर्द्ध-
२५ तेन चेत्। गृहिभिर्यतिभिश्चैव सैवोपोष्या न संशयः तिथिः। तथा च क्षयेपातु कर्तव्या त्रयोदश्यां तु कामिभिः। इत्यादिस्मृतिवचनानां
मनवकोशापन्नाः। दिनत्रयस्पर्शिनी तिथिरेकादश्यादिः प्रथमा नक्तनामा पाद्या उपोष्या वा त्रिनामतिथिः। उन्नता एकादशी द्वादशी
त्रयोदशी। पा। इति ववाक्ये पूर्वा वा कर्मपर्यालोचनया मुमुक्षुविषयं। इदं चानिर्णीतावकाशकत्वादनुवर्तते। अस्मिन्नेवार्थे महाजनप
रिगृहीतवाक्यानि। शुद्धाधिकापि न समोन्नता चेत् पूर्वा गृहस्थस्य यतेः परैव। सा वैष्णवानामधिकैव वृद्धौ न वैशेषासत्कुशुद्धाः
उपोष्या॥ विद्धा समा न्यूनसमोन्नता च वृद्धाधिका न्यूनपरा वदन्ति। सैव व्यवस्था यदि विद्धहीना या सापि वासा
उपोष्या सर्वैः॥ विद्धा समा यद्यधिका न्यूनास्यात् विद्धसमोन्नतास्यात्। तदपि नैवात्र तिमुक्तेः शैवे नैकादशी सर्वजनैरुपोष्या। २५
एवं च मुमुक्षुव मुमुक्षुद्वादशी व्रतेषु द्वादश्यां वा स्वदेवपूजा प्रधानं तत्सर्वदिने नपवासांगं। नाम द्वादशी व्रतेषु सर्वेषु व्रत
मेव नास्तीति॥ ॥ अथ कृष्णाष्टमीव्रतनिर्णयः। तत्र केवलाष्टम्यपि कृष्णाष्टमी रोहिणीयोगयुक्ता जयन्ती व्र
ते। तत्र चर्याक्रमः तु रोहिणीयोगः शास्त्रार्थः। तत्र गाविंदार्चनस्य विहितत्वात्। मेत्रेय साधनं स्नानं तथा वनमंजनं। पू
र्वाह्णएव कुर्वीत देवतानां च पूजनं। इत्यनेन रथो न्यवविधानात्। दतथा ... काम्यपूजायां च ... वनं वेदं मंगलस्य रूपं कामं
। विद्धाभेका ५

तादृशं जनं सा हस्ययीत्। अंजनं वेदसौवीनां नन रूपं। देवार्चनं च यन्नित्यं तद्वितीय प्रहरयामिषूक्तौ। तदुक्तं च। तृतीये च त
तादृशां जनसा हस्ययीत्। अंजनं वेदसौवीनां नन रूपं देवार्चनं च यन्नित्यं तद्वितीये यावत्। चतुर्थे काले स्नानमुद्दिश्य तर्पणोत्त
था भागे स्नानार्थं मृदमादरेत् समित् पुष्पकुशादीनि स्नानं चाकृत्रिमेजले। इत्यपि वा यच चतुर्थे काले स्नानमुद्दिश्य तर्पणोत्त
नं। आश्रयस्य चलस्य प्रतिमास्वपि पूजयेदित्यभिधानेन। तथा ततोऽन्हार्चनं कुर्यादमीष्टसुतपूजनं। तथा ततो विष्णुरहं
न्नमादिसादिभिर्वाचैस्तस्यान्मध्याह्नोत्तरं विधानात्। अप्रशस्या पायकार्यानुरोधादुत्तमध्याह्नस्नानादीनामपकृष्यकरणो
पिनक्रमभंगः। तदविरोधे प्रातःस्नानं ... तात्त्विकाइति नयः। अत एव मध्याह्ने दद्ये वापि विधाः शैव पातयेत्। इत्युक्तो द्यो
तने मध्याह्नस्नानकरणोऽदृष्टिभिः प्राचां नपा निजानाशब्दं ... रोहिणी पूर्णमी व्रतं तु कृष्णाष्टम्यां रोहिणीयोगे
सति। तत्र च तद्दैवपूजादिकं तिथिभोत्तवपारणानि नियमेो अष्टम्यां कामपि सापि तएव। कृष्णाष्टमीव्रतं तु रोहिणीयो
गाननवेक्ष्यैव तत्र रोहिणीयोगः श्रुतः। तथाहि। अथ भाद्रपदे मासि कृष्णाष्टम्यां कलौ युगे। अष्टाविंशतिमे जातः कृष्णो
सौ देवकीसुतः। भानवमानस्य पौष न त्रियामां नयायच। तस्मात्तत्र संपूज्याय शौदादेवकीतथा। गंधैर्नैवेद्यैस्तथा पत्रपुष्पफलैर्भावविविधैश्च पयक्ष्णू। नाना वाद्य जगत्। कार्या नृत्यगीतसमाकुलाः।
अरुणोदय वेलायां च सम्पाचतः। स्त्रियः नक्तवस्त्रारूढाः सर्वांन् क्रमाल्पान्नलंकृताः। नयंति प्रतिमा घटा नानावि
भवावैस्तानाः। नदीतीरे शुभं रम्यं विविक्तं वाम हत्स्वरः। तत्र स्नानं प्रकुर्वंति स्नापयंति च ताः सतः। ततः प्रविश्य स्वगृहं पना

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

त्रंभुंजते व्रताः पुत्रकामि न्नविकाने श्रमघाम्पमनिर्देशः सह।। तत्रत्र दृष्ट्यं।। अस्या एवोपस्थितत्वात्। एवं च हूना दिवेव।
प्रज्ञाया नत्वेन नात्रेन भुत्वा वोत्सर्गिकस्य पूर्वाङ्गकृतत्वस्यानपायात्। नाशौचागमः कार्य इत्यत्रैवार्थे शेषाभिधानाच्च। पत्नुर्भू
जतेव ताइत्यादि विशेषश्रवणात् स्त्रीणां व्रतोतर्गतेऽनुपपात्ते। तेन इति निर्दे स्त्रीमात्राधिकारिकमुपसंहारनात्रुतोपात्त प
२५ वौकाधिकरणे सिद्धांतनादिति। तत्र। तेनापि हि स्त्रीणां गानण इत्यविशेषमात्रस्यैवाभिधानात्। तथा च स्त्रीणामपानणइत्य
मायापि अत एव प्रतिमानयनस्यापि तत्कर्तव्यतेवोत्थानसामर्थ्यं नतद्रूपनं गौ स्त्रीमात्रकर्तव्यमनजनु। ननु तावते वाहिनी
व्रतस्य स्त्रीमात्राधिकारिकत्वं नापाति अधिकारानुवृत्तस्तुतिनवध्यपेत्ते इ अत्र चनुनतथोति। विशेषः। अस्त्वेवं तत
थापि पुत्रुषाधिकारेऽपि प्रमाणं। अधिकारिविशेषाश्रुतेः सामान्यकल्पनायां लाघवात् पुंस्त्वस्यैव हि। अत एव समय --
पूर्वोक्ते स्त्रीपुंससामान्याधिकारकल्पनैव दैवतं संकोचे इमाणानावात् इति सिद्धवल्लिविते। नन्वायादिवानानीयथ २५
पूर्वकलमानवृत्तादि इति नारिचयपुराणवाक्यात्। व्रतं देहि ते अकुर्वन्निन पंचानियावदिं इाथ तु इशाते तह जनात
विधार्जेना येन फलकल्पनगौरवाच्च। पत्नुर्दमा दौ जन्मा ष्टमी व्रतं तद्दीनो हि एण पुष्मी व्रतीनितिस कं व्रतोपवास
पृग्गादिना इति स्मृतो विष्णु देवानाम्। सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज। अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा

एवददामि
भुवइतिगीतासु भगवद्वचनात्। काम्यमपि कर्म कामनामंतरेण कृतेन बंधाय किंतु परंपरया मुक्तये। अत एवददामि
देयमित्येवयज्जे यत् पामि स हमिति पुत्रे षिष्टिनो प्याह। कामनातु मुमुक्षोः सर्वथा विरुद्धा। जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरास
दमिति भगवद्वचनात्। यद्यपि मुमुक्षोरपि काम नैव तथापि नासौ रागः सत्त्वनिषिद्धः रागश्चैव धनसमाहातइतिगीतमस
वात्।। ।।पुत्रान्तु श्राद्धं इत्यत्रो नसादयः प्रसिद्धा एव। तत्र येन क्रमेण पाठस्तेनैव क्रमेणज्येष्ठ्यं। यत्र च वनस्त्वेनसा स्त आपि
प्रेतश्राद्धेषु ज्येष्ठ एवाधिकारी प्राथम्य। तत्रनतु सर्वे अविनिगमनापत्तेः। अथ ज्येष्ठस्याशौचान्तदिने जातादिनाशौचेन तत्क
निष्ठस्य पुत्रत्वेन स्वरूपयोग्यस्य ज्ञातिज्येष्ठत्वेन सहकारियोग्यतया कर्तव्यम। हि वा तेवत। न ज्येष्ठत्वेन वाधिकारात्
आधिकृतस्यैव कर्तव्यत्वात्। न च पुत्रत्वेनैवाधिकारिता। अविनिगमनापत्तेरित्युक्तत्वात्। ननु पाशौचान्तमदिने आद्य
श्राद्धस्य विहितत्वेन तद्दिने तस्यावश्यकतया तेनैव कनिष्ठस्याधिकारः प्राप्नोतु इति चेत्। न। हि विधिर्न च नियम
श्राद्धस्य विहितत्वेन तद्दिने तस्यावश्यकतया तेनैव कनिष्ठस्याधिकार इति। अशौचतुल्यतीत वेते षा श्राद्धं प्रदीयतइत्यादिनेषा
विधिः तयोर्मेशाल दर्श पितृणां श्राद्धवै अशौचं नायतेयदि। अशौचं तुल्यतीत वेते षा श्राद्धं प्रदीयत इत्यादिनैवा
दिवस्याशौचेन प्रतिबद्धस्य प्रातर्बधकाशौचान्तकर्तव्यत्वाभिधानाच्च। आयं तु विशेषो यत्र जातादिना एकादशा
हात्पूर्वाशौचान्तेनावा यदा प्रश्राद्धं प्रति बंधः तदा तदशौचान्त आद्यश्राद्धकरणं ततः शाकृदश्याकोवनपुरुषकोपि
नादाना निदंपतिप्रज्ञाहृष्टाः सगोत्रनमर्वति। घृतकृतं शावपुपक्रम्याशौचान्त द्वितीयेऽह्नि तिश्रवणात्।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पत्रतुल्यं करणाशौच वृद्धिस्वत्वाद्दितीयसन्निपातेन प्रकृताशौचस्यैवाने वृद्धिनिर्तातिसिद्धं तातः तत्र शय्यादितनेभ
वति। ब्रतानां तेनु आद्य श्राद्धकरणातस्य योगात्स्यं तत्र छत्रोपानहदानं तस्य पात्रालिंगितत्वादिति वृद्धाः। द्वादशविध
२९ पुत्ररहितस्य पुत्रकरणाधिकारः। अपुत्रेण सुतः कार्यो [illegible] तादृक् प्रयत्नतः। पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्त
नस्य वेति वचनात् अपुत्रेण द्वादशविधपुत्ररहितेन [illegible] जे चजादीन् सुतानन्यानेका
[illegible] यथोदितान् पुत्रप्रतिनिधीन् कुर्यात् क्रियालोपान्मनीषिणः पुत्रप्रतिनिधीनाहुः सपुत्रिकापुत्रप्रतिनिधीन् तेन
तथा सभावणे [illegible] दीपितं मुख्याभावप्रतिनिधुपादानस्य शास्त्रार्थत्वात् अत एव [illegible] स्यापि [illegible] नाथ पातेले
[illegible] इति निधीकृतं तथैकादशपुत्राः सपुत्रिकाः सपाः [illegible] स्युरिति [illegible] तथा न [illegible] एतेषु [illegible]
रेत द्वयाभावा वनुक्रान्तनः [illegible] द्वादशविधपुत्राभावे इति। उच्यते। एतान् एकादशापि पुत्रान् मनीषि
णः पुत्रप्रतिनिधीनाहुः क्षेत्रजस्य पुत्रिकापुत्रस्य [illegible] स्यामीयच [illegible] तथा वतथा नैवास्त्वे
[illegible] करणामितिनार्थः। किंत्वेता प्रधानभूतासं [illegible] करणत्वात् अनातव्यजन [illegible] वतन्त्रताः संतान
प्रवर्तकत्वात् तत्कृतसंतानकार्याणां धर्माणां सपुत्रिकान्यानि [illegible] कि च अपुत्रेणा सुतः कार्य इति सामान्या
भावस्वत्वसादृश्य अत एव क्रियालोपात् क्रियालोपप्रसंगादित्यपि पु [illegible] सुतान् [illegible] निवि

[illegible] लोकोक्ती। तथाहि
भिन्नातावदपत्यासादन क्रियाकृतास्तव विधिर्नित अपुत्राः [illegible] नापुं [illegible]
दावलात्तथा चेत्तद्द्याभाव एकादशान्यतमभावित। कृ्यान ज्ञेणीकार्यमित्यर्थः। एवं चैकामन्यतमस्यापि सत्त्व
नपुत्रकनां तद्विपकीना वात्। न वृहस्व वभ्रातृणां त्वे च मनुपुत्रकनाम [illegible]। उच्यते। भ्रातृणामेकजाता
नपुत्रकनां [illegible] [illegible] णीभव
नोर्यघकं तु त्रवान् भवेत्। सर्वे तेनैव पुत्रेण पुत्रिणो मनुरब्रवीत्। बहूनामेकपत्नीनामेकश्चेत् पुत्रवान् भव
त्। सर्वास्तेनैव पुत्रेण [illegible] पुत्रि [illegible] मनुः। यद्येकजाता बहवाः [illegible] एकस्यापि सुतजातः सर्वे ते पु
[illegible] सर्वास्तेनैव पुत्रेण [illegible] एवं विधिः स्मृतः। एका च [illegible] तासां सर्वासां पिंडदः सः। अथ च
त्रिणः स्मृताः। बहूनामेकपत्नीनामेष एव विधिः स्मृतः। एका चेत् [illegible] सर्वासां पिंडदस्तु सः। अथ च
पुत्रिण्यो तदेशात् तथैव च [illegible]। तस्य प्रयोजनं तु पुन्नाम नरकात् त्राणं पुंसः स्त्रियाः सपिंडना [illegible] मुभ
पुत्रिण्यो तदेशात् पुंसा सति सादर्श [illegible] स्त्रियो वसति सपत्नी पुत्र [illegible]
यो कृत्रिमाधकरणमिति। एवं च पुत्रित्वातिदेशात् पुंसा सति [illegible] कार्या [illegible] द्वादश [illegible]
मादयाना [illegible] एवमेव कल्पतरु [illegible] लोके [illegible] अपुत्रेण सुतः कार्यो [illegible]
तः। पिंडोदकक्रियाहेतोर्नामसंकीर्तनस्य वेति वचनं अपुत्रेण द्वादशविधपुत्ररहितेनेति व्याख्यानदर्श
नात् सत्यपि भ्रातृपुत्रे कर्तव्य माद्युपादानमस्त्विति चेत्। न। पुत्रित्वातिदेशेन पुत्रितुल्यत्वासिद्धेनापुत्रस्य
लोकोक्तीति श्रुत्या प्रजाः संत्वदृशा इति वाशिष्ठवचनेना स्वर्गित्वं प्रदानं प्रदनशीलत्वं नाग्रसल्लोक
तिपावन्तं तत्र पत्नीप्रतिपादितं अन्यत्रैव पुत्रत्व च कृत्रिमनिष्ठं तत्सर्वं नि [illegible] सिद्धं एवं तिनतदर्थ
तिपावन्तं तत्र पत्नीप्रतिपादितं अन्यत्रैव पुत्रत्वं च पुत्रमनिष्टं तत्सर्वं निर्बलाद्वलसिद्धं एव तिनतदर्थ

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पुत्रोत्पादने। नाधिकारादिक्रियार्थं न तु। तस्यान्यतोऽपि संभवात्। नापि नामसंकीर्तनार्थं तन्मात्रस्यानुद्देश्य
त्वात्. एवं च पितृदत्तकादिवचनमपि [illegible] परिपालनमेव। ननु तर्हि तदर्थमवश्यं [illegible]
२७ दनमस्तु पुत्रोत्पादनक्रियायाः [illegible] पुत्रित्वातिदेशो न [illegible] वादजिवन्तस्य निष्ठ [illegible]
अपत्यान्तर [illegible] क्रियायाः [illegible] एवं च द्वादशपुत्रवचनानि तत्र पुत्रित्वातिदेशभूतानि च पुत्राः कार्यदर्शि
गलितेऽपि तदेव द्वादशविधपुत्राः सम्भवात्। [illegible] पुत्राः कुर्वन्ति [illegible] अनु [illegible] तदपेक्षं [illegible]
कृपात [illegible] नाधु [illegible] विहितस्य [illegible] तत्र विग्रह [illegible]
कमुत्पाद्य [illegible] एवं सपुत्रिकापुत्रस्य सन्तानकारित्वात् [illegible] ननु [illegible]
ना [illegible] आत्मजस्य पत्नीपुत्रस्य [illegible] तु यथा [illegible] द्वादशविधपुत्र [illegible]
त्रवतः [illegible] नाम [illegible] पितुः [illegible] पुत्रिकापुत्र [illegible]
द्वयोः [illegible] वचनात्। अनीदृशस्य तु पुनः श्राद्धभार्याया [illegible]
[illegible] आनुपूर्व्यात् [illegible] विधानात् [illegible]
[illegible] पिण्डं पतिर्दद्यात् [illegible] भावे पत्नी पुत्र [illegible]
॥ ॥ अथ कृत्य [illegible] निर्णयः। तत्र प्रथमं [illegible] मूलमाला [illegible] दर्शादिश्राद्ध

[illegible] मासि [illegible] एव [illegible] नाभिनन्दन [illegible] विवाहादि
[illegible] पासेन भुक्ती [illegible] कुमार्यादिनामकादि [illegible] निर्णीते [illegible] विवाहादि
स्मृतः [illegible] कर्मणि [illegible] मासविशेषः स्मृतः [illegible] आद्यश्राद्धादि [illegible]
पिण्डदानाद्ये [illegible] तत्र [illegible] कादिः सर्वात्मा [illegible] द्वितीयः [illegible] पुत्रा
[illegible] एव निर्दिष्टः [illegible] पुत्रकाना [illegible]
[illegible] एव तु [illegible] निकादश भुक्त्वा [illegible] निर्दिष्टः। तस्य प्रायश्चित्त [illegible] कर्तव्य एव न विशेष [illegible]
साधारणात् तथा विधिनियमस्तु पुत्रा [illegible] दानं चैव सांवत्सरिकं [illegible] दिक्रमेण निर्दिष्टः [illegible]
[illegible] सकललोकप्रयाण [illegible] विशुद्धिमिति च [illegible] किमतः न तत्र। पीतृकाः ननु पित्रकेनापि [illegible] एवकार
[illegible] प्रयोगं पुनस्तु [illegible] निर्देशा संगतमिति [illegible] मिति च [illegible] विष्णुवचनविरुद्धा
[illegible] अपि [illegible] एवमेव [illegible] वर्तन सूर्यः कालवशाद्यतः। अतः [illegible]
[illegible] मास [illegible] तत्कर्तव्यं प्राप्य [illegible] यत [illegible] विधानेन मासः स [illegible]
[illegible] विवाहादिविति। अ [illegible] विवाहस्य [illegible] गर्भाधानपुंसवनसीमन्तोन्नयनजात

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कर्मनामकरणपुनर्मा(?)पुनःसंस्कारः। किंतु गर्भाधानादिनामावश्यमेवाचाराः माव...सं चतुर्थे तु जन्मनः
पुनःसंस्कारः एवमनुपकारादर्थादिनादि...संस्कारः। अन्नप्राशने तु ...नमासपुनःसंस्कारः चूडाकर्मणि
२८ मावनमासपुनःसंस्कारः...मासपुनःसंस्कारः। उपनयनेप्येवं किंतु गर्भतो...धादश...व्याप...या नि
मावनमासपुनःसंस्कारः...मासपुनःसंस्कारः। उपनयनेप्य...गर्भा...दश...गा
...नादिनातदुक्तं तु ना। गर्भाष्टमेऽष्टमे वा दद्यात्तमस्योपनायने। गर्भादेकादशे...
...नृ...अत्र गर्भाधानं...तनतत्समकृदेव। एवं तु समवर्तनमेवेति नान्यत्र
निनुद्वाक...अत्र गर्भाधानं...नःतन्ततत्स्मकृदेव। एवं तुसमवर्तनमेतो नायनमः
...जातकर्मत्वेन तथा...ननन त्वपतिपुत्रस्य वर्तते। विप्रकृष्टेन तु दिवा उत्तरादिनादानापि पुत्रज
न्मनो जातकर्म कार्यं तत्र तु ना...यनं न का...जातकर्म प्रावे तामन्कर्मः...दि नि
...तत्संस्कारकर्माणि मातत्व...दिका...तत्राधि मा...
का...कर्माण्येतु...पुमान...जना...पुनः...जीना...इति २८
कात्यायनवचनात् सर्वं पुत्र...तं वास्तु श्राद्धं...कावेश...नि कर्तमितिके।
एवं चितमिद भा...विनामाय...अस्कृत्वा मा...गानुधि...निवप...तस्य को

यस्मात्पिष्टा हि सामिष्ठितेमा...इति वचनात्सुमि...इदं च मातृपूजनं नांदीमुखश्राद्धं तत्सा
न्नादेश्याद्वृद्धि कर्मादिषु मातरः पूजनीया इति वचनादेव तेन तद्वचनाद्यपि संकल्पयुक्तितः। मा
तृपूजनेन तत्र तु नांदीमुखश्राद्धं कुर्यात् पितृस्यो...श्राद्धदानमुपक्रमेदिति कात्यायन वचना
त् तत्रेष अइति मात्राद्यनष्पुपल...नामामपि श्राद्धस्य स्वयं...नसिद्धत्वात्। अत्र नांदीमुखदेव
वा देवप्रापितामह पूर्वकं। वा कामपुत्रा...द्विदानमन्यत्र। पितृपूर्वकमिति वचनात्। अथा कन्या मन्
वाकपिपितामहपूर्वकं तात्तथा नांदीमुखश्राद्धे वाकपीति न वाच्यं वंदुक्त्वन विनाशात्। किंतु
नांदीमुखेपरं विवाहे विशेषणं च कारस्तुपूर्वो क्रमसमुत्पन्नः। तेन विवाहयज्ञादानवाक्यमर्था
त्कन्यायाः प्रपितामहपूर्वकं कार्यं पितापोतोऽनुक्रमादिति वचनात्। इदं च नांदीमुखश्राद्धंपु
त्रोपनयनं कनिष्ठतापितात्कार्यं स्वपितृव्यपितादयस्तु तत्संस्कारकर्मणि। पिंडानोद्धृत्ना
त्पात्तस्याभावे तु तत्क्रमादिति वचनात् संस्कारप्रथमत्रस्य प्रथमविवाह एव न तु सर्वेषु श्रा
धादेव संस्कारादयश्च द्वितीयादयोर्थत्वात् किंवा द्वितीयादयो न संस्कारजनन तत्मा संस्का

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नवति सजातीयसंस्कारोदयासंभवात्। अथ बालादिसंस्कारे न पितृभित्रं नापि क्रमप्राप्तः पित्रा
नांदीमुखश्राद्धं कार्यं पुत्रमात्रसंस्कारस्ये निमित्तत्वादिति तत्र। एवं हि संस्कर्त्तणीयपि
२९ तु नवतत्राधिकारः। तेम न्यसत्तभावतस्याभानत्वात् मादितिद्याइगेत्न हि पित्रन्यस्यापि नां
दीमुखाधिकाराभावे। तस्मात्पित्राऽपि वा कुर्यात् दानमातायकोपनः नांदीश्राद्धमातृत्रि
मित्तकेन तदंगभूतेन श्राद्धं कार्यं। नैमित्तिकनिमित्तत्वात् तांगेव प्रधानाधिकारेणाधिकारात्। इति।
अत्र पिता पितामहः तदुक्तम् त्वन्निर्माण एवं कर्त्तव्यनां दीमुखश्राद्धं कार्यं। ननु तस्मिन्नसत्यपि
तदुद्देवकार्यमेव। त्यः पूर्वः तस्य तस्य षड्दैवत्यं शस्त्रश्रावणत्वात्। तस्याभावदिति नेत्यत्रा
त्र। तेन तस्य संस्कार्यपितुस्सपिंडत्वं नेष्यते पितामहादिभिः क्रमात् संस्कार्य कर्मारंभः अत्र
पितामहादि कृतेन सपिंडनेनैव पूर्वं तुः सपिंडनमपि पितामहस्य वा प्रपितामहस्य वृद्धिक २८
तिस्य सत्वपिंडः सपिंडनाम तत्त्वनो निर्वाहोन स्यात् न च एवमवात्तु तपास नि सपिंड
नकालात् स्यादेव। अत एव कृतायां कर्त्तादान तदीयमाप्नुयात् कर्त्तादानाधि
कारिणः। तदा पितरं मातामहं श्राद्धं पितामहस्य निर्बंधात्। तेषु पितृत्वेन स्मृतः

अयमकाले स्यादित्यादिना प्रकृता षष्ठी चीयताभिर्विशेष विशेषोपदेशनता व्यते। तेनामुकदेवीरत्नेतदन्नपानादिभिः
प्रीयतामिति सागवाक्ये सिध्यति। सामगानां तु वैकृतविशेषोपदेशाभावात्रैवं। आद्यकल्पादयोऽप्येवं। मधु वाच्यनदेयं
आमिषत्वात्। वशिष्ठोक्तविधिः सर्वोद्दिष्टव्याप्तनिचामिषमिति कात्यायनवचनेनामिषनिषेधात्। नवपिं
डानुदाघमधुक्तानि स्यादेनापिंडेमधुदानविधानात् पिंडस्य च श्राद्धद्रव्यशेषकर्त्तव्यत्वाभिधानात् श्राद्धेऽपि
तद्द्रव्यमायाति फलवाक्यसम्पाद्यादिति वाच्यं। वैषम्यात् दृष्टांतादि फलवमसस्य फलवमसमस्य
मत्स्यं प्रवक्ष्यतीत्यनेन कर्मत्वेन प्राप्तत्वेनाविधानात्। कर्मत्वेन प्राप्तस्य वक्रोमशेष तथाफलवमस्य प्रह
मद्रव्यत्वमायाति। अत्र तु तद्वत् पिंडस्यापि श्राद्धशेषत्रकर्त्तव्यतया श्राद्धस्य पिंडद्रव्यसजातीयद्रव्य
कत्वं सिद्धं तु न तु पिंडविशेषणीभूतद्रव्यकत्वमपि मधुनापि नापि पिंडस्य निष्पत्तेरिति। आग्नाक
रणशेषं तु पिंडार्थमवशेषयेदिति यम वचनाच्च। तस्मान्नो करणशेषद्रव्यत्वं सिद्धं। प्रतोदो सावनः
स्मृतः इति। यथा च हृद्वादशाहो याग्रो तथामास द्विमाससाध्या अपि यागाः। तत्र त्रिंशत्तिथ्यात्मकः
सावनोमासः। तदुक्तं। एकातिथिः कालेनतद्वृद्धिकृतानि तिथिस्तत्त्रीयतां तिथिपञ्चचारः। मासः सर्वांस्तिा

धिनाश्रियपस्या ब्रांडीं कलामाप्य सदाप्रवृत्तः इति अत्र तृतीयानि [illegible] द्वितीयमासीयानन्तः पूर्वमा

३ सांतर्गतासूत्रस्यथा द्वितीयिमासस्तदुत्र नाति [illegible] तोभवत् तथा च द्वादशसावनघ्रा तेवर्षे एकादशति

थ धिकाद्धाशेमासीत्रसज्यते ति एकातिथिः कापि पूर्वोत्र विभूता नतादि [illegible] थिः नरत्यवहितालय

वेतिथितुतनावा [illegible] ता तनदशम्पादूर्वी वा [illegible] तांतातीयोकेन [illegible] म्यासावनामासान्न इति

भूद्वाशो वावद्भिः चा निलु त्रिंशद्दिनानि यद्यपि न त्रिंशत्तिथि नियताानि किंतु त्रिंशद्दिनानि

कालो तथापि तन्मधीसा [illegible] मासनिरूपकं नाता [illegible] भकान्मवाते एवमाश्विनापयाग [illegible] नृलुद्धी

श्विनकेगा तमाधुकें [illegible] क्वं [illegible] किंवप्पापज्ञातं [illegible] स्यापजपंतुइत्यनुद्धत्वेन ३०

मिनाकाव्रतयासा [illegible] वधिराघनाग नाम्य त्रेवगातमा [illegible] विश्रामहिद्ध अत्र चानिवं हुरा [illegible]

विवादाव एतेनकेवलामावा [illegible] न्याय साम्यात् [illegible] त्रयोदशा लुनं [illegible] वेनिन

वकारावादेति अत्र यद्यपि पतिपवा कल्पनय त्रैश्राद्ध [illegible] समाया स्यान्तस्यानि [illegible]

श्राद्धकलापस्येरू [illegible] सावयवेनो [illegible] सर्वसं [illegible] वाक्यार्थी भूतानेश [illegible] स्यका

दृश्यते प्रतिदिनं तु नायाति नन्न [illegible] प्रत्येकं कलिकां [illegible] जनक [illegible] दद्यादि सामवत्तातपा

पिप्रतिमा [illegible] सं कल्पमावनी [illegible] श्रादोलुधाउशा [illegible] द्धवत्सर्वसे कल्पनानं नित्यद्धः अत्र

[illegible] मूलमाघ [illegible] लुनिसततिक्रमः आश्विनत्य [illegible] श्रुत्के [illegible] षष्ठिकानिःपा

[illegible] नित्यं व्रीहियवपाकेप्स्त्वं तमभिधायविष्णु [illegible] नित्यत्वाभिधानात् शुक्लेपक्षेनवंधान्यपक्कमि

त्यादिनाशभक्तिसमुपक्रम्यकथनात् इदंव व्रीहि नित्यं हम [illegible] इत्तसंतया व्रीहिस्यिवा [illegible] यजतेतिवच

नात्स्न [illegible] त्रांतनेणा [illegible] निया [illegible] टीका एवं हेमंतिकेस [illegible] नकमपिपावेता [illegible] अकृता

ग्रयणा श्चैवधान्यजातं [illegible] मः [illegible] एवं श्यवमन्हु [illegible] जेयत्इत्यनेना [illegible] नवान्नश्रा

द्धा [illegible] शस्यानामकर्मत्वेनव्र तिपादनात् यानि [illegible] तत्वश्राद्धं न [illegible] नेनधनुषिना

नितुलायां [illegible] नवक्कच्छूपक्षे नवान्नेनवनेदाया नप्रस्तुतेः [illegible] न कृष्णपक्षे [illegible] षितुलायां

नैवकाम्येदिनिज्योतिरशाद्द्ववचनात् इत्यश्राद्धविधिके च मादशीमस्य [illegible] एवंबधनुरय

नात् एवंसर्व [illegible] एवं श्रावण पूर्णिमा यो [illegible] पौर्णिमा यांनश्राद्धमा [illegible] श्रावणापाय

तायत्येन चष्टकास्वयिविधि [illegible] दघात् [illegible] तमवचनाते नवा चष्टकासु [illegible] वर्षादि [illegible]

India Gandhi National
Centre for the Arts

जपतं। अष्टकाया अपि तथात्वापत्तेः। तिस्रोऽष्टकास्तिस्रोऽन्वष्टका इति स्मरणात्। श्रावण्यापरामणी पं
वत सूर्णिमामावपने। तत्रैव समुदायस्य साधुत्वात् समयप्रतीपादप्यर्थं। अष्टकाश्राद्धानामेव व्याप्ति
३१ तिकर्तव्यताविशेषाद्धि न तथोऽतितुल्यमायहा॥ श्रावणी श्राद्धयानाः। नापि सगरिकायुक्तामावास्यौ
मा श्राद्धकालः [illegible] तत्रैव पाणामावुन [illegible] मिति। मार्गी श्रावणी पर [illegible] तन्नस्य पौर्णिमामा वे एव साधुत्वा
त्। न वैवं पुष्पपुक्तोपा [illegible] सी पौषी त्वाग्र [illegible] नविनोवश्वा तस्य तद्योगयोग्य [illegible] ता। तथैव निर्वे
निर्लिखनात्। अन्यथामासस्थानः [illegible] पौर्णमास्या अयोगतद्वर्षतन्मास [illegible] अत एव पंकजप
दत्पो व्यापि दत्याप्तत्रत्रजे एव तत्र सूर्णिमा [illegible] धानी त्वपाल्ले। पंकजनिकर्ते [illegible] याम
स्यानाव श्रकत्वात्। तत्र जयागम्य [illegible] अथवा तु नन [illegible] एवं माघपूर्णिमा [illegible] पिनि [illegible] पार्वणा
माघी प्रोष्ठपदी हैं कृष्णत्रयोदशीति विघूर्ववचनात्। ननु माघ्यां तिन कृष्णत्रयोदशी नेत्याशंका नाश्विना
दनपत्नी यात्रयोदशी मघायुक्ता नित्यपार्वणकालः इति। मत्रं। एवं त्रयोदशी [illegible] माघी पदवाग ३१
के स्यात् माघपूर्णिमा वस्तु [illegible] तथा वयागरूपा विधायत्र दिनेव लवतो। बृहस्पतिर्वि
नितिव चोत्तथा [illegible] लवत्वप्रधानके [illegible] विदन्ति। अत एव श्राद्धे [illegible] सामान्ये [illegible] साधारणा नहा

पार्वणकालपरिगणन एककालमाघमार्गश्रावण पूर्णिमा इति लेखितं। पानिजातापर [illegible] यवपाक
श्राद्धवसंत। तदपि निष्ठं। ब्रीहियवपाकौ वस्तुपक्षमेव लु श्राद्धकाला [illegible] नित्यानाहल्ला पतिमिति
विष्णुवचनात्। इदं वनचेष्टनापि कृष्णपक्षे कार्यं। पोषवन्ने कृष्णव जैनवा [illegible] रिहुधा। मघे तु नमीन
नामीदितूणंनापनिष्ठतात् [illegible] तिर्वचनात्। सर्वाणि साधकाश्रयाधार्वनिनदानकायां [illegible]। ननहा
यो नाम्यदिने त्रयोदश्यां विशन्माने। श्राद्धमेतेषु कर्तव्यं पुत्रधनधनञ्जयादीति वचनात्। आश्विनाप
रपक्षेतु सर्वेष्वेव हनि श्राद्धेश क्तस्य नित्यं। कल्पोक्तस्तु तस्य चत्वारः। अशक्तस्य प्रतिपदादिः। अशक्तस्य पं
चम्यादि। अशक्तस्याष्टम्यादिः। अशक्तस्य दशम्यादिः। अवर्वे कल्पा अथवा तदनिर्वाहेन कल्पां
तराश्रयणं यवव्रीहिविदुदिलादिहोमवद्येति। पञ्चैव तुष्टयचा [illegible] चतुर्दशीपनिस्थागः। चतुर्दश्यां तु कु
र्याद्दारादिना तन्निषेधात्। ननु तन्निषेधः काम्य चतुर्दशी श्राद्धपरः त्रयोदशी श्राद्धवत्। नित्यचतुर्दशी
श्राद्धस्य तु दर्शनेनेति सर्वदिनविधिना प्रागालेगनात्। नहि नित्यविधिः काम्यविधिवत् फलस
पञ्जेतय नाविलंबित प्रवृत्तिकलया तन्निषेधन स्वरूपेण। तस्मात् त्रयोदशी श्राद्धवच्चतुर्दशी श्राद्धम
पि नित्यत्वेन निषिध्यते च्छालक्रियतां तस्य वां तु नित्यं त्रयोदशी श्राद्धमपि विहीयतां तत्र गुणप्राप
श्राद्धकर्मणि॥

॥ अत्र केचित् । आह्वेषु विप [illegible] जलाग्नि मृत्युनिनो [illegible] वतु [illegible] पो भवेत् [illegible] अन्येषां तु विग [illegible] तत्पाचिनाय
32 पञ्चप्रकरणस्य देवी पुराण [illegible] वचनान्यथा सर्वं वपूजा तदानि [illegible] अस [illegible] कावादिति [illegible] ॥ ॥
अथ श्राद्धरात्री [illegible] निर्णयः तत्र तद्दिने प्रातः स्नानमावश्यकं प्रातः स्नातः स [illegible] इति विशिष्य [illegible] नात् नव
नतएव तद्दिने स्नाने [illegible] न्यानपि [illegible] साधारमाधान [illegible] तीति वी [illegible] सात् [illegible] प्रातः स्नानस्य
स्यानुवादत्वात् अनुवादफलमंगलमत [illegible] श्राद्धवेलायामादौ पुंड्रीकाक्षस्मरणं [illegible] कर्माणि [illegible]
[illegible] पी तवा [illegible] प्राप्ते [illegible] विष्णुः पुंड्रीकेक्ष [illegible] निमितिवचनात् [illegible] पुंड्रीकमित्यक [illegible] कीर्तनम [illegible]
पुंड्रीकाक्षस्मरणमायात [illegible] फल तु [illegible] अपवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा यः स्मरेत्
पुंड्रीकाक्षं स बाह्याभ्यंतरः शुचिः इति । श्राद्धीय [illegible] शादकन [illegible] वचनात् प्राज्ञ
[illegible] दर्शनात् एवं च पुंड्रीकाक्षस्मरणं [illegible] श्राद्धीय [illegible] मित
[illegible] सोकर्षात् न त्व पवित्र इत्यादि श्लोकस्यास्य [illegible] अनभिधानात् [illegible]
[illegible] एतदनंतरं तु काम्य श्राद्धफला [illegible] कल्प [illegible] ति पक्षमाधिक [illegible]
[illegible] नित्ये तु पार्वण [illegible] नायातिनि [illegible] विशी [illegible]
[illegible] मिति प्रायः ॥

प्रकृतावेवासम [illegible] नार्थत्वादिति सिद्धांतः तत्क्षयमत [illegible] वामस्य [illegible] वनो [illegible] अत्राद्य
अस्याहि [illegible] तावदास्मवेला [illegible] एतद् [illegible] पितनावास [illegible] गितिवाक्यात् [illegible] नुवाकं [illegible]
[illegible] बलनपार्वणामा [illegible] यकुतेन [illegible] पार्वण एव प्रयाग [illegible] तोनेकोद्दि
ष्टपितत्रवी [illegible] वाक्यावृत्तेः अत एव ध्रुवं [illegible] ध्रुवं नामित्यादि [illegible] स्वभावत एव [illegible]
[illegible] एकोद्दिष्टपि पितनः ध्रुवं नामित्येव प्रयाग [illegible] छिन्नमूल [illegible] कीपि
[illegible] पितृ [illegible] मुष्टिमितानन [illegible] मुष्टि [illegible] धानात् [illegible] यथा
[illegible] पर्यंतं [illegible] तथा [illegible] कात्यायनः अत्रापि [illegible] आ [illegible]
[illegible] आ [illegible] पर्यंतं शतपथापि [illegible] आत [illegible] नासीत् आ [illegible]
[illegible] पर्यंत [illegible] पर्यंतमित्यर्थः ॥ ॥ दक्षिणा [illegible] सपात्र [illegible]
[illegible] दक्षिणा [illegible] कार्य न तु [illegible] इति । दत्तात [illegible]
[illegible] फलमेव [illegible] मिति [illegible] एव [illegible] इति [illegible] सर्व [illegible] न
[illegible] नामीति [illegible] नवत [illegible] गामिक [illegible] जामीत्यर्थः [illegible]
[illegible] कप [illegible] फलस्य [illegible] पलक्षण [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

विशेषणत्वेन ज्ञेयं· विशिष्टशक्तस्य विशेषणमात्रपरत्वात् तन्न तत्रापि तत्र शङ्खध्वाने लक्षणेति·
हेमाद्रौ तु श्राद्धे वामदेव्यस्य ताण्ड्यगाने· वामदेव्यं गीतं वा गृहे श्राद्धे इति गाने लक्षणा तानन्तु
३५ कयानश्चित्र इत्यस्य पाठः तस्याः सामत्वाभावात् गीयमाना नाम वक्ता या सत्यावाही नां सामत्वादिति·
॥ अथ षाण्मासिकानि तद्दिक्षणानि भूते कोद्दिष्टानि रूपणं आदावाद्यश्राद्धं निरूपणं· तत्र वाद्यश्राद्धं मा
सिकानि चतुर्दश सपिण्डीकरणं च मेक [illegible] म न णाद्य तु र्य [illegible] दे च मसि नवमसि नव का दश
नव [illegible] दृष्टं तन्न तानि च [illegible] मासिकानि [illegible] दशोत्सप [illegible] एकस्मिन्नेव क
[illegible] याने· [illegible] तत्वानायस्य तु सपिण्डीकरणानि· [illegible] वाच्या वीनाच्या द्वितीयएव
कार्यः अत्र द्वितीक [illegible] दशाहे नवश्राद्धं पञ्च [illegible] तत्पूर्वं [illegible] वशय्याकाचनरुद्रुम कपिलग
वीदानानि· अ [illegible] शावांताद्वितीय [illegible] त्यसंकुर्वीत भवामा [illegible] तथा साध [illegible] दिनाद्यया क्रिय
माणा तद्वतानि श्रीति· वृषोत्सर्गकरणा [illegible] नुततः श्राद्धं दद्यात [illegible] न मम [illegible] तदिनत ३५
वृषोत्सर्गाया नानं तर्च प्रतीत· तदपि द्वादशाहे [illegible] कादशा [illegible] वृषा [illegible] व· अशावांताद्वितीयस्त्री
त्युपक्रम्य [illegible] पूर्वमप्येवं [illegible] वृषा [illegible] नेति वचनात [illegible] इत्यतिप्रत्ययः [illegible] समुद्भावयत· न

यं तन्दद्यिवो [illegible] वन· ननु कथाव लादनयावेगोगि भाव एवाच्छिवांतेन तान। त्रिवृत्ता पूपं पनिवीयं
मयं मन्नोयं पशुमुपाकरोति नेत्याविद्रूप [illegible] व्याप्तस्य पशुपाकरणाग [illegible] तदुभयमपि तत्राधि
कृताद्विकानि कत्योगानि [illegible] वन· रेतन तर्हि एतदुभयमपि अधिकृताधिकानि कत्योगाः अधिकानि ता
कांज्ञत्वेन नत्त्वम [illegible] यएवाधिकानि कल्पन न त्वमत्वेन प्रधा नम न· त्वावानंत [illegible] तत्त्वेगानि [illegible]
नवत्वेनापि नित्यस्य मन्त्रि [illegible] श्रूयमाणायदफलत्वेना पत्युक्तं तदवागमिति सिद्धान्त· इदं तु शय्याप्र
नाद्येकमशावान्तश्राद्धे जातप्रकृतद्दिन एवकार्यं· तेन सद्यः शौचत्दिनएव पूर्वकल्पितशय्यादानाद्य श्राद्ध
निभवति· नवाशौचांतात् द्वितीयस्त्री [illegible] श्रवणात् द्वितीयादिनेशय्यादानं न तु तद्दिने इति वाच्यं· अशौच
व्ययगमइति विष्णुवचनेन सद्यः शौच तद्दिनेव आद्यश्राद्धस्य कर्तव्यत्वसिद्धेः अतएव केकते शय्या
मां कुर्याद्विजः। मुहूर्ततनवि अभ्यनिवापस्य नमागतइत्यादि नावना एतु न णवचनेन श्राद्ध इदं
दत्तशय्यायाः श्राद्धान्तरं विनियोगप्रदर्शनेन तद्दिनएव श्राद्धानंतरं शय्यादानस्याधिसिद्धं। ननु म
त्न मासवदत्र शय्यावाधए वास्तु द्वितीयदिनस्यापि व [illegible] न्नित त्वादिति चेन्न· न· अशौचा [illegible] मासस्य वा
धिका नार्थमप [illegible] नतलं न तन्मात्रस्य च व कव्यत्वात्· द्वितीयवं तु सपि शौचमात्रपनतयेवा के· अवि
वजितंवा· न च द्वितीयपदानुनाधात् आद्यमेकादशाहे नीत्यादेः सद्यः शौचपुन तद्दिनएव शय्यादिदानं

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

आद्दवतियुज्यते समर्थस्य ज्ञापकागात् एकादशीरूपदेशशेषाभावपरं अन्यथा अंशस्य कालेह
द्वैवतल्लोपः स्यात् तस्मादशेषस्य पञ्चमदिवसमारं नवम्यघःशेषविधिरिन्याय क्रमवाशेषं अस्यैका
१६ दशित्वात्तस्य घःशेषं तथैकारस्य स्थलान्तस्थलेयोरिति पातिशब्दोना ॥ ॥ अथ पह्योतार्गः तत्रा
दावेकादशीनिरूपणे नत्र शय्यादिदानाधिकार्यं वृषोत्सर्गस्याधिकारी पंचानामपि युगपदुपस्थितताद
विशेषेनैकाधिकारित्वकल्पनात्। तथा वदत्यो पतिवृषोत्सर्गाधिकारमिति। मेवं तत्करणीभूता
यामविदत्तनीति श्रवणात्तत्स्याययजमानपठनीयत्वसिद्धावन्यो वस्त्रियोतदाध। यागवत्वृषो
त्सर्गस्यापि बाधात् श्रूयस्य तुल्यत्वनाप्येतस्य न न्यूनतिविशेषापदेशे न तत्प्रकारवदधिकारिसिद्धा
तदनुकूलविधायकपुत्रेणापि श्रूयस्य तथकारवदवकल्प्यते। ननु तण्डुलपदस्य दुःपदत्वदर्शनस्यपदम
विवंजितार्थतेनाविधमात्रपरमत स्त्रीणामप्यधिकारदर्शनं नत्रास्त्रियस्यनिवृत्तत्वे अंदृसाश्र
नुदियात्तस्मत्र यातं डुलानुविमजदिति श्रुतावपि दत्वतीतो हविर्दभञ्जदिति सामान्यवचना ३६
त्पुत्रीतंडुलपदस्य विसामान्य नता एवं प्रजाकामागयामयनक्रतुवपुनिति श्रुतं तस्यवाद
मात्वात्तदेशातिष्ठेतलेननदहन्गण ... श्रुत्वविवर्तयाम मि न यत्र तो थतानस्या

त्यर्थस्यात् हतत
दितितदावज्ञा अत्र तु नद्दत्वं किमप्यनिष्टमापततियनो पान्यदमविवा ...
हि श्रूयस्यप्रधानाधिकारसिद्धावुद्दजपादिकमपिकल्प्यमंगत्वाविशेषात् एतयत्सजे बन्निति
कात्यायनवचनेनापि सर्वज्ञामवहृषात्सर्गकर्तृणामयवमूषालगैका नामभूतामं वशीनियम
तेननुमंत्राणं निनस्यतदान तस्माद्द्रुणापित्रयाणीकवदेशी तत्सकलमेवस्य नस्यवृषोत्सर्गक
नणीभूतामेवं काम्यहिकरणीभूतेस्य विषयत्वे तेन फलकारणीभूतसकलोगमसंपन्नमपूर्वतत्र
विधार्थः तेन दशनः श्रुतो नधकारप्रादर्थी तस्मादेपुत्रकासकलोगानुष्ठानकल्पना श्रूयमाणविधस्ता
वनिविश्वोतः अत्र नतु श्रूयमाणविधिर्नोत्स्यैव वृषोत्सर्गं कुर्वीत तस्य स्वर्गकामायजेतेतिवदमेक
तयाश्रुदादासंकोवात् किंतु हविरोधापदेशान्यथानुपपत्त्या श्रूयस्याधिकार कल्प्यते तथा बधिका
नवलात्तत्कर्मानुष्ठानेन तु सकलांगानुष्ठाने करणविषय रूपपूर्वानिमिधाननिधानात्। तत्कार्य
कोनुपस्थितोनप्रवृत्ति ममदकार्यमितिज्ञानमवश्य
वर्तकं तत्र वेददेवत धाच श्रूयस्यापि प्रहृत्तये विधिकल्पनमवतिष्ठते। नु तुमतमतत। किंवकालि
तोहिविधिनोनुमावधितुमलं सामग्रीविनाशात् तस्मात्कविद्धिजन्यैकविदर्थवादजन्यैकाविश

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

न्यायतन्त्वंकृतिमात्रप्रसाधनतया ज्ञानं प्रवर्तकमिति तु तन्मीमांसकानां गीमनाया अत्र पाठ अ इत्याप्यधिकानाव एतत्पवानूस्
जनन्निति वचनबलात् । अत्र ब्रह्मचर्यमासादशाङ्गे जो ब्रह्मो ह्यातते न धर्युब्राह्मणा कौमि प्रस्नात् न त्राव तुण पति
३० प्रस्नात् पात प्रतिदर्शक्लावाकुनष्टमी त्यवल्लतप्रयाव स्फ दुत्रे दक्षिणीत इति तकासायनमप्रमाणायस चदर्श
नालग्गाणो रपि विशेषस्याध्यवसायकत्वात् । विस्तु । एकास्मिन्नपार्थं च कात्यायनमिमन्त्र अलं तं कितमिति । अत्र
अलं तु दक्षिणपार्श्ववामसं के विनिर्दिशादिति वचनादकनमेवमिति पन्न द्वकुवप तत्प दत्ताववदि जना वा किन्तु
चक्रे दक्षिणवामअलं दक्षिणभागस्यव प्रथमप्रतीतत्वात् । अत एव दक्षिणपार्श्वे च कतने सजातीयवामपार्श्वे
अलनतिर्वा वापि तस्समानीयवामपार्श्वे यः कर्मवासनापान तु बर्हिर्ममासालजगात्तः व्यत्य नाग्रहणा ऽजानावा
स्व अत एव पुनाभागस्य प्रथमप्रतीतपापुना वर्तिन्यक्यनगणवृपंकनेः यत्तु एकवारं कन्नमिति वद्ध यपाञ्च तालिखितत
घादेः अलं नत्तापितत्तनमव मद्भिर्विदिनि सर्वनवाना दा ग्रास्व वापितल्पइत्यादिनं मद्भु इत्यत्न्यमपठनीयः ३
नमः पदात नन्यनाद्यात नचान्यन्चधारशृस्यत्लाणार्थकतवक्तृणीतेनचे तथासनित्यवादीनानु पदमेवोत्तलि
त्यागः स्वाभगाप्रकर्मावल्लपथात्तु मंत्रसमापनेन च यथापि नृत्यानान् स्यइति वृक्ष इ वचनानेआल्लनेष
पितृस्था यपत्नीमीनामन्त स्कूनान इति कार्ष्णातिनिरा च बुंगतत्ववत सुगतत्वेन । फलस्यावगमात् स्त्रियो अ
पितृषो त्यागः अत एव हृष्टा सर्गादि गोत्रा गणाय । अत्र पानरूवनमस्तोन अन् रस्तु कविर्भू न्यूचचवनृत्पुन्प्रगात्

धनुपदं तदपि विज्ञापनीयमेव । अष्टाभिर्धेनुभिर्युक्तं अनुभिरथवा क्रमात् । विज्ञापनीनिर्वर्त्याभिः तु अभि अशो
भितुरिति तद्वचनात् । आदित्यपुराणे तु त्रिवर्षास्त्वथगुर्विण्यो दशाभावो वृषभस्तु । अचतुर्विण्य इति या धनपन्नमतोन
विनोधः त्यागमंत्रे तत्पदे शएवशनात्तत्पाठस्य वहुप्रकान कृतः अत्राऽपि संस्कृत्याति वचनात् गध्या अतुदेशा
प्यादूतयोभवतीति ककोपाध्यायाः । अत्राऽपि संस्कृतमेतत्राभिनिविषद्रुहां नीलमन न तयोपयित्ततान संस्कारानुप
टमव इत्यादीति नेत्यादि इत्यादुतय अनुद्देशमेषम ग्रयस्वाहसादयएव मंत्राइत्यपितत एव । पापस्य पोह्याणुन्नाङ्क्षी
वदानेनत्विषुक्रस्मीधामीयेतथादर्शनादत्र वत्सध्नां तद्देशादि समर्पितत एवेति पनि हलनणानुऐशान्यामुपक्रम्यउत्त
नस्यामुपक्रमसमीपे समापनीयं । ऐशानीतःशाम्यां तदिति आतिकात्यायनसूत्रे पनिहलनणमात्रे निर्गलितत वाऽपनि
भागाहमिहत्य इत्यादयोऽप्येवं । उद्द्हामे च उद्दस्यपं वमीसंज्ञाऽऽशनिमिति निरातपथ घर्म ज्योतीप प्राप्ता तन्नवम
कं ऊकार्यो उद्दज्जन्म प्रकरणानु दला उदुगाऽग्रपृष्ठ कृत्वो नाम्नि प्राधितेउदःशर्वे पशुपति उग्राशनिर्नवामहादेवईशा
न इति नामानि । बल्लानु इसीत्यादि रूपणादत्रानांत्याग्रानात्वे धृतशानिनितित नेनुविवचनागणस्य नवतादिव्रएव
वृषोत्सर्गः शानोदेवता । वृषोत्सर्गो गोयज्ञेनव्याख्यात इति कात्यायनेन वृषोत्सर्गे गोयज्ञे पदेवताधर्मातदेशात् । गोयज्ञ
वतनैवस्यात्लोपाकामेभ्यो एववदानानेहजुहोत्यन्नपञ्चदशशोदीयप अपतय उपाधापशनये भवाय महादेवाय ईशाना
पति अलग वमिवायएतनेवगोयज्ञो व्याख्यात इति सूत्रणाऽऽदेवमेतहानि हर्षा अदेवगो सवादिलिवेनाये ये । अल

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गवेवनौडुंपश्रुमालभेतेति वचनाद्गोवामीयधर्म्मः प्रहिता· तदयं संक्षेपः भूलगयेमांतसाध्याअप्यादिसुज्ञकृत्यं
गोयज्ञेपितापवपायस साध्याः अतो वृषोत्सर्गोपितापवपायस साध्याइति· अत्र तु सिद्धस्यैवपोछूस्यासादनं· आम्प
संस्कृतस्यत्वाज्ञपसंस्कान्नमुद्दिश्यवृषाणाः ... छूस्यजुहोतीति वृषोत्सर्गो कात्यायनेन तदनीपोछूस्यहोममात्राभिधाना
३८ त्रयलत्रिपनिस्तीर्यपोछूसंश्रपयित्वेतिविष्णुनोक्तेन तस्यचरुकस्थालीविधानं तस्यतत्संस्कारकानत्वादिति· फलंत्वेकादशा
हीयवृषोत्सर्गस्याप्यादिनुल्यतया। नकफलत्वेनापेक्षितेस वीर्यफलाकांक्षापूरणायाकस्य ससतोपि वृषोत्सर्गार्थवाद
स्यार्कोज्ञाविरहादनुपस्थितो विश्वजिन्न्यायात्तथादिपं वसाधारणः स्वर्गः। केवलोपस्थितस्य तु तस्य प्रेतलोकवि
मुक्तिस्वर्गलोकावाप्तीत्यपि। आश्वयुजीकार्तिकी चैत्रीनवस्यकादशाहादिसाधारणं तु वृषोत्सर्गफलं चतुःप्रकार
कमस्मरस्स[illegible]· तस्यैवज्ञाकृतोणकत्वात्· मा ज्ञल्कुनीलवृषोत्सर्गेन[illegible]कवृषोत्सर्गेचफलंनत्वादृ
त्सर्गमात्रे· एतच्छ्राववस्वः दुत्राद्येकोविगयां ब्रजेत्। यजेतवाश्वमेधेन नीलंवावृष मुत्सृजेत्। इत्यादिवचनेन नील
वृषोत्सर्गस्य गयाश्राद्धाश्वमेधसमफलत्वप्रतिपादनात्। तथाच एवं वृषेत्सर्जनसन्नियुक्तेगयाद्वयकीर्तनपापि ३८
नाजनात्कुरुतान[illegible]वन्तमत्रालम्भालमाज्ञेगार्तिवाऽमतोमिथास्याइतिवचनाद्धं· मोज्ञगातिथ्योनु[illegible]वश्च एवत
न्मनतानसावनीयं· यत्तु मोज्ञमतिमिति पाठ आसो वननति[illegible]कथिदुक्तं तदद्युक्तं· तथाभि
धिरमनणस्या[illegible]वीगस्यानभिधानादिति· मलमासे तु श्राद्धरूपमाणस्याकांचनतुरुक्तमिलग

वोदानानिर्देतिद्रज्ञावृषोत्सर्गोचनन वर्तिमलेवर्देतिकालस्यमासंकालद्धितिदेके[illegible]विशेषप्रामन्ये चो
त्काद्विधीनीतिवचनात्· आवश्यकंच नित्यममावास्याश्राद्धं नैमित्तिकं च ग्रहणश्राद्धं काम्यम[illegible]कृतं
त्वन्यत्संक्रान्तेरेतत्त्रितय मावश्यकमिति तदपिकार्यं· एतत्त्रितयमिवतुरा[illegible]दानादीनि तत्रकार्यं· एवं छत्रो
पानहादानमपिन कार्यं· काम्यत्वात्· नचाव्य[illegible]प्रयोगांतर्गतत्वात्[illegible]वाक्ये· प्रयोगविधिना[illegible]संबं
द्धत्वापदोनोर[illegible]ते यथास्त्रानतर्पणयोः संध्यावंदनप्रयोगविधिना तदसंबद्धत्वापदोषापनोदः नतु
प्रयोगविधिवलादवस्यकर्तव्यता· अन्यथाचं द्रोपरागस्नानेपि संध्यावंदनेस्यात् प्रयोगविध्यनुरोधादिति· मा
सिकं सपिंडीकरणं चयद्यप्यवश्यकर्तव्यमापिसंभवत्कालेतंतु मलमासे क्रियतएवेति नानियमस्तथा[illegible]
सेपितत्कार्यं· तथाचमासिकं पूर्वंसपिंडीकरणं तथैतीव तु वचनात्· एवं प्रथमवार्षिकमपि द्वादशमासस्य तु
मलमासे[illegible]कार्यं· अन्यं कोतपिकर्तमसमा द्विकंत्रपमेद्वि[illegible]एवमासिकं पूर्वंसपिंडीकरणं तथैति वच
नात्· एवं जातकर्मान्नदायिकने का दशाह श्राद्धमशौचादिनापितिते मोवत्स्नानकश्राद्धं च मलमासेपि कार्यं· जा
तकर्मेति[illegible]नवश्राद्धं तथा वच· जातिसंवत्सरश्राद्धं मलमासेपि तत्स्मृतमिति·

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

परिभाषायां ज्योतिर्वचनात् श्रुतिसंवत्सरं श्राद्धमशौचान्तिं तत्त्वयनं मासे कार्यमिति । परिभाषा...त्यानां
तः तीर्थस्नानस्य च काम्यं कल्प त्या मलिम्लुचे निषेधात् तेषु तीर्थस्नानं गजच्छायां तथा इत्येवं च इतियः प्रतिप्रसवः
38 सत्यावृत्तं तीर्थस्नानस्य काम्यत्वेन फलजनकत्वं ...मासत्वमाश्रयस्य · मलिम्लुचे त्वनावृत्तं तीर्थस्नानमापन्नं
इदं तु वचनमनावृत्तं तीर्थस्नानस्य फलजनकत्वे सप्रवानि दृष्टफलजनकत्वं यानि · कूष्माण्डं अथ यद्दवा देवहेडनमस्य
घाश्विन वायुम यं देवताकाः स्वाहा...यद्वयाकिस्वा सर्वाणि... वस्याः क्रमेणानुष्टुभः कूष्माण्डा इति सर्वानि
मन्त्रकरणात् यत्तु तन्निमित्ते... कूष्माण्ड... तादृक्... तत्तद् उक्तं ... सहिमा...
...कूष्माण्डीभिः कृतदाना सर्वेषामनुष्ठा... कि...माता...दुर्गणदान...त्वे...विहितं न च तादृग्वत...तानामिति वा
च्यं · एतासां न कृत्यानां मंधानात् किं वर्तते इति देवाराधनत्वमेनादास्य तद्वनमा...नात्... अत... चदत्रिणा
नतन्निरीयका एवं जापकाः अत एवाह न च ग्राम्य कर्मानि... क्रमपठनं... पवित्रा... यते कूष्मा
ण्डमन्त्रणा वामनाता एव कथं ... अत्र... यादि... एतान्याविद्यो... जपात्...
...विद्वान् ... तस्य ब्रह्मानि वीर्यं यात... मानवतिः ... नियमेनं ... नरं भवति जपस्वाकृत्व

ष्ठा तत्फलेन न कुर्यात् ।। सर्वानुक्रमण्यां कात्यायनेनाभिधानात् आ... ऋताः छन्दो ... ... कं
अत एवं सर्वप्रातस्तत्तु दृष्टमपि लिखितं · एतत् कर्म कार्तिकीवत्री ... अद्भुजी कृतवताम्... एतत् तु द्वयं
तु प्रथमादावतिक्रमितिया द्वे · प्रथमाह्निकमाभ्युदयिकं काम्यकर्म ... एकादशाहे तु तद्विधा... विकाशितस्य
अगस्त्यवाभ्युदयिकाभावे वृषोत्सर्गादि · आभ्युदयिकं वा नैमित्तिकत्वेन ज्ञायकरूपकं कार्तिकोद्वृषोत्सर्गाद ग्राह्य
अष्टपत्रयदानमपि · कार्तिकमासमहत्वाद् दत्वा तद् विशेषवचनात् · तदपमत्रानुष्ठानक्रमः ।। ॐ अद्य कार्तिकमासमुको
ऽस्यपि तु नन्दुकशर्मणोमी ज्ञकाम ... वत्स तर्पं घृतस्य सहितनीलवृषोत्सर्गमहं करिष्ये · यथोक्तलक्ष
णवृषोत्तरो त्सर्गे नीलपरमपहाय वत्सतरीश्च तु श्ययपत्ने ... नयागदस्यानेन तु ... पदं ... यद्दमेव वाक्यं ·
प्रेतलोकविमुक्तिस्वर्गलोकप्राप्ति ... फलं · अहन्येकादशे प्राप्ते यस्य वोत्सृज्यते वृषः प्रेतलोकाद्विमुक्तः स
स्वर्गलोकं स गच्छतीति विशिष्टवाक्यानात् · ... आग्नेमालि ... स्तु ... कार्तिकमासि ... विशुद्धा एव कर्मणा
प्तीत कर्मणा एवं फलान्वयात् · विशेष्यायकाभावाच्च ... नवांपरादस्मिन्नेव बाधिकेति वाच्यं · विश्वजिन्न्याय
वृत्तिकाले वृषोत्सर्गादिवाद् स्वर्गाकांक्षाविरहेणानुपस्थिते... पिस्वर्गत्वात् · कार्तिके ...

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

पक्षप्रमनं तत्प्रधानत्वं केऽप्यमात्यप्राभ्युदयिकानंतरं कार्यं। असाधारणत्वात् महादाने प्राप्तत्वाच्चनवत्। आ
नंतर्यश्रुतेश्च। अत एव सवनीयपशुपाकेऽप्यत्प्राकृतमग्नीषोमीयपशुपाकानामपकर्ष्य विकृतावाश्रित...
४० ...णामुक्तं तदनंतरं ब्रह्मत्ववरणादिविकृतमेव कर्म। अयं क्रमः ... ग्निविकल्पत्व विशेषानभिधानात्...
त्वत्पदानंतरं पन्नु ... प्रमाणोऽहं ... तिप्रयोगः ... तन्मंदं। नद्योगेऽग्निधानोऽपि ... नवाधावस्तु
अर्थादिष्टधानं ... कापाठे ... एवं॥ एकादशाहश्राद्धस्य तु आद्यपदेऽनिर्दिशत्वं ... आद्यमतः
दर्शोर्ध्वं निंदत्वेनैनैकादशाहश्राद्धस्य तु विः नचैतद्दे कादशाहश्राद्धपदे ... सपिंडनेऽपि ... आद्यं वा
... विवेकेन ... दशाहपदे ... तद्वाचकः ... सावत्सरिके ... त्वाच्चेति
... प्रयोगः। ...
... मंत्राणाममंत्रकत्वविधानात् ...
... वचनात्। ...
... तन्त्रमेव ... तदनुगुणत्वाद्वचनात्। ततः ... एवं ...

यदि तु द्वादशाहे सपिंडनं तदा तत्कर्तुर्मैथुनमामिषत्वात् श्राद्धपूर्वदिने यामिन्यां ... निषेधात्॥ मासिका
नि तु द्वादशाहादिना ... द्वादशभिर्दिनैः कर्तव्यानीति ... मासद्वयावधि ... मासिकानि च द्वादशाहे
कृत्वेति नित्यवद्द्वादशाहश्रवणात्। किंतु तन्मासस्यानपगमादि ... मासिकद्वयं ... दिवसस्यापि वृद्धि
केऽहनि। षष्ठद्वादशदिनयोः ऊनषाण्मासिकद्वयं। प्रतिमासं तु मासिककरणे मलमासस्य मासिके त्रिंशत्तिथिवृद्धि
तमासक्रमेणैव ... तदेव कर्तव्यं ऊनषाण्मासिकं तु सर्वत्र षष्ठमासिकात्प्रागेव। द्वादशाहादिसपिंडनेऽपि तस्या
नतत्सर्वमासिकशेषत्वं आगंतुकत्वात्। वर्षे सपिंडनं प्रजेप्रकालेऽनेन षाण्मासिकं ऊनषाण्मासिकं च ... एवं पकाले
नैव वर्षे ऊनवार्षिकं च ... एकालेनेतावत्षष्ठमासिककरणे पूर्वदिनपूर्वदिनस्य न तु षष्ठमासिककरणे पूर्वदिन
... षष्ठमासपूर्णदिनत्वात् मासिकस्य द्वितीयमासप्रथमतिथौ वार्षिकस्य द्वितीयवर्षाद्यतिथौ कर्तव्यत्वात्। नहि
तृतीयामपि मरणतिथि समानीयोऽतिथिमंतर्भूतमासे ... न तु तत्सर्वं। अन्यथा एकत्रिंशत्तिथिमितः स्या
दत एकादशाहस्थावधिके न मासद्वादशकेन वर्षस्यादित्प्रत्यक् तु मासिकद्वयं। अत्र षष्ठमासिककरणादिने ततः प्राक् च
ममासिके ... न्वय ... वचनात्। अत्रोनषाण्मासिकमकाले नषाण्मासे यदि क्रियते तदा पंचममासिका
त्प्रागेव न वदिति क्रमभंगः स्यात् यदि तु तदा धुः कर्षेन पंचमषष्ठमासिकयोर्मध्ये तद्दिन एव क्रियते तदा एकाहेन

त्वित्यादिवाक्यविरोधः स्यादिति। अत्राहुः। प्रतिमासं मासिककल्पविषयत्वे एकाहेनेत्वित्यादिवाक्यस्य लब्धवृत्ति
४१ तयात तदपकर्षन्यायेन ऊनषाण्मासिकस्य पंचमषष्ठमध्यकर्तव्यत्वे एकाहेनेत्वित्यादिवाक्यस्य संकोचमात्रं अन्यथा
पंचमोनषाण्मासिकयोः क्रमस्य भंग एव स्यादिति॥ मासिके तु तदेतादृक्षस्यैव दृष्टत्वादत्रापि कल्पे ऊनषाण्मासिकस्य व
ऊनाब्दिकाहेन षाण्मासकर्तव्यत्वेऽपि सिद्धं पंचममासिकस्यापि ततः आकृताद् नएव कर्तव्यत्वं तदन्तापकर्षन्यायादिति केचि
त्। तत्र। दृष्टत्वं हि न नियामकं किंतु न्यायः। तथा चैकाहेनेति प्रतिमासपक्षे क्रमं अबाधित्वा प्रवृत्ते तु पक्षे क्रमं बाधित्वे
ति वैषम्यं स्यादिति वयम्। [illegible] पंथाः। छत्रोपानहदानं श्राद्धादिषु मासिकमात्रफलकमपि [illegible] दृष्ट्वा वचनं प्र
योगविधिवलात्तदुत्कर्षमित्युक्तं प्राक्। तेन पक्षार्थं त्रिविधं वचः श्राद्धं स्वयमाचमेदिति सपिंडनप्रकरणस्थं [illegible]
त्ववचनात् सपिंडनेऽग्न्यदानानंतरं नाचमनं। लघुहारीतः। इंद्राग्नीयं च कुर्यात् तु मासादिः स प्रकीर्तितः। अग्नीषोमौ स्य
तामयस्य मा[illegible]पितृसोमकौ। इंद्राग्नीइति इंद्राग्निहवनं शुक्लप्रतिपदि सचमासस्यादिः। अत एव पंचदशानतिथिः नक्षत्रेण युक्तः ४१
कालः मासिस्पिन पौर्णमासीति स्मृत्यर्थात् मघादियोगवाचपौर्णमासीशालिनि शुक्लप्रतिपदाद्यमावास्यांतचांद्रमासे
माघादिपदस्यानुत्वाचमुक्तं तेन शुक्लादिनवचांद्रमासः सर्वकार्तव्यो विशेषवचनेन परमस्यापवादः इति समयप्रदी
पः। तथा वसांवत्सरिकश्राद्धादावयमबोल्लेख्यो विपरीतवचनाभावात्। अत्रैवार्थसंदेहे। वक्रवत्सरावर्ते तस्यैव

कालवशाद्यतः। अतः सांवत्सरं श्राद्धं कर्तव्यं मासविद्धिते। अस्यार्थः। आब्दिकं श्राद्धं पौषादिमासी यस्मृताहव्यवस्था
पितकर्तव्यता केचित्तितं सूर्यसंक्रांते अमृताद् व्यभिचारात् तस्य मृताहदंतं व्यनावावस्था न स्यादिति तत्र चांद्र एव मासः
अथ मासविद्धिमपि सूर्यस्य राशिविशेषावस्थानमेधं मीनादिव्यवस्थित तत्र यो यस्मिन्काले तस्यैव वैत्रवादिसा
संज्ञा हमासविद्धं तु कर्तव्यं चैत्रमाघाद्यमेवहि। यत्तत्रविधानेन मासः सपरिकीर्तितः। चित्रायोग योगपौर्णमा
सीयस्मिन्मासे तत्रैव चैत्रपदस्यानुशासनात् सास्मिन्पौर्णमासीति संज्ञायाभितिपाणिनीयसूत्रात् एवमन्येऽपि
मासाः द्युक्ताः मीनादिस्थितस्य पर्यायोगात् चैत्रादिपदप्रवृत्तावनुशासनाभावात्। केचित्तु इंद्राग्निस्वनस्य मासाद्य कर्त
व्यस्य शुक्लप्रतिपदि विधाने शुक्लादिरेवात्र मासः इत्याहुः। अत्र च फलतो न विशेषः। पितृसोमकाविस्तनंतरं नमति
क्रम्य तु न विर्याद्गच्छेदु दाचन। आद्योमलिम्लुचो ज्ञेयो द्वितीयः प्रकृतः स्मृतः। तस्मिंल्लुप्तक्रते मासि कुर्याद्बाद्धं
यथाविधि। तथैवाभ्युदयं कार्यं नित्यं नैमित्तिकं तथा। वत्सरं द्वादशे मासि कार्या पिंडक्रिया द्विजैः। छविद्वया दर्शोपरि
दाद्यमुक्तात्वत्सरं। द्वादशे त्रयोदशे पूर्णा इति शेषः। अत्र द्वादशाह इति तिथि त्रयोदशाहपवादः। आद्यमासिकात्तु
सर्वः। इदमपि यदिद्वितीयमासाद् द्वादशोमासोमलमासः स्यात्तदा प्रथमसांवत्सरिकं तत्रैव योद्धव्यं। असंक्रांतेऽपि कर्तव्यमा
ब्दिकं प्रथमं द्विजैः। तथैवमासिकं पूर्वं सपिंडीकरणं तथेति तद्वचनात्। असंक्रांते मलमासे तथा च मासिकं

Indira Gandhi National Centre for the Arts

सपिंडीकरणमाद्यवार्षिकं च मलमासेपि कार्यमित्यर्थः। न च सपिंडीकरणादूर्द्ध्वमित्यादिनामलमासे सकलसांवत्सरि
कानि वेनसरविरोधः। असंक्रांतेपीत्यस्य प्रथमसांवत्सरिकपरतया तेनैव सपिंडीकरणादूर्द्ध्वमित्यस्य सामान्यपरस्य
संकोचनात् सामान्यविशेषन्यायादिति। समयप्रदीपोप्येवं। तथा च यदि द्वादशो मासो मलमासस्तदा तत्रैव द्वादशमासि
४२ कं सपिंडीकरणं च यदि त्वेषकृष्णसपिंडीकरणं कृतं तदा तत्रैव प्रथमाब्दिकं कार्यमिति। आद्यपो ऽप्येवं। विष्णुः संव
त्सरान्ते यद्यधिकमासपातो भवेत् तदा मासिकार्थं दिनमेकं वर्द्धयेत्। अत्र संवत्सरपदमेकादशमासपरं। अत्र
भृगुवचनेनैकवाक्यतायलात् तेन मरणदिनाद्वर्षेकादशमासाभ्यंतरे यद्यधिकमासपातस्तदा त्रयोदशमासिका
नि भवंति। तेनाशेषमासिकं सपिंडनं प्रथमाब्दिकं च त्रयोदशमासे स्वदिने कार्यं। अत्र भृगुः। संवत्सरा
न्तेनैको ऽधिमासः पतेत्‌ त्रयोदशो। तस्मात्रयोदशे श्राद्धं न कुर्यान्नाधिपतिर्मतः। एतदपि वचनं प्रथमवर्षे मरणदिवसादारभ्य
द्वादशोमासो यदि मलमासस्तदा प्रतिपन्नकार्यं। न चाश्विनकृष्णप्रतिपदि मृतस्याधिमासोधिकत्व ४२
मा दर्शामावास्यादावेकादशमासाद्यंते कृष्णादिरिति न दर्शांतमासो द्वादशो न वति तस्यां च कृष्णप्रतिपदि
मलमास नाद्य कृष्णप्रतिपद्येयाभ्यंतराशेषमासिकं सपिंडनं चाकार्यं तत्प्रथमवार्षिकमपि तत्रैव कार्यम्। तत्र चाब्देखो
संगतिः नहि स आश्विनकृष्णेन त्रयोदशतीति। अत्राकृष्णादर्शांतमासः पतन्‌ तस्य व्याख्यानस्य एकादशमा
सिकं तन्नामेतदित्यर्थः। तन यद्येकादशमासे तदेव कृष्णादि मलमासः पतति तदा त्रयोदशमासिकानि भवंतु
तथैव तेनात्र त्रयोदशमासेऽप्याश्विनकृष्णप्रतिपद्यशेषमासिकसपिंडीकरणप्रथमाब्दिकं भवतीति। न
चाश्विनामावास्यामृतस्य प्रथमभाद्रामावास्यायामेकादशमासिकं तथा वैकादशमासिकांते मलमासो न प्रवि
ष्टः किंतु तत्कृष्णप्रतिपदि द्वितीयभाद्रामावास्यांतं वा द्वादशो मासो मलमासस्तथा च तत्राशेषमासिकसपिं
डनं च सांवत्सरिकमपि तत्रासंक्रांतेपि कर्तव्यमाद्यं प्रथमं द्वितीये। तथैव मासिके पूर्वं सपिंडीकरणं तयोर्विव
क्षितं च। आश्विनामावास्याहि कु
नाद्य। तथा च तत्राब्देखो संगतिः नहि सा कयापि रीत्या आश्विनामावास्या भवतीति उच्यते। आश्विनामावास्याहि
कृष्णादिभाद्रामावास्येव। द्वितीयभाद्रामावास्यापि तथेति कोऽब्देखो संगतिविरोधोऽपीति। ननु विष्णुवचसा भाद्रसप्तदश
त्वेनासिद्धेन नित्यस्य प्रोक्तस्यवाधो। नस्यात्रैमित्तिकेन नित्यबाधस्यादृष्टत्वात्‌। अत एव फलवमसे
न सोमवाधश्शास्त्रार्थः। यत्त्वेतद्यादूर्द्धपतेद्धर्षं यदिति व्याख्यानं तन्मंदं। एकादशमासाभ्यंतरे अधिकमासपाते मा
सस्य छेदनेन कृते प्रथमाब्दिके मासविवक्षितत्वबाधापत्तेः। नहि वे शाखामृतस्य चैत्रीपर्यंते क्वाप्यधिमासपाते च व्यामाद्दि
कं वैशाखे विविक्षितं कथमपि भवति समयप्रदीपादयोप्येवं। यत्तु कृष्णादिकर्मणा वर्षाब्दिकानीति तेन तत्पर्यंतं याव
त्‌ मासिकस्याना निलमेते तावंत्येव मासिकानि भवंतीति तत्तुच्छं। एवं मलिम्लुचे कृष्णपक्षे मृतस्य त्रयोदशाब्दे
जैन्न तस्य द्वादशैव मासिकानि स्युस्तथा च समयप्रदीपान्तो क्तानि नामनिप दीपादिविरोधस्यात्‌। न चेष्टापत्तिः।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

शुक्लादौ तन्मासेकृतस्य कृष्णादौ तस्मिन्नाब्दिकं कार्य्यं अब्दापूर्त्तौ वैवाब्दिकं तन्मासपूर्त्तिमोक्षानन्तरं कृष्णतिथ्यादि
४३ ततदब्दपूर्त्तिः स्यादिति मदनोत्सवे। किंच मलमासे शुक्लपक्षे पत्नी कृष्णपक्षे तु भार्य्यायां मृतायां [illegible] द्वयोर्विसर्गे
ऽग्निभार्यादाहादौ विसर्जनं स्यात् तच्च न पत्युरविसर्जितत्वात्। अथाधिमासे मृतस्य [illegible] मासेऽड[illegible]
मासश्चेत् प्रतिमासं [illegible] कोषात्। तथा वाद्याधिमासेऽन्त्याधिमासे च मरणे आब्दिकं शुक्लपक्षे चापक्षे
रूपकः पत्नमासे [illegible] मासासिद्धं। तदव्ययः शुक्ले [illegible] अव्ययवान्वये [illegible] तत एव पुनोऽराशौ
[illegible] अव्ययवा [illegible] व्ययाः [illegible] तु [illegible] न [illegible] नत्वाद्यावर्थ [illegible] न चेत्कति
[illegible] मासान्वयो [illegible] किंचिन्न्यूनाधिकः पत्र एव मासो न तु पत्नेऽवयवः [illegible]
[illegible] वदिति चेत्। [illegible] दृष्टान्ते कृत्वा [illegible] नुशासनात् दार्ष्टान्तिके तु न तथा [illegible] विकल्पनुशासनाविनाधात् ४३
[illegible] कि [illegible] नाधिमास [illegible] नाधिमास इति न्यायात् [illegible] भावित्व नुशासनाविरोधादिति
चेत्। स [illegible] पतेरपि [illegible] आदिना [illegible] अधिमासस्य [illegible]
[illegible] स्पष्टार्थस्य [illegible] शुक्लादि [illegible] शिष्टस्य [illegible] धारिति [illegible]
[illegible] द्वादशमासीत्यादिना [illegible] मासस्य [illegible] आब्दिकं [illegible]

तत्र च मरणस्य [illegible] शके [illegible] निषिद्धमरणकाले [illegible] कलाद्यतीतं [illegible] क्रमस्तत्रैव ४४
[illegible] मासाधमे [illegible] तथापि पूर्व्वपक्षे [illegible] इति निर्णयेपि कृष्णा [illegible] मा शु
क्लोपक्रमो [illegible] संशयनाद् [illegible] तेन शुक्लप्रतिपदादि [illegible] मासप्रीषा [illegible]
त सामेष्टिविधानं श्रुतावित्यासोपि शुक्लादेर्वात्र वाक्यार्थपर्य्यालोचनया [illegible] तस्य तेति शिष्ट [illegible]
द्विस्तु [illegible] दुर्बलत्वात्। श्रुतिस्मृतिविहितो धर्मस्तदभावे शिष्टाचारः प्रमाणमिति [illegible] तस्य सर्वतः [illegible]
ति। म लमासमारभ्य कृष्णपक्षान्ते [illegible] कृष्णपक्षे [illegible] तत्र च नपार्वणो विधिः [illegible] ति [illegible]
क्रमेतत्॥ सपिंडनेन तु एकोद्दिष्टं [illegible] तत्रापि विश्वेदेवकाऽस्मादौ। याज्ञवल्क्योक्तेका
[illegible] अत्रच विश्वेदेवाः [illegible] नमस्यादि [illegible] न तु [illegible] श्राद्धनिमित्तकपित्रादिश्राद्ध
[illegible] विश्वेदेवा इत्येवं [illegible] विश्वेदेवानां देवतात्वं [illegible] किंतु विश्वेदेवत्वेन अतएव केतुर
[illegible] विश्वेदेवा [illegible] प्रयोगे [illegible] देवतात्वमिति [illegible] इति प्राचीनपिलाखितं किं
तु विश्वेदेवा [illegible] विश्वेदेवाः [illegible] विश्वेदेवाः [illegible] नवपार्वण
एकोद्दिष्टमचनिमित्तं विश्वेदेवश्राद्धं [illegible] निर्देश इति [illegible] नामाभावात्। [illegible] नैमित्तिकमाव[illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

श्राद्धयोः तथापि पवनरूपेण देवता [illegible] निर्देशेन तु श्राद्धयोरस्येव [illegible] इति गानवाद्ययोर्न फलाभेदः अतएव पितरिदं त
स्ते पितामहेदं तस्मै प्रपितामहेदं तस्मै इति तथा पितरत्रावने निजपितामहात्रावनेनिक्ष्व प्रपितामहात्रावनेनिक्ष्वेति सो
[illegible] प्रयोगो हृदतो अन्यथा [illegible] घपि मन्त्रे चाकियत तस्मात्पिण्डीकरणादिविधे [illegible] समनवीनमः अमुकगोत्र
४४ इदमासनं तेन नमः अमुकशर्मन्निदमासनं ते स्वधे त्यवप्रयोगः श्रीदत्तापाध्याय वर्द्धमाना [illegible] एव अर्धपिण्डविभागाया
न्यत्र मन्त्रान्वयः ये समानाइतिद्वाभ्यामाद्य [illegible] जेत्रि वचनात् श्राद्धकल्पतरु [illegible] स्विने कल्पतरुक्तानुक्रमात्रा
[illegible] सादाः [illegible] वतसर्वस्मिन् श्राद्धे त्रिमपुत्रामतुत्वकनेति [illegible] अनुप्रयोगाना [illegible] किं त्वाधुनि
कमैथिलो [illegible] समवनार्थत्वानुशिष्टं पित [illegible] निगदेतत्र [illegible] नमनो [illegible] पितृनपि जनक [illegible] वचनात्वाय
तः जनकपदेन दर्शितमिति [illegible] त्वकनेतिपदमपि तथे च [illegible] पुत्रेणाकर्तव्यापि [illegible] कपित्वाभि
द्वादशान्यतमपुत्राधिकारि [illegible] पदेन जनकादादेवतात्वपाति [illegible] पितृकुले वलानि [illegible]
[illegible] पत्का तत्रैव कृत्वा कार्यं एवमष्टकाव्यद्भुत [illegible] दर्शश्राद्धेनु [illegible] कार्यं उभयत्रपाणी [illegible] ४४
[illegible] श्राद्धदेशान्तु [illegible] संस्कारकर्मणि [illegible]
[illegible] क्रमात [illegible] विवाहादुत [illegible] जनके [illegible]
ति [illegible] कर्मनामकरण [illegible] उपनयनविवाह [illegible] आभ्युदयिकं कुर्यादेवं [illegible] संस्कार

ग्रहणात्तु पुत्रस्य [illegible] नाभ्युदयिकं कार्यं प्रथमविवाहेन अपुत्रस्य [illegible] द्वितीयविवा [illegible]
जनकत्वात् तेषां पितामहादीनां तस्य [illegible] तेनायमर्थः संस्कर्तृणीति [illegible] तत्क्रमात् तेषां कृते [illegible]
दद्यात् [illegible] क्रमात् [illegible] संस्कर्तारीयापि मात्र दद्यात्तथा [illegible] इति चेत् न अवच्छेदा [illegible]
शद्ववि [illegible] किं [illegible] संस्कर [illegible] तथा [illegible] यापि ताकथं [illegible] बलवत्वादिति चेत् न अस्या [illegible]
र्थत्वात् अपुत्रस्य स्वकीय [illegible] आभ्युदयिककार्यमिति श्राद्धकल्पलिखनं पितृहीनस्य [illegible]
कर्त्तीनः संस्कार्यपितृ [illegible] आभ्युदयिकं कार्यमिति शौ [illegible] श्राद्ध [illegible] लिखनं श्राद्धपनि [illegible]
वपितृ [illegible] स्मृतिसार [illegible] लिखनानि व्याकुल [illegible] पत्रेनुपिताज [illegible] मातर्नितोवाजीवति
[illegible] श्राद्धानं [illegible] पितामहादि [illegible] आभ्युदयिकं पितृश्राद्धप्रापकाभावात् पितर्येकदेशत्वेन [illegible]
नगोब्राह्मण [illegible] असपिण्डत्वेन [illegible] ब्राह्मण [illegible] पितामह [illegible] श्राद्धे [illegible]
त्वं ननु पैतृकमत्वेवमात्रकं तु संस्कर्तृणीयापि तु नैव तथाहि तेषामि [illegible] स्वपितृ [illegible]
स्कर्तृणी [illegible] पितामहादयः [illegible] न किंतु संस्कर्तृणीयापितृत्वं [illegible] बलेन संस्कर्तृणीय [illegible] प्रपितामह [illegible]
तेतथाचतेषामिप्यनेन पूर्वं [illegible] बहुत्वपंवा [illegible] पितामह क्रमादिति [illegible] नवे
वं तद्वत् कुर्यादिति श्राद्धपल्लव विरोध इति वाच्यं तद्विरीतिरि [illegible] पितृहीनस्य [illegible]

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

षःस्यात् किंतु मलुवं तमिदं तेन नवत्पितृमंत्र [illegible] र्यादित्यर्थो तो न [illegible] विशेषणं किंतु कर्मविशेषणमिति। मेवं।
पितृहीनस्य पोनामादिकर्मासतदूतकुर्या [illegible] हेन प्रधानतया पितृहीनस्य वप्रस्य [illegible] वतन वकुंकल्पात् लिव
मपिद्र्वयज्ञस्य [illegible] अल्पपल्लवफक्किके वायु [illegible] किंत्वः छिन्नमिति चेत्। किंत्वच्छित्रयतो वा सम वनाकलितथा
४५ हि। तस्य संस्कारणीयपितृ अभावे नवो स्वपितु [illegible] कृते दाने प्राप्त संस्कार [illegible] पितृकर्मण्यार्थनत्व [illegible] तत्क्रमादित्य
स्य [illegible] र्थापत्यातमदनजस्तु तस्य प्रसवमङ्गं तत्क्रमादित्यनेन संस्कार्य [illegible] दिति लभ्यते। तेन संस्कारणीयो यथा कृ
तितथापि तु नानाविध [illegible] कुर्यादित्यर्थः। तेन तत्क्रमात् नदुक्त [illegible] व्याख्यानमपास्ते। अपदार्थत्वात्
तत्क्रमा [illegible] तनी पित्रा पदयः क्रम [illegible] मनुशासनविरोधात् नापितमादाय क्रमात् [illegible] कल्पीनामानवात् उभ
यत्रानुया [illegible] अष्टौ संस्कारकर्मा [illegible] भीधानमिवस्त्रय [illegible] कुर्यात्तदन्यो यो तस्मा [illegible] तत्क्रमात् [illegible]
संस्कारणीयपितृ अभावप [illegible] नोतितथान्यापिकर्तनिरिकर्तन दाद्दे वतानि [illegible] तेन नानिष्ठा नुपि
तृणां द्वे कर्म वदि [illegible] दित्यादि शवृत्त्वनस्य यद्यपि नसंस्कर्तुं [illegible] यः प्रतीयतेत [illegible] मादि पक ४६
वा पत्नी। श्राद्धसंस्करणाय [illegible] नएव लभ्यते [illegible] निर्जीवत्वस्य [illegible] यमाण वचनाभावाद्युप
नतानश्राद्धकर्मा। तेकियसंस्कर्ता [illegible] तद्बीजपूर्तस्य [illegible] दितिमतं। नत्र। अष्टौ [illegible]
दिवाक्येन वा कारणानास्याचाविनाविनस्य [illegible] का नास्ति तत्क्रमादित्यनेन संस्करणीयापि [illegible] दस्यना

नापि श्राद्धकार्यमिति [illegible] तस्याभावत्वस्य संस्कर्तृत्वा [illegible] तस्याभावप्राप्यणादिति [illegible] सकत्वानिर्वंधवि
राधात्। ननु कास्याय नवचनस्य [illegible] विवादिवासवदवा [illegible] मेवं। तत्र तस्याभा [illegible] संस्कर्तृत्वा [illegible]
त्वमिवीजा [illegible] श्राद्धकल्पादिविनाधा [illegible] श्राद्धा [illegible] दस्यापिपितृ [illegible] हृद्रा सपिंडनस्यव [illegible] पत्ने
श्च पितृनाम्नुदधिकान [illegible] हितत्तदा क्रियतेन दंतर्भावत्वं [illegible] स्पवति [illegible] नभावपुत्रस्य कन्या
यावा [illegible] नकालायनवचना [illegible] वस्यापि तुल्यत्वएवा [illegible] संस्कारकनुण्णः [illegible] वचना [illegible] वस्याति।
पितुरभावस्त्वविवाहस्याप्यान्यु दधिकानिमित्तत्वं नांदीमुखेभ्यः श्राद्धं तु पितृकार्यं [illegible] ततो विवाहः कर्तव्यः
शुद्धः शुभस्तु नद [illegible] शतिशुल्कपुराणवचनात्॥ ॥अथ श्राद्धनिर्णयः। तत्र श्राद्धदानमिमे [illegible] तत्रान्न [illegible]
प्रदानकर्तान भवति। नवत्रो [illegible] ब्राह्मणास्त्वाहवनीयार्थ [illegible] पत्त वस्तु [illegible] तथा माहव
नीयवत् प्रतिपत्ति भाग [illegible] पनीतः। उद्देश्यता विरहाच्च एवं वददाति [illegible] किंतु यागान्नीत तत्रापि तनोदेव
तासितस्तेक दानेन तस्यापि तदेवता [illegible] देवतात्वं तु तत्रापितृणां [illegible] शनवतुर्थ्यन्त [illegible]
मेव। नवदेवताया [illegible] तन्यनियम [illegible] भोपितृआदि देवताद्विवि [illegible] देवतात्वं [illegible] देवतायां [illegible]
यनात्वप्रवृत्तिनियमइति तदुपामात्। पतु श्राद्धयाग दाना [illegible] मिति श्राद्धं [illegible] कर्म तत्र। पित्रादिना
हि संप्रदानेन तद्दानं स्यात् श्राद्धिना [illegible] नाद्यः तेषां देवता [illegible] दानिर्णयात्। नत तथापि तेषां संप्रदान

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

तेव·देवताचतुर्थीविरोधात्।स्वाम्युपेतस्ययागदानाभा[illegible]त्वस्यभंगापत्तेः।नचपितृत्वादद्या[illegible]जनेति
दर्शातिपत्न्योः श्रवणात्श्राद्धस्योभयत्वेतित्वात्‌·दानयागयोर्विरोधेनतत्रैकतरप्रयोगस्यावश्यंभावात्[illegible]·नचस
५६ वैधोवस्तुनियत[illegible]विकल्पोपिवस्तुनि[illegible]एवतथात्वथासि[illegible]तेद्विरूपःतदुक्तंश्राद्ध[illegible]यागद
नोभयात्मकंद्विरूपमस्तिवाच्यं·नहिसिद्धांतोव्यवे·किंतुतत्रादिनागृहीतविशेषणान्यायेनाभ्युपगमएवसः।
नचवंसिद्धांतदत्तविरोधः।अर्थप्राधान्यविवक्षापातत्वसूत्रणात्·अतएवलिंगप्राणमन[illegible]कृतान्ताम
[illegible]लिंगैकनगोलीज्ञात[illegible]तोपवीतमाईस्य[illegible]तमभावादि[illegible]त्रसंगछतइतिदिक्॥ ॥
[illegible]तइति[illegible]एतत्कदेवतंव·तत्रोत्पत्त्यानंभोनोहि[illegible]समयानि[illegible]छश्राद्धपल्लवश्राद्धपंजि
[illegible]पोव्यते·त्रिदेवतमपिद्वधा·पार्वणमपार्वणंच·तत्रपार्वणममावास्यादिनियतंअपार्वणंतुजथाहस्ता
[illegible]रसकतेक[illegible]तत्रपार्वणमाता[illegible]प्रत्यय[illegible]पितृत्वाचत्रपूर्णंपतेतत्रचा[illegible]पुंवाननिवृत्ता ५६
त·अयाहत्रिपिंडकेनतेनामत्वपः।तथाहिप्रा[illegible]त्वेत्रैपुत्रोविधिनादार्व[illegible]तथा[illegible]पार्वणानां
धानेनदेवमाध्रिम[illegible]एतापोतदपार्व[illegible]तोप्राप्ततत्वचरूपजिता[illegible]पिंडीकरणाद्दैत
यत्रयदि[illegible]पुत्राद्दितपनेनपार्व[illegible]त्वस्या[illegible]त्वंविशिष्टतत्रवर्ज्यं।[illegible]
नाग्निकर्तकेम[illegible]देनोऽस्य[illegible]सान्निकर्तके[illegible]विशेषद्वयं[illegible]
श्रां

नत्वत्रिपिंडकत्वमाद्यादि·पार्वणतुतत्रमा[illegible]पुत्राभि[illegible]त्वगोत्र[illegible]बाधकान्तपक्षपिंडक
त्वमेव·तत्रापिपितृत्वमेव श्राद्धस्यानि[illegible]वत्प्राधान्यं·तत्ववामावास्यादिकानेवैव[illegible]स्यत्र[illegible]तत्रत
त्रैव[illegible]दितिस्मरणात्·एवंविद्वान्पो[illegible]यजतयदि[illegible]दान[illegible]इत्यादिश्रवणात्तदा
गमाव्यनावास्यासंबंधीतत्रस्यदर्शपौर्णमासयागस्यफलाव्यपदेन·अतद[illegible]पितृ
दित्रिकल्प्यश्राद्धेतत्रमातामहानांश्राद्धायनपादेन[illegible]वाजिनवत्तत्र[illegible]स्यादिति·
एतत्पार्वणंश्राद्धं[illegible]प्रकृतिभूतंएतद्विकारक[illegible]विशेषितिदेसनात्·कस्मादेनि[illegible]धात्·पिंडदान
पिंडपितृयज्ञवत्·तनविकृतौविशेषानामेवानप्राकृता[illegible]धर्मो[illegible]वीयंते·प्रकृतेतवद्विकृतिरिति
[illegible]पिंडदानंतुतत्[illegible]अपिंडदि[illegible]बलराधायाम[illegible]
विकृतौदर्शश्रुत[illegible]विधानात्दवेकृतविशेषोपदेशेनप्राकृतधर्मबाधात्·[illegible]त्वनीतिवद्भाद
दोवासमसदसंतत्रो[illegible]संबंधोयात्वादित्रादिथी·अतएवपुंधंतोपितृ[illegible]पुंधंतां[illegible]तत्कालादेशुलोक
राह्णादेवसोदृश्यादियोद्दतौतुप्रगमःत्वस्येवप्रामाणिकत्वेनदर्शिन्यायाद्व्यवसेनपालितिपानिमानत्वपा
तत्र।नहिराह्णाह्णयान्त्वपःसेनयनित[illegible]याचितानामभूयानुभावकत्वकुमतेः।कथंतर्हितत्राग

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

स्पलनी यस्यानितत्तोऽस्य कथंचद्दानमित्यत्रोच्यते तस्य पिता न स्याद्वय वीः। न कर्पं वितत्। इतं चेपां भुना
स्यलनीयस्मानितत्तोऽस्य कथं च द्वाभित्यत्र [illegible] शाख्यापदपदार्थस्याद्वयथी
४७ यदमनःसोमस्त्रसोमकर्मावानीयमानेकद्रव्यस्याप्रकरणापाश्चतयाऽन्यशाख्यापदपदार्थस्यान्वयथी
नियमर्पत वाद मानतस्तत्वान्वयबोधः। पितरः पूर्वतामित्यत्र [illegible] अतएव शाखान्तरोदितं
गच्छेत कल्पतरुकारादयो प्येवं॥ पार्वणो कालायनः॥ अथ पक्षश्राद्धं कुर्वीत ॥ तु यानन्तु यथा वदेः स्पष्ट
ननदनः श्राद्धभणोनामं यथापूर्वं घुर्वीत्वातकानेकयतीनूगृहस्थानूतान्यत्राच्योत्रेयाननवधानूत्वकर्मस्य
भावपिशेष्यान्नदावाशन्नाइनेरशुक्लादिकं पश्चादर्शिते द्वयगतेनयथा प्रेतत्वोभिष्याब्रकुर्विक्कत
वर्जमनिं ख्रिनामवित्तोनापक्रानेदामंब्रितो यानान्यदत्रं प्रतिग्रहीयात् स्वातार भुवीनावीनावामु
[illegible] तुरवेऽन्द वेयुम्मान युग्मान् यथाशक्ति कस्पादयुग्मान्योवादेवत्रीवत्यं एकैकमुभय ४७
व बीमहानाः सैवते तेवावधर्दावके [illegible] वाचनान्नाश्राद्धं [illegible] नाथिना [illegible] नीति कानेन्यासमा
सि [illegible] मुतानदत्तः भुवेन कोवनावाने तोऽयम नानरवादीस्या दधमयुनयमस्वा
[illegible] पानवर्जो [illegible] पतआ [illegible] नामंत्रितो श्रवां [illegible] याः ॥ नयपक्षकृष्ण
पक्षश्राद्धं या वेनानकेननै कुर्वीत तन [illegible] ॥ श्राद्धकालश्च न विधीयंते अतएव मासि

मासिश्राद्धनमितिश्रुतेनपुपादाने घटतेऽङ्गुंवा चतु [illegible] पंचम्यादिदिनषट्कश्राद्धं कुर्वीतान्ततृतीयः क
ल्पः मदनसे पद्मतेतदनन्तरतृतीयः कल्पः तेनाश्विनेतन्मासस्य कृष्णपक्षे [illegible] मेवपक्षेपावांपंच
म्यादिवा पार्वणं एकस्मिन्नुदिनेवा पार्वणं अन्वेराम [illegible] अथश्राद्धमभावास्यापितृभ्यो दद्यात् पंचमीप्र
भृतिवा अपरपक्षस्य यथा श्राद्धं सर्वस्मिन्वा इत्यादत्रब्राह्मणसन्निधानात् कालनियमः शक्तितः अपरप
क्षस्य कृष्णपक्षस्य पक्षा पूर्वापरयोः शुक्लकृष्णा विरुनुशासनात् मासस्य शुक्लः पक्षः प्रथमः कृष्णपक्षो द्वि
तीयः पक्षः यस्मिन् मासे शुक्लप्रतिपन्मानस्यादि त्याच्च अभिवाणी सर्वत्र एवमासान्तविरसावप्रतिपन्मा
सस्यादिभूता इत्याग्नीपत्रकूयतमामादिरपपकीर्तितः अग्नीषामोस्तू [illegible] समाहोपितमानकोवितिवत
नात् तदनुपूर्वेद्युर्वतिब्राह्मणामंत्रणोकालविकल्पः सदावानानित्येतदावविरोध णमुपादानाय कुन
त्विवर्जमित्येतदुत्सागाय प्रतिग्रहीयादित्येतत्पात्रस्य वकरणोदत्तवाप इत्येवं पर्वं स्नातानूभुवीनावाना
नितिसर्वं आद्धविराधणं प्राप्तवोनुपवे स्पदवयुग्मानितिवेभूदवब्राह्मणाम्नावपर्वं अयुग्मानूयथा
शक्ति एकैकस्यादयुग्मानिति पितृब्राह्मणामाचपर्वं द्वौवादेवत्रीनपितृपरितेनेनदेवपितृपक्षेपंचब्रा
ह्मणा एकैकमुभयत्रवानेनसविश्वदेवपितृपक्षेद्वौ ब्राह्मणौ मातामहानामपि ब्राह्मणौ मातामहतानामपि स
विश्वेदेवानां पंचद्वावाब्राह्मणाः तत्रैवेति विश्वेदेवउभयत्रएको ब्राह्मणः शाकनापीत्यादिना सर्वापत्तप

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ज्ञपार्वणानां नियता अत्रैव हेतुः मासि मासि वो शनमिति श्रुतेः सर्वेषामेव कृष्णप[illegible]लेव मासि मा
४८ सीति दीपमास[illegible] तत्रैव [illegible] साग्निना पनयनं तु निमित्वाय नहपादान[illegible] कस्यात् तदहनिला
दिवर्ज यदि[illegible] नियता[illegible] ज्ञानाद्यनादिश्राद्धावमना[illegible] तपूर्वकृतनशङ्का[illegible] एतत्त्वदयपञ्चमानस्य
[illegible]क्रिनाति ननु गौतमकात्यायनादिना अपनयनेन वर्त्यादकृष्ण[illegible] निर्वाहके सकृत्[illegible] मपुकेत्तमत्रच
तुष्टयावृ[illegible]ग्निना पनयनेन नापनयनं विषयं सामान्यविशेषन्यायात् अथ पुत्रकृष्णप[illegible]विस्तस्याश्वत्
कृष्णपक्षत्वपुनस्का[illegible] प्रवृत्ततया[illegible]ग्निना[illegible] पञ्चमवलुप्तक्वनदामालिगनात् गौतमादिस्मृतीनां
पनयनत्वपुत्रस्का[illegible] प्रवृत्तानामवनाधि[illegible] नाग्निनापनयनं[illegible] कृष्णपक्षात[illegible] श्राद्धकल्पाद
[illegible] एवं वाह्य कावा[illegible] वलीप्पवित्तु[illegible] साग्निनापनयनं[illegible] ननु वापनयनं[illegible]
स्याग्निनापनयनं[illegible] आषाढीमवधि[illegible] स्यात्[illegible] अपनयनं सविशय[illegible]क ४८
[illegible] वचनादि[illegible] नानासि[illegible] शक्ति[illegible] अस्यैव वन्तुर्थं[illegible] यानवत्वं[illegible]
[illegible]आपद्यत न हि सविकुः[illegible] सति तत्राय[illegible] निति केनापि[illegible] यदुक्तापकन्योगकृत
[illegible] वतित[illegible] किंतु अथ पुत्र[illegible] वत्पार्वणा[illegible] तद्कुलादी[illegible]
त्रीतकृष्णपक्षस्य[illegible] द्वितीयपक्षत्व[illegible] तद्धानाणाय[illegible] अथ पुत्रकृष्णपक्ष

त्विन्यत्र कृष्ण[illegible] स्य आषाढीतः पंचमः[illegible] तेनाग्निनापनयनः[illegible] र्ततोथाघः अत्र वकन्या
गतत्वेन पुनस्क्रिय[illegible] अपनयनः[illegible] साग्निनापनयनः[illegible] इति यावत् कर्कोपाध्याया[illegible]
[illegible] नमेव वव्यात्यो श्राद्धविंतामणौ[illegible] कल्पवजात्मक[illegible] तत्र श्राद्धप्रकुर्वीतेति
तृतीयः[illegible] कन्याकादिना[illegible] साग्निनापनयन[illegible] कन्यादिविधिन[illegible] निमित्तं अनण्वाधा[illegible]
[illegible] तत्र श्राद्धं प्रकुर्वीत कन्यां गच्छ[illegible] नवतिश्राद्धकल्पो[illegible] ननु दिने दिने[illegible] पदं तिथिपदं त
था हि काम्य[illegible] विधिनिषेधयोः तिथिश्च[illegible] तावत्काम्यश्राद्धकालो[illegible] पदं
[illegible] सर्वेष्वापनयनं[illegible] तिनाभिधानात् तथा च नित्यमेवलीयमपि दिनपदं तिथिपरमेव[illegible] दिनपद
स्य तिथिपरत्वा[illegible] दिनाहः[illegible] अथैव दिनपदं[illegible] वाठ[illegible] पदा दिवदनुप
पत्तिमनपे[illegible] वाधनात् अस्तु वा एकत्र नत्रलक्षणेन[illegible] सकलमंत्र[illegible] अत्रादुः दिनपदस्य
नित्यतिथिपरत्वं काम्यदृष्टांतबलेन कल्पनतरतिनावत्र संभवतिनहि ×प×दृष्टांतबलेन[illegible] शक्तिवो[illegible]
स्यते किंतु प्रतीतिरूपफलबलेन तात्पर्यमनन्यलभ्य[illegible] शक्तिमिति ननु काम्यविधिवन्नित्य विधिनापि
[illegible] अन्यथा काम्यप्रसंगात्[illegible] कालभेदप्रसंगा[illegible] अस्त्वेवमस्तु
वानुष्ठाना[illegible] ननु तिथिनैकेनदिवसः[illegible] अतो[illegible] दिवसः स्यात् इति

Indira Gandhi National Centre for the Arts

वचनादिनपदस्पतिथिः चकत्वमितिवत्. अथोनास्ति. तिथिनादिवसतुल्य [illegible] तियदिवा [illegible] तदावेप गीत्यं
अथमासिकादामावनानुप्र तिथिनवदिवसः तेनाङ्गि [illegible] तिथिमिमात्रमालइत्यर्थसाद्यः किंयुक्ता [illegible] नाहिदिन
४८ परस्पतिते [illegible] चकत्वं तिथितामर्थकत्वं [illegible] तवामिद्धतीतिाननुकृष्णपक्षेदर्शम्पादान [illegible] त्वावचतुर्दशी श्राद्धप
रस्मानि [illegible] यथतानतथतनाइतिमनुवचन [illegible] दर्शापरपक्षमाघासणान निमपार्वणतावन्तियःस्तर्पणं अ
ताविभ्रः स्वीय नाज्ञीयनित्यपार्वणानानीति यपएवका [illegible] न अननगानमोके [illegible] अ
परपक्षान नविषयदर्शम्पृष्टीएकाकाविशर्तुः स्पन्यातिथिनुनादयति आनर्थायतदतिरिश्राद्धविवेकठानत्वा
[illegible] नापा [illegible] वाजन्मावान्हयताः वस्तुतस्तु श्राद्धविवेका [illegible] मध्यमस्ज्ञातमा [illegible] कोर्हविषयत्वान्मन्ना
स्पदर्शम्पादिकोन्तमावक [illegible] तोहतेवंचाकाम्यप्रकादशापरपक्षपार्वणाद्युतिथिनवविं [illegible] एवं नित्यप्रप्यप
रपक्षाः स्मीयपार्वणादुतिथीनविशायवासनावहिताइत्पत्रकिं [illegible] मितिवत्. अथन्धस्पपक्षेन्तुश्राद्धंदय
दिनदिन [illegible] तप्पननयादि [illegible] नावीप्सावत्नात्सर्वस्मिन्नेवापर [illegible] दिन श्राद्धविधि [illegible] नववर्नीय
त्वाचतुर्दशीमिति [illegible] निषेधवलनान्त [illegible] वीप्साप्रत्नाविधिना [illegible] दिप्रवृत्तनतयानित्याधिः
त्वेनफलानिरपत्नेत्वनत्वप्रवृत्तिक [illegible] प्रागवाधित्वनापराद्धावधि त्राः कृत्वा [illegible] आदवा
[illegible] तदाति [illegible] तुर्दशी [illegible] यचतुर्दशीनिषेध [illegible] दर्शपतनमालिंगादि सामान्यविशेषन्यायात

पथासकृत्कणादि [illegible] भान्यप्रवृत्तस्यपक्षेचतुर्थपाव [illegible] तनापरपक्षविषयत्वेसा
मान्यविशेषन्यायादि [illegible] तावत्सदीपमतेनैव अन्येषांतुविगर्हितत्वान [illegible] नापरपक्षविषयकेणशास्त्रद
तानांचतुर्दश्यामसकृत [illegible] निषेधात् अथपकृतमनुसरामः एवंचप्रतिपत्कृतापिदिना [illegible] सर्वतिथि
[illegible] विधिंवदतादिनपदस्य [illegible] परावमेवाद्धः एवमवास्थितापरपक्षेचतुर्दशी कर्तसर्वतिथयस्तिनित्यपार्वण
प्रकरणे [illegible] तिहलकाञ्चपा [illegible] एवंवकस्मिन्नपराह्णे [illegible] पिद्वयलाभपार्वणद्वयक [illegible] दिना
पराह्णे [illegible] पुनास्तत्रिपर्व [illegible] नतत्यादि [illegible] सकृत्कणोनेवशास्त्रार्थ [illegible] तिा अत्राहुः एवमपिदिनपरा
त्तिप्रपुष्पाणिति [illegible] नगलपादिकपायज्ञं [illegible] अथादिनपदस्यतिथावोपसंदा [illegible] वडप
संदानंत्व [illegible] यथाप्रकृष्टजयंजे [illegible] तिचेत्तात्रानीति अथपुष्ठकृष्णपक्षेनघा
दिने [illegible] पदस्यतिथा [illegible] पसंदानिकरात्मापत्ते [illegible] किंचतिथानां [illegible]
ञापमर्गसति [illegible] पत्ता [illegible] नित्वेन नचविशेषशास्त्रैः कल्प्यतेअत्रतुनतथा [illegible] सा
मान्यविशेषभावाभावादिति. ननुविषशास्त्रेभ्याप [illegible] तिर्यग्वास्तु [illegible] नो. चतुर्दश्यां भवत्सूजा [illegible]
विगर्हिततिम [illegible] चतुर्दशीपार्वणं निषेधयति. मैवं. चतुर्दश्यां नूमिकामः स्वस्तिकामा [illegible]
[illegible] तनेकाम्यपार्वणमपिविहितंतदवात्रनिषिद्ध्यते काम्पत्रयादशी श्राद्धवन्. वस्तुतस्तु [illegible] शास्त्रादिहता

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नायादृक्श्राद्धं विहितं तादृग्वा न्यपीनिषि [illegible] प्रक्रमानुरोधात्। अनुक्रान्तु वहुविपत्रानोजा [illegible] गुपात्तिनो
नायादृक्श्राद्धविहितं तादृग्वान्यषां निषिध्यते प्रक्रमानुरोधात् [illegible] कन्यागतापरपक्षप्रकरणान्यद वीप्सात वचनेन विशम [illegible]
चतुर्दश्यां भवत्येतान्प्रभावान्यां तु [illegible] इदं तु वाक्यम मावास्या [illegible] काम्यकी [illegible] तत्र तु दर्शपार्शस्त्रे तानां [illegible]
अर्थादन्यषां पूजानिषि [illegible] इदं तु वाक्यमसापिनिषेधा [illegible] उभयपरत्वे वा [illegible] न्वा [illegible] प्रधानभावो [illegible]
नित्यतो विदेष्ठत्र नत्वेवात्स्त्रे तानां श्राद्धमपि निषेधा [illegible] तथापि सत्र्यपादर्शामि वचतुर्दश्यां [illegible] काम्यपार्वणानिषेध
५० गमात् भवतु वाय मशास्त्रे तानां पार्वे [illegible] तथापिमत्र्यादर्शा [illegible] तथाव र्यादशीयांन्न [illegible] नस्यात्तस्मा
चतुर्दशीश्राद्धकामः [illegible] इदानीं तत्र काम्यपार्वणामा [illegible] तथाव त्र्यादशी [illegible]
नित्यतिथि [illegible] वर्णां व [illegible] दितिः [illegible] प्रथाची तं तत्र [illegible]
पना कर्ति [illegible] तस्यपार्वणादु [illegible] दिनोपना [illegible] प्यपार्व णामिति स्यात् [illegible]
[illegible] सामात् किंवसवर्तकत्यनपक्ष [illegible] स्यतदुक्ता दवीप्सु [illegible] चतुर्दशीनि
[illegible] ति [illegible] तत्र वास्तितात्पर्यं तद्यथा [illegible]
षष्ठ्यतिनो [illegible] किंतु मामान्यवचना [illegible] किंतु दिवसानव तनाप्ति नाप [illegible] नवास्त आद्धएवं
गतिदिनपद निर्निमित्त [illegible] ईशी वर्जयित्वा चतुर्दश्यां [illegible] अतएवतत्र [illegible] तिथि
[illegible] [illegible] भवी [illegible] वचनं [illegible]
[illegible] एवंवा [illegible] [illegible] सर्वास्मि [illegible]

सनित्यं पार्वणं शक्त्या कार्यं चतुर्दश्यां तु न कार्यं वर्जयित्वा चतुर्दशीमिति दिनमात्र यस्मिंस्तु दिने दर्शापि मुहूर्तो दृ
[illegible] एव तस्मिन्न पार्वणं निषेधविना [illegible] अतएव त्र्यादर्शां पक्षदर्शां वातं [illegible] दिने आदु [illegible] मुहूर्तमिष्या
प [illegible] मुहूर्तामिष्या [illegible] पार्वणं वीप्सात [illegible] धकाभावादिति सर्वं सुस्थं। पूर्व
दिने [illegible] पूर्वदिन [illegible] विहितकालजीवित्वेन तदेवाधिका [illegible] कुतर स्या। ५४
[illegible] मात्र यदा एकस्मिन्नेव दिने गांधर्व कुतपना [illegible] तदा कुतप एव [illegible] क्रमेणान्नपरं काचि
तथापि मध्याह्नस्य [illegible] पादिति ॥ शतपथे अथ [illegible] मनुष्ययज्ञः पित
यज्ञो देवयज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति [illegible] पितृयज्ञस्तु तर्पणं होमो देवो बलिर्भौतो नृयज्ञो
तिथिपूजनं श्राद्धं वा पितृयज्ञः स्यात् [illegible] बलिर्नथापि वा [illegible] श्राद्धमत्र [illegible] श्राद्धं अत्र
[illegible] तिथि [illegible] प्रमीतपितृकेन तु श्राद्धाधिकारिणा सति [illegible]
[illegible] नित्यश्राद्धानि [illegible] कार्याणि अधिकाना [illegible] नित्यश्राद्धं स एव [illegible] कर्मा [illegible]
[illegible] बहूनां श्राद्धानां बहुन श्रा [illegible] कर्मा
[illegible] एवां [illegible] यथाशक्ति [illegible] पितृभ्यो यमनुष्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ऽत्र कार्यं मनुष्यस्य लन्दतीति [illegible] पित्र्यपति
ष्यादघादन्नहर्द्विजः॥ पितृभ्य इदमित्युक्त्वा सव्यं वाकानमुदीरयन् इतकार्यं मनुष्यस्य लन्दतीति [illegible] अत्र वा कर्म देवतात्वप्रतिपादनार्थं मिलि
दमन्त्रेपि तस्य स्वधेति त्यागवाक्यमेव वसि त्वति एवं वा मिलितान्यपि [illegible] अत्र वा कर्म देवतात्व प्रतिपादनार्थमिति
५१ तथ दैवतमेकात्रा भ्यागकमिदं श्राद्धं अथ पंचवलिनिवश्रा द्धकानां वलिदानं साहवर्यं कथितवलिवत्‌ मात्रा वोप
कार्या इति किं चिता तत्रापि वसमयस्ता [illegible] ता स्थित [illegible] सवलित्व श्राद्धात्मकात नसर्वमपि पि लभ्यात्र [illegible] तन्मतथा
कार्यतिकं चिता तत्रापि चसमयस्तीतर्गता स्थितः [illegible] सवलित्व श्राद्ध [illegible] वलिकर्मणि द्वितीयया कथं नेता त्रे विशेष वचनात्
चोदपि कार्यं स्यात्‌ शतपथलालिसा इत्यर्पात किं वच भद [illegible] श्राद्धे तत्पर्युदसनात् इतत्थापि पित्र्यश्रा
द्धप्रसक्तिः पितॄश्राद्धेषु अकरणं संख्यानाव्यानं कर्तव्यमित्याद [illegible] साधकर्माप्यनाक्ति पितृभ्य इदमत्रस्वधेति [illegible] द्वय
द्व्यामिलितत्व देवतात्वे किं वा धर्कं वाधकमिस्य [illegible] स्वधानमःइति
याग कथनमपि साधकमिति वेत् अदृष्टिन सर्वश्राद्धसाधारण [illegible] अनुकामुकाण इत [illegible] प्रसक्त्यापन्ने एक [illegible] पन्नत्वमइदं वत
एकदेवतात्वपरवचनानेन [illegible] नापितृकलनित्यश्राद्धम [illegible] देवतं नित्यश्राद्धमि [illegible] तिद्वन्द्व [illegible] ना इदं द्वन्द्वानन्देवता ५१
त्वस्य त्वयाभ्युपगमात् न अयाकिं विधानपत्रे [illegible] देवतं नित्यश्राद्धमि [illegible] तिवेत् न। तस्या अपि तस्य इत्यस्यतत्र इत्या
फलस्याभवात्‌। [illegible] कलाग वाक्यवचनेन देवता [illegible] इतिवेत् न। तस्यावपितृभ्य इत्यस्य तत्र इत्या
फलस्यासंभवात्‌। अन्यथा इतक [illegible] मनुष्यस्य इत्यादि [illegible] नहित्वत्वंभ
स्यांत्वघटुपस्थापक वलादिति संभवात्‌। अन्यथा इत क [illegible] मनुष्यस्य [illegible]

एवदीयते ना पिमिलितत्यः किं त्व कस्मै प्रत्यकं द्वान्यां वतुर्भ्यां वा अतएव दमन्त्रेमनुष्याय हंतइतिवाक्य
नैकस्मदानं विहितं किंतु पानिशिष्ट एवं अनुगुण [illegible] त्यवलिदानं विधीयते [illegible] त्यागवाक्यालिदितेनवान
नवाक्यनर्ध लिंगः कर्तव्यः किंतु पर्यन्यायनमस्तो [illegible] अनुगुण नमइतितु [illegible] संग्रा हकत्वनोक्तं तथा
चादिरत भ्यइत्युक्तं देवतात्वेपि तत्वेन विताम इत्वेन तिएवं हि सकल वाक्यकवाक्यताहे [illegible] किं वा मिलि
तदेवतात्वं श्राद्धकस्यादिष्टु प्रामाणिकनिवंधानुसोदितमिति तदपीह दृष्टव्यम्‌॥ ॥अथ निधयः॥ समा
यामात्य या बूपात्र द्विज सत्वेन मानव३। तस्या दशीतमट्टा [illegible] नाजा दादशमेपद्या अनृतं नुवदन् दंड्य स्वनि
त्तस्य सप्तमं तस्य वचानिधानस्य संख्याल्पीयसीं कला निधिस्तावत्पूर्वनिरोतं [illegible] न ब्राह्म
निहितप [illegible] निहित [illegible] । तत्राद्य भागदानमिदं भागविकल्पोवत स्वामिनां निर्गुणत्वसगुणत्वाभ्यां
समाभिनिधिनि सत्त्वतं वदनि निर्गुणास्यसर्वस्वस्याष्टमं गुणं सगुणस्तु तत्रिधनेयतदन वलाद के [illegible]
दंडायमन्न्तानभिधानमात्राद्वि द्वितीयत्वाहविद्वांस्तु ब्राह्मणोदृष्ट्वा पूर्वोपनिहितं निधिं अशेषतोप्याददी
तसर्वस्याधिपतिर्हि सः सर्वस्येति सर्वत्वं ब्राह्मणस्य दद्यात्किंचिद्गुणान्तिम ब्राह्मणानां
जतेसीतनेनना इति निहितपनेनाति शेषः तहानः [illegible] प्रमाणा निहितं लब्ध्वा नात नृपतस्तं निधिं [illegible]
गामीनिधिः सर्वः सर्वेषां ब्राह्मणादृते याज्ञवल्क्योपि राजा लब्ध्वा निधिं दद्याद्विजेभ्योर्द्धं द्विजः पुनः।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

विद्वान् शेषमादध्यात्सर्वस्य प्रभुर्यतः। इत्यनेन निधौ लब्धे ब्राह्मणस्य षष्ठांशमाहेति। अनिवेदितविज्ञातो दाप्यस्तं दण्डमेव
च। इत्यनेन अविदुषा तं निधिं दण्डं च वा नोपि वर्णादाप्या यदि निधिं स्वयमसंज्ञात्वेन कथयतु। विष्णुः नानानिधिं लब्ध्वा ईद्वा
५२ ह्मणेभ्यो दद्यात् द्वितीयमंशं को पञ्चवेशयेत्। ब्राह्मणोन्यनिधिं लब्ध्वा स्वयमादद्यात् क्षत्रियश्च तुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् चतुर्थ
मंशं ब्राह्मणेभ्योर्द्धमंशं स्वयमादद्यात्। वैश्यश्च तुर्थमंशं राज्ञे दद्यात् ब्राह्मणेभ्यो द्वौ मंशं स्वयमादद्यात्। शूद्रश्चावाप्तं द्वादशधा
विभज्य पंचांशान् राज्ञे पंचांशं ब्राह्मणेभ्यो ऽंशद्वयमादद्यात्। अनिवेदितो विज्ञाते तस्य सर्वमपहरेत्। पतानिहितं निधिं ल
ब्ध्वा ज्ञाते स्वकथयतो नान्यतः सर्वस्वं निधीयात् यो कथयतस्तु यथाक्रोविभागः स्पर्धः॥ अथ कन्याविवाहावकयं थनेवचन्नार्थमाह
वशिष्ठः उद्वाहकुलानुगामयेत्। कस्य केन विवाहो युत्तरातिविवाहव्यवस्था न त्रणार्थं तथा निरूपयेत्। आकरनुद्धिचमे
नुरूपकन्यस्थलार्थं जानीयात्। आकृताधिकृतादि श्रावणा छाधिकाभवति एवं चागमयोदित्येकस्य वपदस्य विवाहेन्यो र्थत्रा
कनेन्यो र्थः॥ ॥अथ ग्रहणस्नानं। सूतके मृतके चैव वयस्तयो श्चंद्रसूर्ययोः। अस्नायी मृतसुमानि स्नायी पापं नावद
ति। इत्याचारवंद्रलिखितवाक्यवलात् यथा मृतके मृतके च ग्रहणस्नानाद्यधिकारस्तथा तेना भुक्तवत आह। अप
त्वानयनप्रत्येनानयान्तशौ। यो स्तु उभयप्रत्यवात्। नवतत्र सूतकत्वं मृतकत्वं वापि वर्जितौ वाक्यभेदाय नेमसं। पा
वद्धवनं हि वाचनिकमित्यनुष्ठलेन वाचनिकं विधेस्यायानुरोधेला। यद्धकवाक्यार्थी सूतस्तकमृतकोन्यतनयमेव
वष्ठिदकमन्तु वादशाहिकगवामयनिकाधं तान्यतत्र त्ववत्। वस्तुतस्तु वाक्यमेवैतद नाकाम्ये नो नाकं विदंतत्र शातातपः
हा॰

अहो नात्रं तु ना श्रीयाद्युदं सूर्यग्रहो यदा। मुक्तं दृष्ट्वा तु भुंजीत स्नानं कृत्वा विधानतः। सूर्याचंद्रमसोर्लोकान्नजयान्यातिमानवः।
श्रोतपाप्मा विमुक्तात्मा मोदते तत्र देववत्। एतच्चास्नानाद्यनशनं काम्यं फलोक्तेः। कामना विरहे तु स्नात्वा श्रीयाद्यमुक्तयोर्नैत
मिवानादेव मुक्तयोश्चंद्रसूर्ययोरनुपद्मस्तंगतयोरपि मुक्तिं प्रमाप्य भोक्तव्यम्। स्नात्वा श्रीयाद्य मुक्तयोरितिवचनात्। यत्तु स्ना
त्वा दृष्ट्वापरेद्युर्घातग्रस्तास्तमितयोरिति ज्योतिर्वचनेन तथा च ग्राकोप नागेना श्रीयाद्यमुक्तयोरस्तंगतयोर्दृष्ट्वा स्नात्वा अपरे
द्युर्निवाश्नीयादिति विष्णुवचनेन ग्रस्तास्तयोस्तयोर्मुक्तिदर्शनपर्यंतमनशनमुक्तं तदा वश्यकेनिषेधनिर्देशात्। अत एव ग्र
स्तास्तयोश्चंद्रसूर्ययोर्मुक्तिदर्शनपर्यंतमभोजनं निष्कामकार्यमिति त्वाकनोपिट्टति॥ ॥अथ वपनं। प्रयागे वपनं कुर्या
त् इत्युत्पत्तिवाक्यदर्शनेन लौकिकवाक्येपि कश्चिदाह त्वव्यक्तं। न वा स्मृतयपनेशद्रप्रयोगे किमिति वा वकं प्रवत्यामहतिवा
च्यं। आर्थपदप्रयोगास्मिन्नत्स्मृतयत्नत्वरूपेवाभावात्। तथाव गंगापतिव्यस्तिपाद्युपक्रम्य वपनमहं करिष्य इत्येवं वाक्यं कार्यमि
ति केचित्। तन्न। नास्ति प्रयागे वपनं कुर्यादित्युत्पत्तिविधिः। एं इदविभवत्यमाधास्यामितियत्कर्म तत्रीनापनिस्यापकत्वात्
किंतु सोमेन यजेतेति वत् किंपाविधिः। अस्त्वेवं तथापि करिष्य इत्यत्र किमुक्तं। इदमुक्तं। केशानां यावती संख्या छिन्नानां जा
ह्नवीजले। तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते इत्यर्थवादः प्रयागे वपनं कुर्यादित्यत्र विधेय ना चेति। प्रयाग गंगायां मिहित। न
वैकवाक्यतावलाद्देश्यर्थवादाभ्यां प्रयागावच्छिन्नगंगायामेव वपने प्रत्याप्यतरातिवाच्यं। किमर्थापि इदानेन काशप्या वा मन्तणो
२
नीकं।

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कुरुक्षेत्रदानेन प्रयागे मुण्डनं यदि इति प्रयागमुण्डनार्थवादस्य पथ्यत्वात् तस्य सत्वात् । मुण्डनं वपनं वापनं । तथा प्रयागे वपनं
५३ कृत्वा इति यदि विधिः तदा वापने तीर्थोपवासेन वपने [illegible] अर्थवादैकवाक्यतया परिवापने फलान्वये । गयापिण्डदान
जन्यफलसमफल काशीमरणजन्यफलसमफल कुरुक्षेत्रदानजन्यफलसम फलप्राप्तिकामः प्रयागे वपनमहं करिष्ये
इति वाक्ये निर्वहति । प्रयागे वपनं गंगायां [illegible] । गंगायां भास्करक्षेत्रे माता पित्रोर्मृते । आधाने सोमपाने च वपनं सप्तसु
स्मृतमिति कालिकापुराणवाक्येन भास्करक्षेत्रपदेन प्रयागक्षेत्रपदस्य गंगायां निक्षेपे तस्यैव वपनाधानत्वप्रतिपादनात् ।
कुतस्तर्हि प्रयागे गंगायां वपनं । गंगायां भास्करक्षेत्रे इति वचनात् । [illegible] तर्हि प्रयागान्न वहिः त्रगंगायामपि वपनं स्यात् । न
स्यात् । मुण्डनं चोपवासश्च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः । वर्जयित्वा गयां गंगां विशालां विरजं तथा । इति अनेन गंगायां वपनं [illegible]
यावन्ति नखलोमानि [illegible] पतन्ति जाह्नवीतोये [illegible] पुण्यकर्मणां ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ५३
[illegible] केशानां यावतीसंख्या छिन्नानां जाह्नवीजले । तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते । इत्यर्थवादेन गंगायामपि [illegible]
[illegible] फलप्रतीतेः । एवं च प्रयागाद्वहिः गंगायां परिवापनं अर्थवादिकफलं । तदनवच्छिन्नगंगायामपि [illegible]
॥ अथागम्यदेशाः ॥ तथा हि कालस्कन्दे [illegible] धर्मो [illegible]
कृष्णसारो विचरति [illegible] स ज्ञेयो यज्ञियो देशो म्लेच्छदेशस्ततः परः ॥ [illegible]

वीति । कृष्णसारचरो पि मगधादि सम्प्रदेशः । तदुक्तं ब्रह्मवैवर्तके । आनर्तकांगमगधान् सुराष्ट्रान् दक्षिणापथान् । उपावृत्त्य सिन्धु
सौवीरान् एतान् संकरयोनयः । आनर्तान्कारस्करान् सौवीरांग कलिंगकान् । प्रास्थान्नथ तथा गत्वा पुनस्तोमेन योजयेत् । त
तेषां गमने पुनः संस्कारः । तथा अंगवंगकलिंगेषु सौराष्ट्रमगधेषु च । तीर्थयात्रां विना गच्छन् पुनः संस्कारमर्हति । तीर्थ
यात्राप्रसंगेन तेषां गमनमदुष्टमित्यर्थः । तीर्थयात्रां विनापि गंगाक्षेत्रावच्छिन्नमगधादितेषां दोषाभावः । कर्मनाशानदी
देशो गंगायां पतिकीर्तितः इति गंगायां पतितकीर्तिता [illegible] । कर्मनाशायाः संतरणान्निषिद्धं धर्मनाशे कर्मनाशापान
गमनवदिति [illegible] शास्त्रलिखितात् । मनुः । अज्ञानात् प्राश्य विण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च । पुनः संस्कारमर्हन्ति
त्रयो वर्णा द्विजातयः । पुनः संस्कारविशेषमाह स एव । वपनं मेखला दण्डो भैक्षचर्या व्रतानि च । निवर्तन्ते द्विजातीनां पुनः
संस्कारकर्मणि । होममात्रं कार्यमित्यर्थः ॥ ॥ अथ [illegible] कुशाः ॥ मासे नभस्यमावास्या तस्यां दर्भोच्चयो मतः । अया
तयामास्ते विनियोज्याः पुनः पुनः ॥ एतद्वाक्यबलात् अमावास्याहृताः कुशा अयातयामाः । अन्यदा तु नकुशोच्चया
नभिधानात् यावत् दर्भाः कृष्णाजिनं मंत्रा ब्राह्मणा हविरग्नयः ॥ अयातयामान्येतानि नियोज्यानि पुनः पुनः ॥ इदमपि द
र्भपदं भाद्रामावास्याहृतदर्भपरमेव । [illegible] सामान्यविशेषभावसोनेकमलकल्पनानुरोधात् [illegible]
[illegible] गोबलीवर्दन्यायेन [illegible] तृतीये च तथा भागे स्नानार्थं मृदमाहरेत् । समित्पुष्पकुशादीनि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

ब्राह्मणः स्वयमाहृत्येत्यादिना ब्रह्मचर्यमध्याह्नस्नानात् तत्र कुशाहरणविधानात् एवं च ये कुशाः स्नात्वा छिन्नाहृता ये वाभ्या
द्यामावास्यायां हृता उभयेषामपि तेषां कर्मार्हत्वं न त्वन्येषामनभिधानात् । एतेन स्नानेन सनापिंडविनियुक्ता ? हृताः पितृ
५४ तर्पणार्थमत्यन्ताः स्नानेन सनापिंडेषु ये कृतं पितृतर्पणमिति वाभिधानात् । द्वितीयवस्त्रस्थाने तृतीयमुपवीतं कु
शवर्जं वेति वचनात्तत्र नमेत् नीवीमध्ये च ये दर्भाय तत्र तेषां स्थिताः । यदि चास्नात्वनिजानीयाद्यत्कायस्त्थाः कुं
शा इति । नाहेन ... तवासस्यानीय कुशानिति निष्क कुशधारणं यत्तत्र क्वापि श्रूयते इति ॥ ... स्वधान
म इति वाक्यं मात्रे दः स्वधेत्येव त दाहयोगयाः वक्ष्य यदिस्या ... कएतान्यदि ... पितृं तथा । ...
वापि पितामहोपमातामहो वापि यज्ञ ... । एतां श्च वक्ष्यमाणां श्च प्रमीतपितृकोद्विजः । वस्त्रं तु ... तत्रादित्यान्नमस्कानस्त्व
वादितान् । एते सर्वस्यपितृतर्पणे ... ध्यायन्ता श्च मानुषाः । आचार्या ... नीपि ... पितृप्रभृति नामतः । तथा मातामहो ५४
ष्वसा चैव मातुलानी पितृष्वसा । दुहिता च स्वसा चैव शिष्य ... ज्ञाति बान्धवाः । नाम तस्तु स्वधाकारैस्तर्प्याः स्युः अनु
र्वशः । एतान्युद्दिश्य पितृन् वक्ष्यमाणान् स्वपितृन् स्वधानम इति वाक्यं न तर्पयेत् मातृन् तस्तु स्वधाकारेण ... सार्थ
यदि तर्पणः । तेन कल्प्यतनुमतेऽमुकसगोत्रोऽस्मत्पिताऽमुकशर्मा तृप्यताम् इदं तिलोदकं तस्मै स्वधा नम इति वाक्यं । एवं वृद्ध

५३

प्रमातामहान्तं । मात्रादेस्तु स्वधाकारनमाश्चान्त्वाक्य नमते तु गोत्रसगोत्रयोः पर्यायत्वेन । मुकगात्र इति । यादि ... पन
त्तुलभाव पितरिति तेनामुकगोत्रः पितामुकशर्मा तृप्यतामिदं तिलोदकं तस्मै स्वधा नमः । तेवा ... वृद्धप्रमातामहान्तं
तदनन्तरं तु स्वधाकारनमाद्यं ... कल्प्यतनुवत् । ... इत्यादि के तु सगोत्रा चाम्भ दन मः पदानि न सन्ति । तेनामुकगोत्रोमु
कशर्मा पितातृप्यतामिदं तिलोदकं तस्मै स्वधेति वाक्यं । एवं सर्वत्र ... कल्प्यतनुमत मेव श्रेष्ठमिति सुकं प्राकू ॥ ॥
निर्दिष्टे श्वर्थजातेषु सा जीवेत्स । समागतः । न ब्रूयादत्र ... समंतात् ... गदितं भवेत् । तथान्यत्र ... मन्याधिकं वापि ब्रूयुर्यस्य
साक्षिणः । तदप्यनुक्तं विज्ञेयमेष साक्ष्ये विधिः स्मृतः । वर्णयन्ति ... तस्य ... नतः प्रतिदेयत्वात् हीनता वर्णनक
त्वात् । प्रतिभाषायां ... नेत्र्युपन्यस्तेन सा क्षिणा अनिगदेन्यूननिगदे ... कनिगदे सत्यो ... तदयनिगदे प्रता
निगदवानेकतरस्यापि वादिनः प्रतिज्ञातार्थस्य संप्रतिपत्त्वे ... जयो भवति तेनैते सर्वे निगदाः यत्तु निगदः कंद
तोऽर्थ तो वा एकतरस्य वादिनः सकल प्रतिज्ञातार्थविजयपरः स सन्निगद उच्यते । अयं तु विशेषो यत्र न्यूननिगदे तावत्
स्पं शेषार्थे नाजय एव प्रतिज्ञातार्थानि ... पुरुकत्व ... ज्या प्रतिपादकत्वेन निगदोक्तिः तथा चान्यत्र ...
प्रतिज्ञातसकलजयपरस्वमि हसन्निगदत्वं न्यूनानि यापीत्युद्धाना ... भावनदाधिकनिगद्यते अधिकानिवापि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कृत्यस्मादत्वेन ऽस्त्रानामिषामीकृत्य यो यस्तदर्शीत् त्रानेष्ट्यौर्थिनेति ग्रहीतपमितिची इतेतापंथाः ननु य स्या
राधप्रतितातेनाग्निभिः पतिवर्णिते· सजपीस्यादन्यथानुस्वाद्वार्थं नगाया पर्यदति वाक्यादनगहस्यानगदा
प्रगतितवेन न समापयेदित्यनेनासमापनाभिधानेन निमतिरेकमनापनस्यागामेधीनान्नं· नमः क्रियाक्त
यान्वीतिस्त्रीः हेकाटपोमवंति· स्वपज्ञावधारणांप सपज्ञार्थ प्रानगोडमयानवधारणांचेते· अथ तत्कोर्थान्तरव
५५ य स्यघाः प्रतितत्तार्थनाथने· तात्वे द्वाभि द्विमाग्नोतेविपनीतमतोन्यप्रतिपातवल्कप· अर्थीः प्रतिवादीन
तावत्वकृतकानणोन्नाडा तत्र प्रमाणाभावात्तस्यतु तेन कोस्य· वि नयपलजाणां प्राज्ञोते अतोन्यथा नस्य प्रमाणस्या
सि द्वाविपनीतं मंगमाश्रोतीति तावद्रूपं अन्तःकथं तत्तीयाकारि मेवात्वेति र त्रा ना। इदं क्रियावाक्यं नागमवत् न ततः प्रमा ५५
तोकं तु न्यायापदेनेनेदमुक्तं। केवलं शास्त्रमाश्रित्य न कर्तव्यो विनिर्णयः युक्तिहीनविचारे तु धर्महानिः प्रजायत
इति· अस्त्रानानिगदादोष्णुनभगांशेष्यायः क्रेहानस्यजयनगयोन्यीयाविरःधात् अत एवान्यथावादिना विपरीत
वादिनइति नत्वाकरणे विहितं तन्यथालेख्यानेदस्यकालनेनेदस्यानगदादनेकविधान्यथावादस्ताचेच मंगहन
न्दुयगामेकपंनत्वाकरणेदन्यथावादनं कोपयेत· तत्त्वनिर्णयस्यावश्यकत्वात्· ननु तत्त्वनिर्णयो न शक्यः त

धाक्षि· परंपनीतन जन्यकोतत्त्वनाजिप्यने लुत्त नविनोधे सान्ऽग्रोर्नाजिणं निर्णोदवा नन वायमनेनेन कीतइति
निगदाते तत्र माजिणो न्यथावादेना त्रिनुपीरत्वामिन एवं नवति ततष्क पतत्त्वनिर्णयश्चित्तोऽस्पना चीदुक्तेमीवनपदुक्तेना
दुक्तनाथनिर्णयः यथावादकपोक्तेहत्वानालदयुक्तः मंगोऽस्ता ध्यानावनिर्णोऽस्तात्वनिर्णयदुस्पनः।। यस्मिन्नुभांश्रा
भिषंयतंतस्मिन्नंनांऽयत्साधेतत्तद्रूपत्वानिणानवाधं अभिषम्यत्तुषाभोः पद्धमश्रातिनद्वती· कुशनलविपक्षेन
न्यहं जीणावर्तयेदिति निषेधात्।। ।।अथ स्त्रीणां न पार्वणं· न योषिद्भ्यः पृथग्दद्यादवसानदिनादृते शांते निषेधस्य
ते।। जयाबष्टकादौ तु श्राद्धे विशेषवचनात्· पुंसां तु पार्वणं लक्ष्मुत्तु त्रेकार्यं कतिपय कर्तव्यमो नसमात्र कर्तव्यं वेति·
ननु वगत्पुत्रायनृताः केचित्स्त्रियो वा पुरुषा अपि। तेषामपि तद्दद्यं स्यादक्षादिष्टं न पार्वणमिति इत्यत्र पुत्रपदमोऽन्यतनम
नग्नोरसनेव पार्वणं कर्तव्यं· न तु पुत्रिकापुत्रादिना· तेषाममुख्यपुत्रत्वेन पुत्रपदस्य तत्र लाक्षणिकत्वापत्तेः युगपदुभया
दिवाने ऽयाप छत्रिद्वयविरोधः स्यात्। नैवं। एवं हि सति पुत्रिकापुत्रे मातुः प्रथमतः पिंडं निर्वपेत् पुत्रिकासुत इत्यादि
र्णयपदेशोविध्यविरोधः स्यात्· ननु दर्शे समक्षानुकृतेऽचमादिमाकाशी दितिवचनात्। वदेःपिंडाः थषष्ठमांसपुनित्यादि
नातस्यापि पार्वणोपदेशात्· अप्रुतोपि पार्वणाधिकारीति चेत्· दत्तकस्यापि पार्वणोपदेशात्· तथा नासजे चग दुवि

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

कापुत्रदत्तकानां च तुल्यमापत्त्वाधिकाने कथं न दत्तस्य युगपद्द्वित्वप्रतिबोधः स्यात् । किं च पुत्राभावनक्त्राणकर्तृ
५६ पुत्रत्वं पुत्रपदप्रवृत्तिनिमित्तं तद्धाद्वादशान्यप्यविकलमेव । एतेनैवं द्वादशापि पुत्राः पार्वणाधिकारिणः स्युस्तेषामस्य
तमपुत्रमध्येपत्नीतस्यापुत्रत्वाभावात् । मैवं । अपुत्राणां न पार्वणमित्यपुत्राणां पार्वणं निषिध्यते न तु सपुत्राणां पार्व
णमननानिषिध्यते । उभयार्थपरत्वे वाक्यभेदापत्तेः । नो चेत् पार्वणनिषेधः पनत्तामपुत्रत्वाभावात् तथा सकेषां पार्व
णमिति स्यात् द्वादशानां तेषामीति देत् । यथानयेनाधिकारी पुत्रः पौत्रः प्रपौत्रश्च तेजामयं पार्वणं कुलं । औरसमंत्रजं
पुत्रिकापुत्रदत्तमात्रेवेवं । कृत्रिमाः पयस्तु न नं । सः । पुत्रकत्वस्यापुत्रान्वतिनतु तत्त्विन्तुः पौत्रः नवौषो स्यपिता
महः । अस्याः वाचनिकपुत्रत्वं तत्तु पार्वणंननेवत द्यौ नसन्नेत्र न पुत्रिका पुत्र वदत्त शपीनाव्यपोत्तिः । कथं तर्हि ५६
दत्तकर्तृकं पार्वणं तस्यापेशनीनावयानावात् । अत्र व्यपगोत्रजनवित्तरहनेद्धानिमः सुतः इत्यादिना तत्पगो
त्रपीवर्तानिवानेकुलयानवतेस्याप्यानिरितप्रादत्वान् उ तत्र गोत्रपित्रा स्वधानुपत्वासि द्धेः । यत्तु एकपाकेन व
सतां पितृदेवद्विजार्चनं । एकं भवेद्विभक्तानां तदेव स्याद् गृहे गृहे इति वचनादेतत्तानामेव तत्राधिकारनदूतितत्
दत्तकादौ गृहीते पश्चादासिगोते एकपाकेन तत्रां वासेप श्राद्धभागः पृथक्त्वं वयं तावन्नतो औरसानां तत्पानाम

विधवृत्तवाक्यार्थसमन्वयात् । औरसजातदत्तिमाद्द्याः पिभाग भाजः । तव घ्नानोनसाथ्येत पुत्रादा देहनाः स्मृताः । औ
नसेतु पुनर्जाते तेषां ज्येष्ठं न विधते इत्यादेनो नसस्त्वे तेषां ज्येष्ठत्वं निषिध्यते औरसस्तु तेषां लब्धुनं वसंव ॥ ति छु इम
पिंडीकरणं मासिकार्थं च द्वादशाहे कृत्वा त्रयोदशाह्नि कुर्यात् मंत्रवर्जं द्वादशाह्नि कृताणि पिंवत्सनान्यं तत्र यद्यधिकमा
सपातः न भवति तदा मासिकार्थं दिनमेकं वर्द्धयेत् । अस्यार्थः द्वादशाहे प्रेतस्यापायनरूपपयोजनानि कृत्वा त्रैवार्णि
कः त्रयोदशाह्नि सपिंडीकरणं कुर्यात् शूद्राणां द्वादशाह्नि सपिंडीकरणं तदपि वैदिकमंत्रवर्जं । अत्र मरणादिना द्वर्ष
पर्यंतं यद्यधिकमासः पतति तदा मलमासीयमासिकार्थं दिनमेकमधिकं कर्तव्यं । तेन त्रैवर्णिकश्चतुर्दशदिने अ
द्राणां त्रयोदशदिने सपिंडीकरणं कार्यमिति प्रतिहस्तिका अप्यार्द्रा । तत्र तु वल्लुमलमासपाते त्रैवर्णिकेन त्रयोद
शाएव दिने भद्रेण तु द्वादशाए वदिने सपिंडीकरणं कार्यं मलमासस्यानपतिते तु दिने मासिकद्वयं मासिकार्थं वर्
द्वादशाहे कृत्वा त्रयोदशे सौत्तिनिस्य च द्युवणात् । न चैवं मलमासानुपनिपातमात्रपनं । संकोवायत्तेः । अयद्वादशमा
सिकाः दशाः सकेषमासिकानां द्वादशदिनानि गणनसिद्धान्येव तेन त्रयोदशमासकेहि त्रयोदशानां मासिकानां
त्रयोदशदिनानि भवन्त्विति चेत् न सत्त्वेवं तथापि मासिकार्थं दिनमेकं वर्द्धयेदिति

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मासिकविशिष्टदिनविधिर्वा दिनमात्रविधिर्वा मासिकमात्रविधिर्वा नाद्योगो न वा तत् · न चानन्यगतित्वात्रायं दोषः
अन्यथोत्पन्नेर्वाख्यत्वात् · न चापनन्ताथामति ऋष्यश्रृङ्गवचनेन त्रयोदशमासिकनिषेधफलेन सहास्य विकल्पेनां
५७ कार्यिन विदमाशिष्टत्वाभावात् केवलादिविधिर्थाविफल इति तस्माद्युक्तमनः पञ्चतापानितीरक् ॥ तद्यन्न ज्ञानुष्ठा
नक्रमशो पादद्वादशाभिर्दिनैर्मासिकानि तदा यद्दिने मलमासस्थाने तस्मिन्नदिने मासिकद्वयं · कस्यां तत्पुनुसवैशु
शेषे त्रयोदशं मासिकमिति ॥ द्वितीयो द्वादशप्रतिमास्यानीत्यादिना कात्यायनोक्तः कल्पः तृणां तु सकृद्दानामि
सादि ब्रह्मपुराणोक्तोपायः · अन्ययोस्तु विकल्पः प्रेतत्वविमुक्तिरूपफलैक्यस्यानेनाकांक्षितया एकैकमनन्वया
तः यववव्रीहिवत् । अयं च विकल्पो न तावदैच्छिकोऽष्टदोषग्रासात् · नापि शाखाभेदेन · उदितानुदितहोमवद्व्यवस्थि ५७
तेः तेनाशौचापगमे ब्रह्मपुराणीय एव बाधकाभावात् तयोः सपिण्डीकरणनिषेधेन तद्विरतस्य कातीयकल्प
स्यतया हन्तेः अन्येषां तु कात्यायनीय एवेति · ननु अस्त्वेवं तथापि सपिण्डीकरणे तावत्सावकाशत्वान्निषेधशास्त्रं जगति
तनयस्य प्रेतस्य सर्वथैव सपिण्डीकरणादिनेषु · निषिद्धनक्षत्रान्वयस्तस्य तावत्सपिण्डीकरणं नास्ति · निषेधाविनाथारं
तेन तस्य ब्रह्मपुराणीय एव कल्पः स्यात् · ननु तस्यापि वत्सरान्ते निषिद्धनक्षत्रेऽपि सपिण्डीकरणमनन्यगत्या तेक त्वादीत

सेत अमन्त्रवत् पापिवेनादावेव सर्वसपिण्डीकरणकालानिषिद्धं न त्वत्र वर्णतो वर्गतः सांकेकतोः तु · न तावन्निषिद्धन
त्रयोऽपि सपिण्डीकरणमेव · सपिण्डीकरणं तानि प्रेत श्राद्धानि षोडश · यथाकालं तु कार्याणि नान्यथा सुच्यते तु सन्ति
निदा वचनात् · तस्मादगत्या पितु नापि ब्रह्मपुराणीयकल्पावलम्बनेन तत्पनिशेषादिति । अत्र तु कल्पे चतुर्थपंचमे वैवन
वसे वा दशे तथा · ततो द्वादशनिर्मासैः श्राद्धानि दश सत्त्वे यति भवणात् अत्र चतुर्थत्वं मरणदिनापेक्षया प्रेतकृत्यत
स्ये वावधित्वेन प्राकृप्रतीतेः · ननु चाशौचान्मरणाशौचान्तर्येऽधिकानि तच्छुवणे श्राद्धलोपः स्यात् न मरणावधिक
चतुर्थदिनाश्राद्धे निमित्ते चेत् · नामरणं नंदनात्प्रकृताशौचाद्यदिनस्यापि वर्जितत्वात् । अत्र च कल्पे आशौचोत्पत्ति
नाद्यतुर्थदिने संकल्पस्तु यथा · ॐ अद्यामुकगोत्रस्यामुकशर्मप्रेतस्य अमुकगोत्राया अमुकदेवीप्रेताया वा प्रेतत्वविमु
क्तिकामो यथादि यथाकालं षोडशश्राद्धान्यहं करिष्ये · तत ॐ अद्यामुकगोत्रस्यामुकशर्मप्रेतस्य अमुकगोत्राया अमुकदे
वीप्रेताया वा प्रेतत्वविमुक्तिहेतु षोडशश्राद्धान्तर्गतचतुर्थदिनश्राद्धमहं करिष्ये · ब्रह्मपुराणोक्तेनीत्येति तु न कर्तव्यं ·
अन्यथा कात्यायनोक्तषोडशश्राद्धानीति वाक्यशनीनं स्यात् एकादशाहे कल्पान्तरस्याप्रसक्तेनत्या
याननीयाभावात् तथा क्रियत इति चेत् । तुल्यमिदमपि · न हि चतुर्थदिने ब्रह्मपुराणोक्तकल्पादन्यस्यानंतः प्रसक्तिः

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

अत एव यदेकोद्दिष्टम् अशौचव्यपगमे प्रथमं तत्रापातितं तत् रुद्रश्चाद्धं ... कां चन दुहितृदाने दंपतिपूजा दृष्टो लौकिकोऽपि
लग्नदीनं वा धेनुदाने · यच्छुतम् अशौचव्यपगमे तेषां पंचानां काम्यानां विधानात् · अत एव कल्ये नालिकाने नाप कृष्यक्रयेते
५८ तत्र द्वादशमिर्मासैः श्राद्धं द्वादशं तत्प्रेतस्य निधानात् ... नमयोत स्वयान निधानात् इति · एकादशमासात् प्रयतेन त्वविमास
पातेऽत्रापि विप्रकृतानामिकद्वादशिनिति ॥ ॥ एकेन पुत्रेण नद्या षोडशी तस्यापवाने पवनेणापि समापनीयात् श्राद्धे कानि कृ
तषोडश्याएवनो द्ववनप्रेतत्वविमोचकत्वात् तन्नत्वे काधिकानि कृतषोडशपाः गौनदे त्रो कत्वस्यानादेयत्वात् · न च सापि
षोडश्याएव नो द्वचन प्रेतत्वविमोचकत्वात् तन्नत्वेकाधिकानि कृत षोडश्याः गौनदे लौ कत्वस्यानादेयत्वात् · न च सापि
ऽकरणे मासिकाद्यं द्वादशाहं कृत्वा त्रयोदशोऽह्नि कुर्यादिति वचनात् बलात् समानकर्तृकतावगतेः एककर्तृकत्वसिद्धौ ए ५८
काधिकानि कर्तव्यं प्रमाणलिंगं तम् अतो गुर्वपि न ह्यामिति ज्ञायं · न च एककर्तृकत्वेन दोदिविधया समयाकांक्षा गानस्य प्र
तीतेः । तस्मादेककर्तृकत्वम् अविवक्षितम् अनाकांक्षितत्वात् पत्र श्राद्धानुयोगो वा । अथ यत्र तदशौच ... तत्समुपासीतेत्य
प्रवचनमानासाएवचा ... तावत्स्वे श्रूयते · तथा वे यथात्रै कृतमापवानेन त्रत्विगंतरकरणां किंतु सान्तु
त्यानं अधिकानि लोपात् तथा वाप्यकृतं अन्यथा तेहुसत्रे व्यधिकानि लोपे धिकार्यत रफ पने आसहस्ववर्षं सत्रमुपासी
नत्रितानसहस्वपदं तुत्यार्थकमेवस्थात् तथा वायातिवौतरशते · सत्राधिकरणेऽपि गौधा वै चमिति वत्तासत्रे हि स्वगत

फलकामा [illegible] कानी स एव विनियोऽप [illegible] वकर्ता तन्नत्र यामेकतनाय वा पुत्रे सानुः [illegible] अत एव तु पिततात [illegible]
फलकामस्य एवं नत्रदयवाने [illegible] निष्ठोप्यधिकारी ततः स्वविशेषणेन [illegible] सवानमन्यकार्यताज्ञानसत्वात् सैन
फामनया ज्येष्ठ एवं तत्रद्यवाने · निष्ठोऽप्यधिकारी ततः स्वविशेषणेन [illegible] सवानमन्यकार्यता ज्ञानसत्वात् सैन
योऽप्यधिनतस्य कर्ता भवति [illegible] नाकिं विदनुपपन्नं · ननु यद्यप्यस्याधिकारित्वं नियोज्यत्वं क्व [illegible] निःस नवतितथापि
फलकामना [illegible] वकः कुर्वीत [illegible] पिता भूत्सो पिताश्चार्थ इति व्यक्रमाधिकाणोत्पादितं तथा वनत्रपं
गाधिनहारिदेकनिष्ठनशेषु नु [illegible] मबिनिः फलस्यापि [illegible] वेत् । न । काम्यकरणे तस्य विषयत्वेकरणीभा
वथसत्ता गसंपन्नस्य तितिर्यगधिकरणासिद्धातनादस्तु तथा · आवश्यकेतु विषयीभूतस्य करणत्वे विषयी
भावश्च प्रधानमात्रस्य सेव्यानुपासीतेत्यादौ सत्रावदन्न क्रियाया विषयीभाव प्रतीतेस्तेन न तत्रांगसनायोप
फलाभिद्धिनितिसर्वशतायिकरणे सिद्धांतात् · अत एव नैमित्तिकास्वेष्टाविष्ट्यायामावाद न वाधोपि
फलं · एषा शेषाक्रिया पुत्रस्याव रपकीत्य चकिं प्रमाणं · मृते पितरि पुत्रेण क्रियाकार्या विधानतः इत्येवमित्यम
रणनिमित्तेन क्रियां विदध्यात् । अस्य यथाधिकारी नित्यनियोज्यत्व के तत्वानि तथा क्रमिलिंगा । अस्त्वहः क्रिय
माणानित्यमिति · न । दर्शश्राद्धादेरपि नित्यत्वात् · किंतु यत्र श्रुतिविहितकालस्ती वित्वप्रयुक्तो धिका
रस्तन्नित्य · यथा दर्शश्राद्धादेः · यत्र तु तस्मिन्नातिनिमित्तेन वमनुष्ठानं तत्तन्नैमित्तिकं यथा यज्ञाग

Indira Gandhi National Centre for the Arts

आब्दादि द्वंद्वमप्यावश्यकमतो नाशौ नयस्मिन्त्रा सर्वांगानुष्ठा नियमः। नित्यनैमित्तिकं कुर्यात् इत्य
५८ तः सभूम लिप्तत्र तीर्थस्नानं गजच्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव च तीर्थस्नाना [illegible] कि केकु र्यादित्युषगः। तीर्थस्नाने
मदत्र कर्तव्यतेषां केन दाहृतं अनाहृतस्य तस्य मलिन्तुवप्यनाहृते तीर्थस्नानमादित्य [illegible] दित्येनेन निषेधात् आहे
न्नेपि तीर्थस्नानं शुभमात्रजनकत्वमन्नेन विधिना पर्युदस्यते। तीर्थस्नानं विवाहादेर्भजनं मंत्रादि द्वेन्नां दूरे
तो वनिजीविकुः पवित्रस्नादितिज्योतिर्वसनेनाहृत्रं शुभजनकत्वावगतेः काम्यफलाजनकत्वाहृतानाहृ
स्नानादेः सर्वत्र तस्य का [illegible] दानादिसाधारण [illegible] त्वात् दानेन त्वाकनमहा [illegible] निर्णयाद्युपो [illegible] ॥ अपंसा
तः कुलधर्मो पुंसां वैवा पुत्र [illegible] पात्र अस्यित [illegible] शाखीनस्य [illegible] हः प्रशस्य [illegible] तिबौधुववनं त्रास्ला [illegible] ५८
जातिषु नक्षत्रानाविहितं यदिस्यात्तदा [illegible] पामे [illegible] नकालेनाः दधीतत पाचनमासपिं [illegible] नाकां जन्म
पूर्णं स्यात् तथा वाघमेकादश [illegible] नीलपत्र पथे [illegible] स्वजातु क्वाशौचांत द्वितीयातथेद
मपि चाद [illegible] स्वजातु क्वाशौ [illegible] ततीया [illegible] जकं नतु लब्धो [illegible] शौचांत ततीया [illegible] जाति
पुनः [illegible] शौचो [illegible] तिकाले जा [illegible] नक्षत्रान [illegible] शौचाद्युपलित [illegible] द्वादशा
इदं [illegible] त्राल [illegible] नक्षत्रान प्रवृत्त शौचांत ततीया [illegible] मिति स्कृ [illegible] तेन जातिषु नख
न प्रवृत्त [illegible] तत [illegible] स्तुपस्या [illegible] नतुप

किं विदशौचांत [illegible] याहः तस्य तदा नीतु [illegible] त्वभावात् लाबवस्य चानुपस्था [illegible] कलात् अनहव
न्नेतांत ततीया [illegible] नितामः नन्वेवमाघ श्राद्धमपि [illegible] वांत द्वितीय [illegible] दिने नस्यात्
आघमकादशे [illegible] स्वजातिषु नक्षत्र [illegible] शौचांत द्वितीया [illegible] कल्वात् इति वत्तः [illegible] अशौ
वस्य [illegible] विष्णुवचनेन हितदाघ श्राद्धविधौ [illegible] पूर्व नाशिं [illegible] पूर्णं संवत्सरं
गुरुः अप [illegible] लुप्त कालः [illegible] प्रतीवा नंगतजीवहा नाशिनैति वेत्पुनः लुप्तः संवत्स
[illegible] सर्वेषु कर्मसु [illegible] तथा प्रतीवा नंगत जीवः पूर्व [illegible] नावनत्र
[illegible] तथाकृत्वा तिवानं [illegible] पूर्व नाशिं नापातिमं चौविवृ [illegible] दानं विवाहं
तवं घगोई सर्वेत [illegible] इति मनं मुनीनां। तथापि हस्ये मकन [illegible] तुं पत्नेन वर्जयेत् [illegible]
[illegible] वचना निसर्व [illegible] दिभिः संग्रही तानि। विशेषवचनं तु। शुभं [illegible] पद [illegible]
गुरुः। नत्र संवर्द्धिता कन्या सु [illegible] दसीदति। तथा [illegible] नगते जीवे वृष वृश्चिककुंभयोः [illegible]
हिता कन्या संप्रीता याकुल [illegible] कन्या वृश्चिकमेव च मुमन्मथे [illegible] प्रतीवा [illegible]
विवाहादिषु [illegible] कालिदकाव [illegible] तिवानं कर्तो [illegible] जीवो नगतो [illegible] यदा [illegible]
[illegible] भाय पालि [illegible] वशिष्ठः। तथान [illegible] नीवानर्जीपसंवत्सरं [illegible] प्रदोष [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

गुरुविवाहः शोभनो मतः। प्रचाद्धः। एतन्मूलं समूलं स्यात् दानेन सामान्यवचनानां श्रुतं द्वादशमा
त्मने तस्मिन्नेन न हिंस्यात् सर्वा भूतानी त्यस्य वसंकोचकेनानन्यथानुपपत्तेः किंत्वेतानि विशेषवचना
नि निर्मूलानि न त्वा कन महापद्मनिर्णयकारादिभिः सर्वैरेव प्रामाण्येनैकवाक्यता [illegible] सत्ता नमूलता
६० नि संदिग्ध[illegible]नि वा। यत्तु [illegible] विशेषवचनानामुपनिबंधनं तन्त्र स्यनावमानत्व
पुनरुक्तानेन। नहि नमी मांसनादि [illegible] वेन तत्त्विवेन चलनामी घासमूलत्वमवस [illegible]
यथाकन्या गतस वितनादि निनि [illegible] पार्वती न विधाने न तत्पुत्रा दुर्द्वीप इत्यादि वचना
वुलुदे पामापि [illegible] तथाप्यर्वाग्जप्यादके वे न धिं दानेव वेजने तेन स्वाविनिवृत्तिः स्या
धाकवन एव स्वात्स्यादि दर्शनाद [illegible] तत्रतास्यात् भागंगापाप [illegible] निद्धि वांके वेनाग
तं वचाः केशा [illegible] तित स्यान्नीता [illegible] गंगाप्राप्य [illegible] नं या न का तो ६०
[illegible] वृथा तस्याके दास्त [illegible] द्वादशभिर्वत्र इत्यादिवचनान्ग [illegible] नंतद्याव स्पकेस्य
[illegible] अथ एक गुरु [illegible] विवाहादि [illegible] वच नेन तथा [illegible] नादपक्षितिवादेनत
ते [illegible] तद्विधायकवचनान्य [illegible] प्रामाणिकाचार [illegible] अतएव पतितु धगु

गुरुकवा [illegible] पवादकाल नवसिंहम [illegible] स्वतमगु [illegible] निपूर्वं [illegible] गतानियाशु गुरुत्वं व
त्ल [illegible] पूर्वनाशिनामिष्य [illegible] तीवा निगुरुपत्र नयव किंगुरुकाष्टा विंशतिवास न केवाघगु [illegible]
सप्रा [illegible] लनिं [illegible] ते वा रिमालव [illegible] न्यतमे कद्वित्र्यन्यतमस्मिन्न [illegible] एतद्वृष्टा न नं
कान्सप्रामा न्यतमदिना [illegible] सिद्धसमयः तदन्यत्र [illegible] स्यमपरीत दान [illegible] महा [illegible]
वादोसिद्धवा [illegible] त । देवज्ञवं [illegible] वेलु पघपवाद कवचन प्रामाण्य सतिक स्पाद्भ्यकर्तृ नमीन
मेषवृषभमिथुनेषु गुरुर्गामं [illegible] विवाहदोनेदो [illegible] गम्यते तथापि वकु [illegible] निषेधवाक्य दर्शनात्
सिंहस्थगुरुमध्यकत्त्वं [illegible] पवश्न्निर्न्हत्सानवा [illegible] पतः [illegible] राशि लंघितो देवम
त्रिणा तदाघ्रावत्स नो लुप्तो न हिः सर्वेषु कर्मसु [illegible] नन तत्वस्य [illegible] भुक्तमितिसिद्धं
तं यत्कैनाधिनादो [illegible] तत्पावत्सल लोपपादि वादि कर्मय [illegible] तत्र [illegible] गुर्वती
वानस्यात्संत निषिद्ध त्वप [illegible] समय विवाह [illegible] निगमात् यथावा [illegible]
न्द्रमावास्य [illegible] कुर्यात् [illegible] नविषमजाता [illegible] नसर्थः किं तु तद्दृष्टि [illegible]
तीवत्वमर्थः। श्रीपति तं हिता [illegible] मयालेख्येन [illegible] कवितु

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

द्वमिति प्रतिज्ञायां तिथावेव विवाहोपनयनादि निषेधकान्येव वाक्यानि लिखितानि तानि तु नैतद्वाद
कानि तथा वक्तव्यतया स्पष्टतया नाभिवचनानि तत्प्रमाणमिति तस्याशयः । अत एव तत्राव स्पोल्लु
६१ षाकमलमासे पाठ्या । अधिनिषेधकापवादकवचनानि अप्येव तानपि तु ज्ञानी लक्षितायां तिथा
मय त्रिति · वस्तुतस्तु स्मृतीनां प्रामाण्यं महाजनपरिग्रहादेव सीदति सत्यात्र प्रति प्रसवस्मृतीनां ना
स्ति किंतु ग्रंथापनिबंधन मात्रमस्ति तत्तु पूर्वपद्धतिस्वादिस्मार्त ग्रंथपत्ति न च तावन्मात्रेणाप्रामा
ण्यमेव वक्तुमितनाभात् । अथ तद्धत्सौ कांतिकामवशनाभावो नास्ति किंतु शादेशिकत्वेविवक्षित
दिसे शपोल्लुप्रामाण्य मूलपथा ततः किमिति चेत् । अननुष्ठानं नहि मूलं संशये प्रामाण्य संशये तु
नुष्ठाने संभवति । अत एवं कल्पतरुकृता प्रवचनस्यापि वाक्यमत्वा मूलमुपेक्षितं प्रतिज्ञातं तत्र ल
विताद् मूलं प्रवचनस्यैव निश्यकमव तन्मूलमिति ॥ ॥अथ मलमासे आवश्यक कर्म्मा ६१
चारानाह जयनामेऽत्र नैमित्तिकं तथा नित्यं तुद्धत्मासनामेव तत्कालमीदृशं वेलनत्वमिति ·
॥उच्यते॥ मलमासा ... घसंक्रांतं तु द्विसंक्रांतं तु के असंक्रांतमासाधिमासः ...
द्विसंक्रांतमासः जयाख्यः कदाचित् ... संसर्प ... अंहस्पतिः ... जेष्ठः कार्त्तिका
दाविति । ... धिमासस्यानेतु ... द्विसंक्रांतमासो जयमासो ...

श्रीगणेशायनमः श्रीगणेशायनमः

लमास एव · तदुक्तं भीम ... मे · त्रयोदशं व भुतेना ... संवत्सरोर्दशकाः ... इष्टपूर्वः एकत्रमास द्वित
यं ... द्विकं तत्र पश्चो धिमासः इति · अत्र प्रथमवतमो द्विसंक्रांतो मध्यमस्तु द्विसंक्रांतः तत्रापि नैकस्मि
न्नब्दे द्वौ मलमासौ भवतः । दिवसस्य हरन्त्यर्कः षष्टिभागं ... तीततः । करोत्येकमहश्छेदं तथैवैकं च चंद्रमाः एवम
द्वितीया नामवृत्ता नाना ... मासकं स्मृतिगणनानुसार ... ज्योतिर्वचनविरोधात् । तथा चाघेतयोर्मलमाससंज्ञा
यां मंत्रस्य मलमासत्वं भीमपराक्रमस्य ... व साम्यवस्थितो आद्यस्यासंक्रांतस्यापि न मलमासत्वं वचनदर्शनात् म
लमासेवावश्यकमेव कर्म कार्यं · मलंवदंति सास्यमासं कालविदो धिकं तेन हेतात्र विशेषेण त्याज्यमन्यत्रावश्यका
द्विधेनिति वचनात् · आवश्यकं तु नित्यं नैमित्तिकं पूर्वं संकल्पितं तत्काम्यं यस्यैव चाननुष्ठाने पापं तदेवावश्यकमि
ति · तत्राह्निकं स्नानं विष्वादि सोपदिवल्लुक्षभूस्पं संध्यावंदनं · ब्रह्मयज्ञः तथा प्राणपितृतर्पणं शासामातृतर्पणं तर्प
णं · औतमं ब्रणपंचदेवतापूजा · वैश्वदेव ... यज्ञमवल्पं तं बलिकर्म · नित्यश्राद्धं तत्कालं शौति · गोग्रासस्यावश्य
कत्वं द्याद्देनेनमं त्रेणगवांग्रासं सदैवेति वचनात् । एकादश्युपवासः · अमावास्यापार्वणं । अत्र च वचनत्यनागोका
मनां विना स्नानं पार्वणं च · ननु तीर्थस्नानं गजच्छायादि स्नादिनां तीर्थस्नानस्य प्रतिप्रसवात् कथमेवं । इत्थं । यत्

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मलिम्लुचेप्यनाहृतं तीर्थस्नानमपि स्यादित्यनेन तीर्थस्नानस्याहृतानाहृतसाधारणोपादानात् तत्श्रेयोजनकत्व
यवनीतमात्रं सिद्धं एवं सति अनाहृते निष्टजनकत्वमर्थात्सिद्धिप्यते तीर्थस्नानं गजच्छायादिनामलमासे काम्य
६२ कर्मनिषेधात् ननु मलमासे काम्यकर्मनिषेधे प्रतश्राद्धषोडशीकथं क्रियते सा हि नैमित्तिकी काम्या चेति मला
सा ह्याव स्वकी। यस्यैतानि न दीयंते प्रेतश्राद्धानि षोडश प्रेतत्वं सुस्थिरं तस्य दत्तैः श्राद्धशतैरपीत्यादिना प्रतिप
दनात्। किंच तदृश्यथाहितं पुत्रस्यापि तच्छ्राद्धानीव नाणोनिन्दाश्रूयते तद्यथा अकृत्वा प्रेतकार्याणि प्रेतस्य
धनहारकः। वर्णानां यद्धं प्रोक्तं तद्व्रतं नियतश्चरेत्। इति स्मृतेः इतं वं नैमित्तिकतया क्रियतां न तु काम्यतया तत
थाच काम्यामि तापस्ये संकल्पे हि सज्यता कामिन्येवानियाज्यता। वतानादिति वाढं नाम्नि तु कर्ता
क्रियते न तु काम्यतया अत एव यात्रा स्वयं तानाविपिनिर्दिविकित्सितं तदनुष्ठानं शिष्टानां सर्वेश नयिं
कन्णाद्यावस्यकं किंचित्स्नानाविपफलसिद्धिनितिसिद्धांतात् इतत तर्हि कथं काम्यानितापरूवं कः ल्पकं ६२
ग्रामे शिष्टावानमाचवलादिति द्रूमः। कथमन्यथा मासिकेषु फलाजे कप्रधानादृत्रजनकफलिका
पूर्वजनकषु संकल्पः संगच्छतां न हि कलिकापूर्वं पिकाम्यधिकारः किंतु निष्कामः अंगापूर्वंवत् प्रध
नादृचएवाहिवासार्थं नूतसाधिकानीतथेवातथ्यगाधिकनोहाधातनादिति। तदपि सिद्धं पश्चात्

स्नानं मलमासे फलजनकेन भवतो गोदानादिवत् किंवा हृतं तदनिष्टफलकमपि न भवति अनाहृतं तु
कालतावन्तु न कर्मनिष्टफलकं चेति गजच्छायामुहूर्त्तादिष्वपि धारणेक्रियते त्रयोदशी भवति तथा
वषघाश्विनो मलमासे स्नानदानादु न वक्तुं दीप्तकस्य तिसिद्धौ कथं ततः ग्रामगजछाया परिभाषा मलमा
सलक्षद्वितीयभाद्रमावास्यायुक्तः स्यादस्यामासे कृते मलमासेगजछाया तस्मात्कल्पितं तु प्रथमे नित्यं
धयागजच्छायायानिभाविताः सहस्रांशुना इतीति श्राद्धविकाले हस्तायुक्तदर्शादिकं केन गजछायाश्रा
तद्यथा यादृशे हस्तो गृह्णीते सद्य सा प्रसतीति श्रुत्या तानागमयं चेद्यासस्या गजछाया सूर्यः पाते वं
प्रवृत्तस्यनीयत्वेन पुरसगादिविषयसर्वतेन गजच्छायावंशस्यैव चागश्राद्धं तदपि मलमासे क्रियतां इतीत्
तु प्रेतश्राद्धानि नैमित्तिकत्वेन कार्याणि वाधविनादिस्मृते संप्रदायस्तु काम्यत्वे पिकार्याणि गर्भे
वा दुष्टि इत्येव नतानापिंड कर्मास्थितिश्रुति प्रसवात् यद्यपिपिंडकर्म मृतानामेव तथापि जातानामपि
तिथिविशेषलोपापादानात्र यनीतकृतवदादितत्वलाभेन प्रेतश्राद्धप्रतीतेः। यत्तु नित्यनैमित्तिके कुर्यात्
प्रयतः सन्मलिम्लुचे तीर्थस्नानं गजच्छायां प्रेतश्राद्धं तथैव च त्वनित्यमहन्ट इःकर्तव्यता कुसेमार्तं
इनयं चमरायता इ नैमित्तिकं पुत्रजन्म क्रियादि एकैकविशेषणाविद्धित्वात् दर्शश्राद्धं तु नित्य

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

नैमित्तिकं तदुक्तं मार्कंडेयपुराणे · पंचपर्वाश्रितं नित्यं यदेतत्कथितं तव · नैमित्तिकं तथैवान्यत्पुत्रजन्म
६३ क्रियादिकं · नित्यनैमित्तिकं ज्ञेयं पर्वश्राद्धादिपंडितैरिति · किंच नित्यश्राद्धमदैवं स्यादर्घ्याग्निविवर्जितं श्राद्ध
हिकपर्वपर्यंतं तथा दैवं तदुक्तं · अत एव काम्यमहालयः क्रियमाणो हिरण्यदानेन मलमासेऽपि कर्तव्य एव नि
त्यपदार्थत्वात् · यत्तु दानव्रतानीत्यत्रानुदानपदं महादानपरं · न कुर्यान्मलमासे तु महादानव्रतानि वेत्ये
कवाक्यतानुरोधादिति श्राद्धविवेकमतं । तन्न । नित्यं हि श्रुतिविहितकालजीविमात्राधिकारिकं नैमित्ति
कं तु श्रुतिविहितकालजीविनिमित्तवदधिकारिकं काम्यं तु श्रुतिविहितकालजीविकामनावदधिकारि
कमिति कर्ममीमांसकानां पक्षः · तथा च नित्यनैमित्तिकं [illegible] नित्यनैमित्तिकं [illegible] सर्वसंच
हिद्धांतसिद्धत्वेनोपस्थितिलाघवात् न तु लघुकं पंचपर्वादि · मूलनसंशयात् · वस्तुतस्तु कामधनुष्कृत
मंजूषा कामधेनुकर्तृका [illegible] महार्णवकल्पतरुरत्नाकरप्रभृतिभिः ग्रामाणिकानेवं [illegible] नादस्याराद्ध ६३
क्रियाक्षामिदमप्यन्ये मेघतिः · किंच पर्वणि यदंश्राद्धं हि कश्राद्धं च पुरुषेण [illegible] छ कमिति तत्रासांदिपाने
भाषा बृहस्पतौ दर्शेऽक्षिकीन तु मीमांसानु नुहासकत्वनिसा सेयात् [illegible] · किंच पंचपर्वानि सपदान्
त्पनिधाय नित्यश्राद्धमादिनित्यश्राद्धमादिनित्यपदार्थ इति [illegible] पर्वाप [illegible] पत्र कामा

हिरण्यदानादिना [illegible] नित्यत्वान्मलमासेऽपि कार्यमेव [illegible] · तत्र · तद्विधात्पहिकत्वेन कुतः प्राप्तं
अस्तहः कर्तव्यत्वेन पूर्वसंकल्पनादिति चेत् · बाढं · तद्विनियमस्ते · पूर्वं [illegible] हि [illegible] ऽपि पालनं नित्य
र्थवादात् · अन्यथा वैतदा तस्य ग्रास्ति [illegible] · सर्वं कर्म तु तं स्यादिद्मनाभ [illegible] विहितं तत्र कर्मणो नित्य
धात् · मलवर्दति कालस्यैव दिना आवश्यककर्मणामेव तद्विधानात् । अत एव नित्यनैमित्तिकं [illegible]
त्यनाकस्पकं नैमित्तिकमुपनागतानिमित्तकं गोवृषन्यायादिति निबद्धानः । एतेनदानमात्रं नाभिहं
गजछाया प्रतिप्रसवेनामावास्यादिश्राद्धं निषिद्धं ग्रहणश्राद्धप्रतिप्रसवेनेति कोऽपि दृष्टांतं तं निषिद्धमि
ति निरस्तं · एतस्य प्रपंचार्थत्वात् · अत एव मलवर्दति कालस्य मासं कालं विदोधिकां न तेनात्र विशेषे
ऽपामस्यत्रावश्यकाद्विधि नित्यार्थः संक्षेपः ॥ ॥इति महामहोपाध्याय सभिध्र वावस्पतिवि
रचितो द्वैतनिर्णयः॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥श्रीः॥ ॥ ॥ ॥ ॥

अथोपवासनिर्णयः। तत्र हरिणोपवासकं निषिद्धं · उपवासोपि सर्वैः कर्त्तुं निषिद्धाः । शुक्ला
स्वपि प्रतिपदष्टमीचतुर्दशीपौर्णमास्यः सर्वा अनध्यायत्वेन निषिद्धाः · स्वावर्णिंद्रचतुर्थी षष्ठी नव

Indira Gandhi National
Centre for the Arts

मीत्रयोदश्यः स्वतएव निषिद्धाः। त्रयोदशी [illegible] दर्शपौर्णमाव्येषु वादश्यपि गदग्रहत्वे [illegible] निषिद्धा। गर्गा
नंतरं पत्रप्रत्यावं मोनविद्धा [illegible] गर्गादि मुनयः सर्वेतमेवा [illegible] गेहग्रहमिसुपकं [illegible] प्रत्यावतमी
६४ [illegible] चतुर्दश्या त्रयोदशी। द्वितीया प्रतिपा [illegible] गदग्रहस्य [illegible] तरसुपसंहमात्। चैत्रशुक्ले द्वितीयाया
शुक्ले द्वितीया वसन्तपंचमी निषिद्धा। चैत्रशुक्ले तृतीया [illegible] आषाढशुक्ले दशमी माघशुक्लपंचमी [illegible]
तमादित्वेननि [illegible] वैशाखे शुक्ले तृतीया [illegible] गादित्वेन निषि [illegible] हनिशयनद्वादशीत्व [illegible]
तति [illegible] चतुर्दश्यानि षिद्धाः। तत्पूर्वं तिथयस्तुतन्मू [illegible] ननिषिद्धाः। प्रोक्त [illegible]
[illegible] छंते वैशाखे [illegible] गन्धवतिवृष्ट्या [illegible] प्रतिवातेनवान [illegible]
ल्कापातकंपकाया तवज्रपातादिसमाहात्ने [illegible] मशुद्धं किंचित् तत्समाहात्यदशाहे [illegible]
केको [illegible] उपनयन पूर्वदिनस [illegible] प्रयोगे जं उपनयन दिनं [illegible] कनोति हस्तचित्रा
चाश्विन्यश्रवणधनिष्ठाशततारा पुनर्वसू अश्विनी रेवती [illegible] पूर्वफाल्गुनी [illegible]
न्यतः प्रशस्तानि लग्नानि तु [illegible] वृषभ कुंभ [illegible] मिथुनतुलाकन्यासिंह [illegible] कर्क [illegible]

[illegible] प्रशस्ताः रविचंद्र गुरुशुक्राणामनुकूलत्वं [illegible] गुरु शुक्रयो [illegible] प्रशस्तं रविमंगल [illegible]
तयोनिषिद्धा लग्नस्य [illegible] वंदः [illegible] निषिद्धः [illegible] कुजरवि [illegible]
६५ [illegible] निषिद्धाः लग्नस्था रविशनिकुजा [illegible] निषिद्धाः [illegible] मयलग्नानि [illegible]
[illegible] वंधुस्थानाधि [illegible] निषि [illegible] अष्टमशोभराः [illegible] सप्तम [illegible]
द्धाः निधनस्थाना [illegible] गुरुर्जनिस्थ [illegible] तृतीयस्थानि [illegible] दशमे चतुर्थे च निषिद्धः
द्वितीये पंचमे च प्रशस्तः द्वादशे वा [illegible] निषिद्धः [illegible] जन्मोदये जन्ममासेजन्म [illegible]
चंद्रबलं वेधः प्रशस्तः [illegible] शाखोधिपबलं निषिद्धं प्रशस्तं तेव [illegible]
[illegible] मधिप [illegible] यथासंभवं [illegible] समये सर्वथा पंचम
[illegible] प्रशस्ते तदा लोकितमेव चेति॥ ॥शुभमस्तु॥ ॥श्रीः॥ ॥
नमशा [illegible] लिखित। मार्गसितनांदिकेशो [illegible] पुस्तके॥
१६६२ समाप्तोऽयं द्वैतनिर्णय इति [illegible]

Indira Gandhi National Centre for the Arts

[illegible]ब्रेत ग्रंथ[illegible] [illegible] प्रियस विश्री[illegible] [illegible]कर्तु[illegible] [illegible] भगवन् [illegible]
[illegible] वर्णं दधान [illegible] सा[illegible] [illegible] वनो[illegible] [illegible]माहन: [illegible] ॥ वेण।
[illegible]कर्णकु[illegible] [illegible] बवूरो विधु[illegible] [illegible]वोवर्ल[illegible] [illegible]वेणा। मामा[illegible]
[illegible] [illegible]मेन्द्र॥ ॥को पीछ[illegible]
[illegible]नीरवाक्कु:[illegible] [illegible]नमत्रम[illegible]॥
[illegible]कोवनाकोत्र। [illegible] [illegible] [illegible]

८३

११ पत्र ६५